

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА НІМЕЦЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

МДУ - 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА НІМЕЦЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
для студентів 2 курсу ОС «Бакалавр»

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
спеціалізація: Мова та література (німецька),
Мова та література (англійська), ПЕРЕКЛАД)

Маріуполь - 2 0 1 8

УДК 811.112.2'243 (075.8)

ББК 81.2 нім

Затверджено вченою радою факультету іноземних мов МДУ

протокол № 7 від 17.01.2018 р.

УПОРЯДНИК	к.філол.н.	А.В.Гутнікова
РЕЦЕНЗЕНТИ	к.пед.н.	А.С. Іванова
	к.філол.н.	Ю.Г. Федорова

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ: конспект лекцій для студентів 2 курсу ОС «Бакалавр». Галузь знань 03 Гуманітарні науки. Спеціальність 035 Філологія, спеціалізація: Мова та література (німецька), Мова та література (англійська), ПЕРЕКЛАД) / МДУ [упорядник А.В.Гутнікова]. - Маріуполь: МДУ, 2018.- 126 с.

Основне завдання цього видання – допомогти студентам опанувати теоретичні питання германського мовознавства, етапи становлення германських мов і особливості їх розвитку у галузі фонетики та морфології, ознайомити майбутніх філологів та перекладачів зі давніми та сучасними германськими мовами, культурой та віруваннями германських народів.

УДК 811.112.2'243 (075.8)

ББК 81.2 нім

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	2
Лекція 1	3
Лекція 2	14
Лекція 3	33
Лекція 4	45
Лекція 5	64
Лекція 6	84
Лекція 7	98
Додатки	114
Додатковий матеріал	116
Література	123

ПЕРЕДМОВА

Шановний студент,

Вступ до германської філології – це перший крок у Вашу майбутню спеціальність, завдання якого - познайомити Вас з азами германістики, дати уявлення про специфіку германських мов в цілому і про особливості історичного розвитку мов цієї групи. Ви маєте можливість простежити за історією давніх германців, їх розселенням на території Європи, визначити їх основні племінні угруповання, на основі яких згодом була проведена класифікація германських мов на три групи.

Завдання германістики - знайти споріднені риси, які об'єднують германські мови і виділяють їх в складі індоєвропейської мовної сім'ї. У цьому посібнику розглядається історичний розвиток кожної з германських мов і її специфіка, розвиток - від перших писемних пам'яток до сучасного стану; встановлюються загальні закономірності, а також певні специфічні риси, притаманні окремим германським мовам і обумовлені взаємодією внутрішніх і зовнішніх факторів. Цей короткий історичний нарис підготує Вас до більш детального і поглибленого вивчення історії окремих германських мов на старших курсах.

Курс читається к 2-му семестрі 2 курсу. Склад його відповідає навчальній програмі у ВНЗ. Традиції курсу були закладені відомими вченими-германістами В.М. Жирмунським і М.Г.Арсен'євою. Серед них безумовно на першому місці - прагнення зберігати глибину і всебічність охоплення явищ, постійно оновлюючи та поповнюючи фактичний і статистичний матеріал, що стосується опису германських мов в різні періоди їх розвитку, а також - урахування новітніх досягнень сучасної філологічної науки.

На початковому етапі освоєння спеціальності є важливим освітлення історико-культурологічного аспекту розглянутих явищ, у зв'язку з чим розглядаються наступні теми:

- Матеріальна культура давніх германців.
- Релігія давніх германців.
- Давньогерманська писемність.
- Характеристика германських писемних пам'яток.

У зв'язку з великим обсягом курсу студентам для самостійного вивчення пропонуються теми, що повторюють теми курсу з історії європейських країн давнини та середньовіччя, а також характеристика сучасної німецької та англійської мови, оскільки остання тема інтегрована в багато практичні та теоретичні курси.

Успіхів Вам!

Автор

Лекція 1

1. Що таке філологія

2. Сучасні германські мови

3. Початковий етап становлення германських мов

1. Філологія (букв. - любов до слова) - співдружність гуманітарних дисциплін: мовознавства, літературознавства, текстології, джерелознавства, палеографії та інші, які вивчають духовну культуру людини через лінгвістичний та стилістичний аналіз текстів. Філологічна знання - не тільки проникнення в зміст того чи іншого тексту, а й його тлумачення, для чого потрібно не тільки знання мови, а й багато інших знань. Текст у всій сукупності внутрішніх аспектів і зовнішніх зв'язків - вихідна реальність філології.

Зосередившись на тексті, створюючи до нього коментар - найбільш давня форма і класичний прототип філологічної праці - філологія під цим кутом вбирає в свій кругозір всю широту і глибину людського буття, перш за все - духовного.

Таким чином, внутрішня структура філології біполярна: на одному полюсі - скромна служба «при тексті», що не допускає відходу від його конкретності, на іншому - універсальність, межі якої окреслити неможливо. Як один з етапів самопізнання культури, філологія виникає на порівняно зрілій стадії письмових цивілізацій і її наявність показова не лише для їх рівня, а й типу.

Високорозвинені стародавні культури Близького Сходу зовсім не знали філології, західноєвропейське середньовіччя відводило їй вельми скромне місце, тим часом як на батьківщині філософії, в давніх Індії і Греції, філологія виникає і розробляється як якась рефлексія над словом і промовою, як вихід на безпосереднє відношення до них.

Незважаючи на пізніші конфлікти між філософським тяжінням до абстракції і конкретністю філології, наприклад, нападки філософів-гуманістів

на середньовічну схоластику або принизливі відгуки про філологію Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, початкова двуєдність філології та філософії не була випадковою, вищі підйоми філології слідували за великими епохами філософської думки - в грецькому світі - після Аристотеля, а Європі 17 в. - після Рене Декарта, в Німеччині 19 ст. - після Іммануїла Канта.

Індійська філологія дала великих грамматистів - Паніні (приблизно 5-4 ст. До нашої ери), Патанджалі (2 ст. До н. Е.) і пізніше теоретиків стилю. Свою філологічну традицію мала культура стародавнього Китаю. Однак традиція європейської філології, яка була не знайома з досягненнями індійців аж до нового і новітнього часу, цілком сходиться до грецьких витоків, у її початку знаходиться шкільне коментування Гомера. У Софістичну епоху (2 половина 5-1 половина 4 ст. до н. Е.) Література досить відокремлюється від позалітературної реальності, щоб стати об'єктом теоретичної поетики і філології.

Серед софістів найбільші заслуги в підготовці філологічних методів належать Протагору, Горгію, Продіку. Грецька теорія літератури досягла зрілості в «Поетиці» Аристотеля. Грецька філологія в 3-1 ст. до н. е. відділяється від філософії і переходить в руки фахівців-бібліотекарей Олександрії і Пергама, які займалися встановленням коректних текстів і коментуванням. Робота над текстом тягла за собою роботу над самим твором.

Так склалася сутність філологічної роботи, що стало класичним: збирання писемних пам'яток минулого, встановлення їх тексту і тлумачення їх. Діонісій Фракійський (близько 170 - 90 рр. до н. е.) остаточно оформив вчення про частини мови, прийняте і понині. Ранньохристиянські вчені - Оріген, Ієронім (творець латинського перекладу Біблії) справили текстологічну роботу над оригіналом і грецькими переказами Біблії. Традиції грецької філології тривають в середньовічній Візантії, в цілому зберігаючи античний вигляд - текстологія і коментування класиків.

Після падіння візантійської імперії ренесансна Італія отримала спадщину візантійської філології з рук вчених-біженців. Гуманісти

Відродження не просто прагнули опанувати змістом авторитетних античних джерел, як би переселитися в стародавній світ, заговорити їхньою мовою, реконструювавши її в боротьбі з інерцією середньовічної латині. Після періоду вченого професіоналізму (приблизно сер. 16 - сер. 18 ст.) в Німеччині починається нова епоха філології в результаті імпульсу, який надав неогуманізм Вінкельмана.

Як за часів Відродження, але з незрівнянно більшою науковою строгістю ставиться питання про цілісний образ античного світу. Німецький філолог Християн Вольф вводить термін «філологія» як назва науки про античність з універсалістською історико-культурною програмою. У 19 ст. в результаті діяльності німецьких філологів (Узенер, Роде, фон Вілламовіц-Меллендорф) давня історія відокремилася від філології. Тоді ж під впливом романтизму та інших ідейних течій виникла, поряд з класичною, нова філологія - германістика (в значній мірі зобов'язана своєю появою братам Якобу і Вільгельму Грімм), славістика, східознавство.

Однак найбільш наочно універсальність філології реалізувалася між епохою Відродження і сер. 19 в. в традиційній фігурі філолога-класика, фахівця з античних текстів, який поєднував в собі лінгвіста, критика, історика побуту, звичаїв і культури, знавця інших гуманітарних, а при нагоді - і природничих наук - всього, що в принципі може знадобитися для прояснення того чи іншого тексту.

Однак незважаючи на подальшу неминучу диференціацію лінгвістичних, літературознавчих, історичних і інших дисциплін, що вийшли з лона колись єдиної історико-філологічної науки, істотна єдність філології як особливого способу підходити до написаного слова і понині зберігає свою силу, хоча і в неявному вигляді. Інакше кажучи, філологія продовжує жити не як партикулярна наука, відмежована від історії та ін., а як науковий принцип, як самозаконності форма знання, яка визначається не стільки кордонами предмету, скільки підходом до нього.

Конститутивні принципи філології вступають в досить складні відносини з деякими тенденціями новітнього часу. Сучасна людина не може з колишньою безумовністю застосувати до свого буття міру, задану якими б то не було шанованими давніми текстами. Філологія, ставши більш демократичною, повинна була відмовитися від виділення особливо привілейованих текстів.

Моральною основою філологічної праці завжди була віра в безумовну значущість традиції, яка демонструвала в певній групі текстів: в цих тестах шукали джерело вищої духовної орієнтації, служінню при них не шкода було віддати ціле життя. Для релігійної віри християнських учених цю роль грали тексти Біблії, для мирської віри гуманістів Відродження і неогуманістів епохи Йоганна Вольфганга Гете і Йоганна Йоахіма Вінкельмана - тексти класичної античності.

Тепер існує стільки різновидів філології, скільки мовно-письмових регіонів світу. Таке розширення сфери цікавого, важливого, цінного купується втратою «інтимності» у ставленні до предмету. Але звичайно, є випадки, коли відношення до тексту зберігає колишні риси: творіння Данте - для італійців, Гете - для німців, Пушкіна - для росіян, - це тексти, що зберігають значимість універсального життєвого символу. Однак філологія як змістовна цілісність зазнає безсумнівну кризу.

Нові можливості пов'язані, наприклад, з дослідженнями на рівні макроструктур і мікроструктур: на одному полюсі - глобальні узагальнення, на іншому - виділення мінімальних одиниць значень і сенсу. Але традиційна архітектоніка філології, орієнтована на реальність цілісного тексту і тим самим як би на людську мірку (як антична архітектура була орієнтована на пропорції людського тіла), чинить опір таким тенденціям, наскільки б плідними вони не обіцяли бути.

Для сучасності характерні тенденції до формалізації гуманітарного знання за образом і подобою математичного і надія на те, що в результаті не залишиться місця для свавілля і суб'єктивності в аналізі. Але в традиційній

структурі філології, при всій строгості її прийомів і тверезості робочої атмосфери, присутнє щось, наполегливо чинить опір подібним спробам. Йдеться про форми і засоби знання, досить сторонні по відношенню до так званої науковості – тут йдеться навіть не про інтуїцію, а про життєву мудрість, здоровий глузд, знання людей, без чого неможливо мистецтво розуміти сказане і написане, яким і є філологія.

Математично точні методи можливі лише в периферійних областях філології і не зачіпають її суті. Зрозуміло, філолог не має права на культивування суб'єктивності, але і не може захистити себе від ризику суб'єктивності надійною стіною точних методів. Строгість і особлива точність філологи складаються в постійному морально-інтелектуальному зусиллі, що долає свавілля і вивільняє можливості людського розуміння. Як служба розуміння філологія допомагає виконанню однієї з головних людських завдань - зрозуміти іншу людину, іншу культуру, іншу епоху, не перетворюючи їх ні в бескінченні речі, ні в відображення власних емоцій.

Філологічне дослідження включає в себе три ступені:

- Аналіз конкретних умов виникнення тексту, що включає проблеми авторства і аудиторії, конкретного змісту, індивідуального характеру виконання тощо.

- Вивчення умов входження тексту в дану галузь культури, його роль в даній області, ставлення до інших текстів, що виявляється в змісті і мовної формі текстів.

- Загальні історичні закономірності розуміння і тлумачення текстів на тлі розвитку культури, прогресу в знаннях і мовному спілкуванні, технічного прогресу в створенні текстів.

Принципи загальної філології розумілися в історії філології по-різному. До 70-х рр. XIX ст. філологія прагнула класифікувати всі види текстів. Були вироблені принципи класифікації: за родами та видами словесності, з одного боку, а з іншого - за формами словесності. З кінця 70-х рр. 19 століття і до 30-х рр. 20 відбулося змішання інтересів. На перше місце встало вчення про

форми словесності, а класифікація за видами була як би виключена з предмета філології, тобто він був зведений до літературознавства і мовознавства.

З уваги пішло те, що важливо, наприклад, дослідження різних риторичних форм усного мовлення, мови і стилю документів, наукової літератури та багато інших. Але життя змушувала вивчати ці форми мови. Ними зайнялася лінгвістика. Однак вона ніколи не була загальним знанням про мову. Методи її спеціально пристосовані тільки до нормування і опису однієї зі сторін мови, а саме звуків мови, слів і речень. Лінгвістика не включає і не може включати вчення про мовні тексти - основу суспільно мовної практики.

І розвиток мови висуває вчення про текст - філологію, частиною якої є мовознавство. Філологія дає початкове і відправне уявлення про мову. Від того, як філологія визначить склад мовних текстів та правила їх формування, залежить напрямок і зміст лінгвістичного дослідження.

На початку 60-х рр. 20 століття виникла т. зв. теорія тексту. Вона зайнялася описом тексту лінгвістичними методами. Вона не ставить за мету розглядати тексти як ціле, не дає їх класифікацію, не вивчає їх функціонування в суспільстві і місце в культурі. Але дуже важливо, що теорія тексту займається самим текстом. Т.ч. є ясним: тільки все в комплексі може дати реальне уявлення про текст, який розуміється розширено.

2. Сучасні германські мови і їх поширення на земній кулі

Германські мови відносяться до сім'ї індоєвропейських / індогерманських мов і займають серед них перше місце за кількістю носіїв на цих мовах. Вони являють собою групу споріднених мов західного ареалу індоєвропейської сім'ї. Загальне число мовців - понад 400 мільйонів чоловік. Всього на різних індоєвропейських мовах говорить приблизно 1600 млн чоловік.

До сучасних германських мов відносяться:

1. Англійська мова. У Великобританії, США, Австралії, Нової Зеландії вона є національною мовою, мовою переважної більшості населення. У Канаді англійська - один з двох державних мов, на ньому говорить 40% населення. У ПАР англійська теж один з державних мов, поряд з африкаанс (бурським). Англійська мова була державною мовою в багатьох колоніях і домініонах Великобританії, в багатьох з них вона залишилася державною мовою поряд з одною або декількома місцевими.

В Африці їх близько 15 - Нігерія, Гана, Уганда, Кенія, Танзанія. Всього в світі англійською каже близько 300 млн. Англійська - один з офіційних і робочих мов ООН. Вона бере початок від мови давньогерманських племен (англів, саксів і ютів), що переселилися з континенту в 5-6 ст. в населену кельтами Британії. Взаємодія їх племінних діалектів привело до утворення спочатку територіальних діалектів, а потім англійської мови.

2. Німецька мова є національною мовою Німеччині та Австрії, одною з національних мов Швейцарії (поряд з французькою, італійською та ретороманською мовами), а також одною з мов Люксембургу (поряд з французькою і люксембурзькою). Розповсюджена також в США, Румунії, Канаді, деяких країнах Південної Америки. Всього німецькою говорить близько 100 млн. чол. (В Росії - 1,1 млн. - перепис 1979 г.), вона склалася переважно на основі діалектів західнонімецької групи племен (франків, саксів, турингів, алеманів, баварів / баюварів).

3. Нідерландська (голандська) мова: мова населення Нідерландів та Фландрії, яка об'єднує північні провінції Бельгії. Поширена також в Вест-Індії, частково - США. Всього нідерландською мовою говорить близько 20 млн. чол.

4. Африкаанс (бурська): одна з офіційних мов (разом з англійською) ПАР, головним чином в провінціях Трансвааль, Помаранчевій та Капській. Мова нащадків нідерландських колоністів. На африкаанс говорить близько 3,5 млн. чол. Вона виникла в 17 ст. в процесі інтеграції і змішення різних нідерландських діалектів зі спорідненими німецькою та англійською мовами.

Випробувала вплив французької мови гугенотів-емігрантів і мов корінного населення південної Африки (готтентоти, бушмени, банту). Характерна особливість - відсутність діалектів. До 2-ї половини 19. століття - тільки усний форма. Письмовою мовою була літературна нідерландська мова. У 1875 р. було створено "Товариство істинних африканерів", яке зробило першу спробу закріплення письмової норми. Перші літературні твори на африкаанс з'явилися в - 70-і рр. XIX ст. У 1925 р. африкаанс отримав статус офіційної мови.

5. Їдиш - побутова та літературна мова ашкеназьських (німецьких за походженням) євреїв. Склався в 10 - 14 ст. на базі одного з верхньонімецьких діалектів, який піддався інтенсивної гебреїзації, а пізніше - слов'янізації. Після масового переселення ашкеназьських євреїв в 15-16 ст. з Німеччини до Польщі, основною областю побутування їдишу стали Польща, Литва, Україна, Білорусь. Еміграція в другій половині 19 ст. з Австро-Угорщини і Росії призвела до поширення їдишу в США, Канаді, Латинській Америці, а після 1933 року - в Великобританії, Південній Африці та інших країнах.

В Ізраїлі активно витісняється івритом. В основу літературної мови ліг т. зв. український діалект.

6. Фризька мова не є самостійною національною мовою. Це переважно мова усного спілкування. Фризькою говорить населення нідерландської провінція Фрисландія - близько 400 000 чол., в Німеччині нею говорять в - Затерланде (регіон в Нижній Саксонії, близько 1 000 чол.) і на північному

заході Шлезвіга, включаючи Північно-Фризські острова і острів Гельголанд (близько 10 000 чол.).

Північногерманські (скандинавські) мови:

1. Ісландська мова відноситься до західноскандинавських. Це офіційна мова Ісландії, там на ній говорить 242 тис. чол. Крім того, в США і Канаді проживає близько 35 тис. носіїв ісландської мови. Діалектних відмінностей в ісландській майже немає. Найдавніші писемні пам'ятки сходять до другої половини 12 ст., перші друковані книги - до 16 в. Орфографія близька древнеісландської мові. Цю мову відрізняє багата літературна традиція.

2. Норвезька мова також відноситься до західноскандинавських. Це офіційна мова Норвегії, де на ній говорить близько - 4 млн. чол. Норвезька мова розпадається на дві групи діалектів - західних і східних. Близькі до неї говори переселенців зі Скандинавії довго зберігалися на острові Мен, Гебридських, Оркнейських і Шетландських островах. У 1380 Норвегія приєднується до Данії, датська стає офіційною мовою, але відчуває значний норвезький вплив, в результаті чого виходить датсько-норвезька літературна мова, так званий в 19 ст. рїксмол.

У 19 ст. філолог-самоучка і поет Івар Осен штучно конструює на базі норвезьких діалектів іншу форму літературної мови - лансмол. У 1929 р їх офіційно перейменували, відповідно, в букмол і нюнорськ. Найбільшого поширення набув букмол, близький за структурою до датської мови.

3. Фарерська мова - це офіційна мова Фарерських островів (автономна область Данії). Каже на неї приблизно 50 тис.чол.

4. Шведська мова - офіційна мова Швеції і друга офіційна мова Фінляндії. Всього на шведській говорить близько 10 млн. чол. Її відносять до

східноскандинавських мов. Від інших скандинавських мов шведську відрізняє музичний наголос.

5. Датська мова - офіційна мова Данії, а в 16 -19 ст. - і Норвегії. Датською говорять також на Фарерських островах і в Гренландії, всього понад 5,6 млн. чол.

В давнину існували і східногерманські мови, але їм не судилося дожити до наших днів. Розмова про них - попереду.

3. Початковий етап становлення германських мов

Розвиток германських мов із племінних діалектів до національних літературних мов пов'язано з численними міграціями їх носіїв. Область початкового розселення германських племен охоплювала південну частину Скандинавського півострова, півострів Ютландія і Шлезвіг-Гольштейн. Германські діалекти найдавнішої пори ділилися на дві групи: скандинавську - північну і континентальну - південну. У 2-1 вв. до н.е. частина племен зі Скандинавії переселилася на південне узбережжя Балтійського моря, в пониззя Вісли й Одери, і утворила східногерманську групу, яка протистоїть західногерманській (раніше - південній) групі племен, що жили між Ельбою і Рейном.

З середини 2 ст. до н.е., з "великого переселення народів", готи пересуваються на південь, в причорноморські степи, звідки проникають на територію Римської імперії і через Галію - на Піренейський півострів. Після падіння остготського королівства в Італії (5-6 ст.) і вестготського королівства в Іспанії (5-8 ст.) носії готської мови змішалися з місцевим населенням. Зараз про них нагадують такі топоніми, як Ломбардія і Андалузія. Усередині західногерманського ареалу в I в. н.е. виділялися 3 групи племінних

діалектів: інгвеонська (північноморська), іствеонська (Рейнсько-Везерська) і ермінонська (пріельбська).

Переселення в 5-6 ст. частини інгвеонських племен (англи, сакси, юти) на Британські острови зумовило в подальшому розвиток англійської мови. На континенті іствеони (франки) поширилися на Захід, в романізовану північну Галлію, де в кінці 5 ст. була утворена двомовна держава Меровінгів. Під владою франків в рамках держав Меровингів і Каролінгів (5-9 ст.) відбулося об'єднання західногерманських племен (франків, алеманнів, баюварів, турингів, хаттів), а також племен, що переселилися в 4-5 ст. із берегу Північного моря в області Везера і Рейну, що створило передумови для подальшого формування давньоверхньонімецької мови як мови німецької народності.

Ермінони (алеманни, баювари) з I в. н.е. пересуваються з басейну Ельби на південь Німеччини і стають надалі носіями південнонімецьких діалектів. В основу нижньонімецьких діалектів ліг давньосаксонський, який входив спочатку в інгвеонську групу і був під потужним впливом франкських діалектів. В результаті взаємодії франкських діалектів з фризською і саксонською створилися умови для виникнення нідерландської мови. Група скандинавських діалектів після їх відокремлення в 5 ст. від континентальної групи внаслідок міграції їх носіїв на північ і південь ділиться на східну і західну підгрупи.

На базі східноскандинавських діалектів пізніше утворюються шведська і датська мови, на базі західноскандинавських - норвезька. Заселення в 9-10 ст. вихідцями з Норвегії Ісландії і Фарерських островів призвело до становлення ісландської і фарерської мов. З новітніх ідиш сформувався в 10 -14 ст., Африкаанс - в 17 в.

Історію розвитку германських мов прийнято умовно ділити на 3 періоди:

1. давній - від виникнення писемності до II ст. - становлення окремих мов.

2. середній - 12 - 15 ст. - розвиток писемності на германських мовах і розширення їх соціальних функцій.

3. новий - 16 ст. - теперішній час - формування і нормалізація національних мов.

Створення національних літературних мов завершилося в Англії в 16-17 вв., В скандинавських країнах - в 16 в., В Німеччині - в 18 в.

У Норвегії існують дві форми літературні норми мови, поширення англійської мови за межами Англії привело до створення його літературних варіантів в США, Канаді, Австралії. Німецька мова в Австрії представлена її австрійським варіантом, в Швейцарії - двома формами - швейцарським діалектам (Schwyzer Dytch) і літературною мовою, в Люксембурзі в 1984 р. отримав статус національної мови люксембурзька, що сформувалася на основі західномозельсюкофранкського діалекту німецької мови.

Лекція 2

- 1. Давня історія германців.**
- 2. Повідомлення Цезаря і Тацита.**
- 3. Велике переселення народів.**
- 4. Франкська держава Меровінгів і Каролінгів**

1. Найдавніші відомості про германців ми знаходимо в творах давньогрецьких і римських письменників, вони відносяться до тієї епохи, коли культурні народи античного Середземномор'я, тобто греки і римляни, вперше стикаються на своїх східних і північних кордонах з різними германськими варварськими племенами, що населяли територію центральної Європи. Свідчення античних істориків і географів доповнюються даними археології. У творах античних письменників до нас дійшли і перші пам'ятки мов давніх германців: племінні та географічні назви і особисті імена в відповідному переоформленні, грецькою чи латинською.

Ці джерела дають підставу припускати, що в 6-5 ст. до н.е. германські племена займали північну частину низовини між Ельбою і Одером, півострів Ютландію і південну Швецію, переважно ж - оскільки внутрішня частина країни була покрита лісами і болотами - морське узбережжя і долини річок. У нинішній західній, середній і південній Німеччині жили, судячи з даних географічних назв, кельтські племена. По сусідству жили кельти, серед яких римські письменники називають могутнє плем'я "Вольки" (Volcae); їх племінне назва в німецькій формі (двн. walha) згодом було перенесено на всіх кельтів взагалі, в тому числі і на романізованих кельтів, та вживається в сучасній німецькій мові по відношенню до сусідніх романських народів ("Welsche" - італійці, іноді французи), назва ця проникла і в слов'янські мови: пор. слав. "Влахи", "волохи". Кельти займали також територію Галлії (нинішньої Франції), більшу частину Британії, значні простори північної Італії та Іспанії і доходили в своїх пересуваннях до Балканського півострова і Малої Азії.

Деякі вчені вважають, що германські племена були спочатку в підпорядкуванні у кельтів, що випередили в культурному відношенні східних сусідів. Про це свідчать кельтські запозичення в германських мовах, до числа яких відносяться терміни влади і права:

наприклад, гот. reiki, двн. rihi, "Reich" (з кельтського rîg);

гот. andbahti двн. ambahti "Amt", (кельтск.- лат. ambactus); назви металів:

гот. eisarn, двн. îsarn "Eisen"; зброя:

гот. brunno, двн. brunne "Brünne"; двн. gêr (нім. gaisa) та інші .

Крім кельтів, на території західної Німеччини можна припустити наявність різних інших племен, імена і мови яких до нас не дійшли, подібно до того, як в інших частинах Європи засвідчені народи, що говорили на мовах відмінних від індоєвропейських: в Італії - етруски, в Іспанії - ібери , на Балканському півострові - пеласги та інші (Залишком таких мов неіндоєвропейського типу є в Піренеях баскська).

Поширення германців в західному напрямку до Рейну відбувається в 4 - 1 ст. до н.е. Мабуть, воно йшло швидше на слабо заселеному півночі і повільніше на півдні, де ще в 1 в. до н.е. були засвідчені кельтські племена. Одночасно германці просуваються і в східному напрямку. Ці переселення і завоювання з самого початку були пов'язані з найсильнішими племінними змішаннями, що відбилося і на структурі, і на лексиці германських мов.

З'явившись в I в. до н.е. на верхньому Дунаї, германці вступають в безпосереднє зіткнення з римлянами, в той час вже оволоділи південною (т.зв.. Нарбонською) Галлією, а незабаром після цього - і приальпійськими землями (Ретія і Норіка). Першим значним зіткненням між германцями і римлянами стала навала кимврів і тевтонів, що прорвалися в південну Галлію і північну Італію і здобули між 113 і 105 рр. до н.е. ряд перемог над римськими військами.

Цей рух, який загрожував безпеці Риму, мав характер справжнього переселення напівкочових племен в пошуках нової осілості: варвари пересувалися на возах разом з дружинами і дітьми, з худобою і домашнім скарбом. Розбиті римським полководцем Марієм при Аквах Секстійських (102) і Верцеллах (101), вони були частиною - знищені переможцями, частиною - захоплені в полон і звернені в рабство.

Надалі римляни переходять в наступ. Завойовник Галлії Цезар з метою зміцнення римського панування, змушений був вступити в боротьбу з германцями, які перейшли на лівий берег Рейну. У 58 р до н.е. Цезар переміг Аріовиста, вождя племені свевів, який, був покликаний зі своєю дружиною на допомогу кельтів-секванів, встиг підкорити своїй владі значну територію в межах нинішнього Ельзасу. У 56 р. Цезар побудував міст через Рейн близько Кобленца і перший здійснив військовий похід в правобережну Німеччину.

У 55-54 р. він переправився в населену кельтським плем'ям бриттів Британію, яка була остаточно завойована римлянами при імператорі Клавдії (45 р.н.е.) і залишалася римською провінцією до початку 5 ст.

2. Повідомлення Цезаря і Тацита

Складені Цезарем "Записки про галльську війну" ("Commentarii de bello Gallico") містять опис його походів і перші докладні відомості про суспільний побут германців. При імператорі Августі йшли тривалі спроби завоювання германської території на схід від Рейну (т. вв. *Germania magna*). В результаті переможних походів Друза (12 - 9 рр. до н.е.) і Тіберія (6 р. н.е.) Країна між Рейном і Везером стає римською провінцією. Цьому поширенню римського впливу на схід було покладено повстанням германського племені херусків під проводом свого "герцога" (племінного вождя) Армінія (Германа):

легіони римського намісника Вара були оточені повсталими в Тевтобурзькому лісі і зазнали повного знищення (9 р. н.е.). Хоча римляни і зробили вдалу спробу помститися за понесену поразку (походи Германіка, 14-17 рр. Н.е.), однак, втративши надію на тривалу окупацію германських земель, вони з цього часу переходять від наступальної політики до оборонної. У здійсненні цих нових завдань на Рейні і на верхньому Дунаї зводиться ланцюг укріплень.

Між Рейном і Дунаєм, приблизно в напрямку від нинішнього Кобленца до Регенсбурга, в кінці 1 і на початку 2 ст. н.е. будується вал, укріплений частоколом, зі сторожовими вежами і фортецями (т.зв. *limes*), за яким проходить військова дорога; в південно-західній частині Німеччини, захищеної цими укріпленнями, в межах т. зв. "Десятинних земель (*agri decumates*)" поселяються римські військові колоністи зі своїми сім'ями, число яких доходить до 100 000 чол. Германські племена, які опинилися тут, на схід від Рейну, в сусідстві з новими поселенцями - як на лівому березі Рейну серед кельтів - піддаються найсильнішій романізації.

Джерелом і засобом поширення римських культурних впливів на правобережних германців стають в цей час численні військові та торгові

колонії, що виникають за течією Рейну як головної артерії країни: *Colonia Agrippina (Köln)*, *Confluentes (Koblenz)*, *Moguntiacum (Mainz)*, *Argentoratum (згодом Strassburg)*; на р. Мозель - *Augusta Treverorum (Trier)*, менш значимі на верхньому Дунаї - *Regina castra (Regensburg)* і на середньому Дунаї *Vindobona (Wien)*.

З середини 1 ст.н.е. до початку 3 ст. триває інтенсивне господарське і культурне спілкування територій, розташованих по обидва береги Рейну і по узбережжю Північного моря і включають північну Галлію, західну Німеччину і римську Британію, з великими провінційним центрами в Кельні і Трірі. Ця тривала мирна смуга зіграла істотну роль в громадському та культурному розвитку західних германців, які перебували в безпосередньому зіткненні з римлянами.

Свідченням господарського і культурного впливу римлян на західних германців є численні латинські лексичні запозичення: проникли в германські мови латинські слова для позначення предметів побуту і понять вищої римської культури. У німецькій мові такі найдавніші запозичення виділяються особливостями своєї фонетичної форми: асимілювавшись з споконвічними німецькими словами, вони в подальшому разом з ними підпадали під вплив II перебою згодних і іншим явищам, характерним для пізнішого розвитку звукової системи німецької мови.

З розвитком землеробської культури германці переймають у римлян назви нових для них землеробських знарядь:

наприклад, *flagellum* > *Flegel* "ціп", *secula* > *Sichel* "серп"; терміни виноробства, занесеного в долину Рейну римськими військовим колоністами: *vīnum* > *dvīn.wīn* (*Wein*) "вино", *vinitor* > *Winzer* "виноградар", *acētum* > *Essig* "оцет", *trā (je) ctōrium* > *Trichter* "воронка", *bicārium* > *Becher* "кубок";

назви культурних рослин, що поширилися з Галлії та Італії разом з розвитком овочевого господарства і плідівництва:

наприклад *caulis* > дєв. *kol* (*Kohl*) "капуста", (*cu*) *curbita* > *Kürbis* "гарбуз"; *rādx* > дєв. *retih* (*Rettich*) "редька", (*a*) *mandula* > *Mandel* "мигдаль", *pip̄er* > *Pfeffer* "перець".

Разом з кам'яними будівлями римського типу, які змінили колишні плетені з гілок курені (спочатку, ймовірно, у знатних і в громадських будівлях), з'являється відповідна термінологія будівельної справи:

tīrus > дєв. *tīra* (*Mauer*) "кам'яна стіна" - на відміну від колишньої плетених (пор. *Wand* від "*winden*" -віль) (пор. рос. мураль, Муровано, Муром, Муромець), *porta* > *Pforte* "ворота", *fenestra* > *Fenster* "вікно" - на відміну від колишнього примітивного люка, димоходу (пор. інші англ. *windauga* "око для вітру" - англ. *window*, або гот. *augadaurō* "двері для ока") та багато інших.

Розвиток римської колоніальної торгівлі з германцями відбилося в словах *caurōnes* "торговці вином" > гот. *kaurōn*, дєв. *koufōn* (*kaufen*) "купувати", *moneta* > дєв. *munizza* (*Münze*) "монета", *pondo* ("вагою" - твор. над.) > *Pfund* "фунт" та інші.

Військові зіткнення германців з римлянами, особливо ж знайомство з оборонними спорудами на кордоні, також засвідчені в мові такими словами, як *vallum* > *Wall* "вал", *Strāta* (*via*) "військове шосе", "вистелена дорога" *strāzza* (*Straße*) "дорога" та інші.

Вивчення сучасних діалектів - як німецьких, так і французьких, дозволило з великою точністю восстановити початкові райони цих латинських запозичень, шляхи їх проникнення на німецьку територію і найважливіші центри поширення культурних впливів.

До кінця 1 ст.н.е. відноситься книга римського історика Тацита, присвячена Німеччині (P.Cornelius Tacitus "Germania"). Книга ця є найважливішим джерелом по етнографії древніх германців і містить відомості про розселення германських племен, їх громадському побуті, релігійних віруваннях і поетичній творчості. Хоча сам Тацит, мабуть, і не бував у Німеччині, він мав широкої обізнаністю, яку почерпнув з що не дійшли до нас творів інших авторів (Пліній Старший і Тита Лівія), з

офіційних донесеній римських полководців і усних розповідей римських купців і легіонерів, які побували за Рейном.

Незважаючи на відносну достовірність повідомлень Тацита, його освітлення історичних даних нерідко буває тенденційно і вимагає критичної перевірки. У морально-політичних цілях він часто ідеалізує германців, прагнучи протиставити їх первісно-патріархальні звичаї моральному розкладанню рабовласницької аристократії Риму.

Переселення германців, що призвели до зіткнення з римлянами, пояснюються особливостями їх економічного і суспільного ладу. Германці в епоху Цезаря і Тацита жили в умовах патріархально-родового ладу.

"Рід" позначається в германських мовах словом гот. *kuni*, двн. *kunni*, одного кореня з лат. *gens*, грец. *genos* "рід". Германское плем'я є сукупністю родових об'єднань. За свідченням Цезаря, германці селилися "за родами і споріднених груп". Це підтверджується численними місцевими назвами на -ingen / -ungen (*Reutlingen, Eppingen, Kissingen, Morungen* і інші). Суфікс -ing / -ung служить в германських мовах для позначення родового зв'язку, спільності походження (*Каролінги, Меровинги, Нібелунги* і інші); форми на -ingen / -ungen представляють дат. множ. з місцевим значенням: *Eppingen*- "*bei den Leuten von Erpo*" (пор. слов'янські місцеві назви на "-ічі" того ж типу: *Боровичі, Климовичи, Барановичі* і інші).

Родовим ладом був породжений обов'язок кровної помсти, котрий ми знаходимо у давніх германців, як і в інших народів, які перебувають на тій же ступені суспільного розвитку. Численні згадки про кровну помсту зустрічаються в ісландських сагах. Пом'якшенням родової помсти є "віра" - *Wergeld* (від двн. *Wer*, гот. *Wair* "чоловік") - викуп, одержуваний родом за вбивство або каліцтво родича. За панування у германців патріархально-родових відносин можуть бути відзначені окремі пережитки більш давнього материнського роду (матріархату). За словами Тацита, «у германців сини сестер в такий же честі у дядька, як і у батька. Деякі вважають цей вид кровного зв'язку тісніше і священніше, і при взятті заручників вважають за

краще саме їх, так як при цьому і зобов'язання тримається міцніше, і охоплюється більш широке коло домашніх". Однак успадковують по батьківській лінії, хоча при відсутності дітей могли успадковувати брати і дядьки НЕ тільки по батьківській, а й по материнській лінії. Характерно, що в піснях давньоскандинавської "Едди" двоюрідні брати називаються *systrungar* - буквально "діти сестер" (пор. також ньому. *Geschwister* (від *Schwester*), що має значення "брати і сестри").

У Цезаря є опис глибоко архаїчного германського звичаю, що існував у свевів: ворожіння і впізнавання волі богів, навіть з військових питань, знаходилося в руках старих жінок-матрон (*matres familiae*).

Основою господарства давніх германців були скотарство і примітивне перекладне землеробство. Германці за часів Цезаря, згідно з його свідченням, "мало займаються землеробством, і велика частина їх їжі складається з молока, сиру і м'яса". Значення худоби, як головного багатства германців, підтверджується даними мови: слово "худоба" (двн. *Fihu*, гот. *Faihu* "Vieh") в більшості древніх германських мов вживалося також в значенні "майна", "грошей"; таке ж значення мало, ймовірно, спочатку і слово *Schatz* (гот. *scatts*, двн. *scaz*), яке одного кореня з російським "скот". Як повідомляє Цезар, у свевів земля перебувала ще в громадському володінні і оброблялася спільно родовим колективом: "роздільної або приватної ріллі у них немає зовсім, але посадові особи і ватажки щорічно відводять родам і споріднених груп де і скільки виявиться потрібним землі і через рік спонукають переходити на інше місце."

За часів Тацита германці, стиснення римлянами в своїх пересуваннях, остаточно переходять до осілості. Землеробство набуває в їхньому господарстві трохи більше значення, але худоба продовжує залишатися головним надбанням. Існує обробка землі окремими родинами з щорічним переділом землі. При цьому "грумада щороку заорювали іншу ділянку, а ріллю минулого року залишала під паром або зовсім давала їй зарости".

Суспільний лад древніх германців відповідав вищому щаблі патріархально-родового суспільства і носив характер військової демократії. Вища влада в родовій громаді або в племені належала народним зборам, яке називалося * *þing* (нім. *Ding*).

Всі дорослі чоловіки, здатні носити зброю, мали рівне право на участь у народних зборах і на його судовий захист у формі "кровної помсти" або "вири". Крім того, по Тацит, повсюдно існувала рада старійшин, яка вирішувала більш дрібні справи і підготовляла більш для народних зборів. Родові і племінні старшини позначалися словом *kuning* "*König*" (пізніше - "король"), похідним від *kuni* - "рід". Такі старійшини вибираються звичайно з однієї і тієї ж знатної сім'ї; згодом влада їх стає спадковою.

Поруч зі старійшиною (лат. *Princeps*) існує племінний вождь, воєначальник (лат. *Dux*), який вибирається на час походу: двн. *herizogo* "*Herzog*" (від двн. *heri* "*Heer*" і *ziohan* "*ziehen*" в сенсі "водити" - буквально: "воєвода"). Такий ватажок, який прославився своїми подвигами, збирає навколо себе дружину (нім. *Druht*, двн. *Truht*), що складається з молодих воїнів, спраглих видобутку і пов'язаних зі своїми начальниками (нім. *Druhtîn*, двн. *Truhtîn*) взаємноювірністю. Ці дружини годувалися постійними війнами, розбійницькими набігами і грабіннями. Германці служили найманцями в римських військах і охоронцями римських імператорів.

Такі дружини сприяли появі королівської влади і в епоху великого переселення народів послужили початком занепаду старовинної народної свободи і одним з елементів майбутньої феодальної знаті.

Таким чином, всередині патріархального родового суспільства давніх германців уже намічається процес соціальної диференціації, як передумова майбутніх класових відносин. Поруч з основною масою вільних існують раби (військовополонені), працею яких користуються при обробці землі, і виділяється родова знать (лат. *Nobiles*).

Останні позначаються словом *edel* (двн. *Edile*) "благородний", "знатний", яке пов'язане з *Adel* (двн. *Adal*) "шляхетський рід" і з *uodal* "земельне

володіння". Початок приватної власності на землю в умовах тривалої осілості, військовий або просто награваний видобуток, володіння рабами, більші стада - все це створювало передумови для майнової нерівності і пов'язаного з нею розкладанням родових відносин.

В результаті подальших зрушень в господарському та суспільному житті, до сих пір недостатньо освітлених за відсутністю історичних джерел, ми бачимо в 3 ст. істотні зміни в політичному ладі германців: зникають численні дрібні родоплемінні об'єднання епохи Цезаря і Тацита (сугамбри, тубанти, марси, бруктери і багато інших), вони поглинаються великими племінними союзами і народами франків, алеманнів, саксів та ін., нерідко вельми строкатими за складом, зі спадковою королівською владою, з зачатками військової знаті - майбутньої феодальної аристократії.

"До середини 3 ст. племена між Ельбою і Рейном, до того безсилі і спивається, стали утворювати військові союзи. Так, на базі давніх племен, які вже перетворилися в релікти і нездатних відбити наступ римської армії Германіка, навіть після вдалого винищення трьох легіонів Вара в Тевтобургському лісі, виникли нові етнічні освіти з умовними назвами: франки - вільні, сакси - ножовщики, алемани - набрід, свеви - бродяги. Це були організації, створені виключно для війни, тобто військова демократія, що уживаються в Європі з родовим устрійом, але деякі племена зберегли родовий устрій"(Л. Гумільов " Ритми Євразії ", с. 483)

3. Велике переселення народів

Початком великого переселення народів послужили пересування східних германців, більш віддалених від центрів римської культури, і завдяки цьому вони зберегли більшу рухливість, характерну для примітивної стадії суспільного розвитку. Особливо важливу роль в наступних пересування германців зіграли готи. "Велике переселення народів почалося по загальноприйнятій думці в 169-170 рр. з Маркоманської війни і переходу готів

з" Скандзи "(Л.Н.Гумилев, там же, с. 496). В епоху Тацита готи (лат. *Gutones, gotones*) живуть нібито на узбережжі Балтійського моря, в пониззі Вісли.

За збереженням у них сказанням, про які повідомляє готський літописець Йордан (6 в.), готи прийшли на континент з острова *Scandza*, тобто, по-видимому, зі Скандинавії. Це оповідь підтверджується існуванням в історичну епоху в південній Скандинавії народу гаутов, який згодом змішався зі шведами. Племінне назва гаутов, що збереглося в назвах шведських провінцій *Östergotland* і *Westergotland* і міста *Göteborg* пов'язано з готами; точно також готами (*gotar*) іменувалися мешканці шведського острова Готланд. У 2 ст.н.е. готи пересуваються з берегів Балтійського моря на південь, на початку 3 ст. вони з'являються в чорноморських степах біля східного кордону римської імперії і поширюються от Дунаю до Дніпра.

Тут готи розпалися на кілька племен, у тому числі головні становили дві групи: західну - вісиготів (*Wisigothi*) і східну - остроготів (*Ostrogothi*), за пізнішим переосмислення отримали назви вестготів і остготів. У 274 році імператор Авреліан був змушений поступити вестготам прикордонну Задунайську провінцію Дакію (нинішні Румунія і Трансільванія), щоб з їх допомогою забезпечити кордони імперії від подальших нашеств'я варварів. В середині 2 ст. (За свідченням античних авторів і готського літописця Йордану) в чорноморських степах існував великий міжплемінний союз, дуже строкатий за етнічним складом, на чолі якого, в пору його найвищої могутності, стояв остготський король Ерманарік.

Готський союз був знищений в 375 р при нашестві гунів, тюрко-монгольських кочівників, що нахлинули з Азії. Пам'ять про Ерманаріка, прикрашена романтичною легендою, збереглася в германському героїчному епосі (в сканді. "Едді" і свн. поемі про Дітріха Бернського).

Остготи залишалися в залежності від гунів понад століття, разом з ними частково перекочували в Паннонію (нинішня Угорщина) і брали участь в їх походах проти римської імперії до розпаду гуннської держави, що послідувало після смерті гуннського короля Аттіли (453). Середньовічний

німецький епос (наприклад, "Пісня про Нібелунгів") зберіг спогади про цю залежності готовий від гунівю

Дітріх (остготський король Теодоріх) є тут васалом Аттіли (свн. *Etzel*). У свою чергу пригнічені гунами, вони переходять в 376 р через Дунай і поселяються в якості союзного війська на території Східної Римської імперії, в придунайській провінції Мезії (нинішня Болгарія).

Під напором східногерманських племен починають рухатися і західні германці. З 213 р. починаються Алеманнські війни, які тривають з перервами протягом всього 3 і 4 ст.: в кінці 3 ст. алеманни остаточно захопили "десятини землі", а до кінця 4 ст. вони вже володіли всім верхньою течією Рейну і Дунаю.

Близько 242 р. на нижньому Рейні виступають франки, які вчиняють періодичні набіги на північну Галлію. Римляни змушені поступити їм прикордонну територію, щоб користуватися їх захистом проти інших герм. племен. До початку 5 ст. франки заволоділи нижнім і середнім Рейном. Вони розпадаються на два племінних союзи: салієв (*Salii*) і ріпуарієв (*Ripuarii*), з яких перші розташовані на нижньому Рейні і на північний захід від нього, другі - в області Кельна до річки Мозель.

В результаті подальшого розвитку франкської і алеманнської колонізації обидва береги Рейну виявилися германізованими: переможені, переважно - романізовані кельти, були частиною витіснені переможцями, частиною змішалися з ними і прийняли їх мову. Таким чином, у формуванні майбутньої німецької національності в цю епоху брали участь чужинні і іншомовні елементи, спочатку розташовані на території західної Німеччини.

З початку 5 ст. Римська імперія, яка втратила будь-яку здатність до опору, стає жертвою варварів. З подій Великого переселення народів необхідно відзначити лише основні пересування германських племен, визначили їх подальшу долю в епоху раннього середньовіччя. Найбільш значними були при цьому переміщення східних германців. Так, вестготи під проводом Аларіха в 401 р.р. вперше вторгаються в Італію; в 410 р. вандали

захопили і зруйнували Рим; з Італії вони проникли в 412 р. до Галлії і звідти в 414 - до Іспанії.

Іспанське королівство вестготів, що включало спочатку південно-західну частину Галлії до р. Луари (т. зв. Аквитанію), проіснувало до 711-713 рр., коли араби, переправившись через Гібралтар, заволоділи більшою частиною Піренейського півострова. Одночасно з вестготами інше східногерманське плем'я, вандалі, в 406 м пройшли через Галію, в 409 захопили Іспанію, в 429 переправилися в північну Африку, де вандалське королівство існувало понад століття, до 533-534 рр., коли було зруйновано військами візантійського імператора Юстиніана, що почав спробу возз'єднання Східної Римської імперією з її західними провінціями, відторгнуті германцями.

"Намісник Африки Боніфаций - чесна, добра і здібна людина," останній римлянин "(Прокопій) був обвинувачений Аецієм і спровокований на заколот. У 429 році він запросив на допомогу з Іспанії вандалів, але ті захопили Африку для себе". (Л.Н.Гумилев, там же, стор. 500).

На початку 5 ст. бургунди, також належали до східногерманської групи, намагалися влаштуватися на середньому Рейні, між франками і алеманами. Центром бургундського королівства на Рейні був Вормс.

Розбиті римським полководцем Аецієм, намісником Галлії, бургунди були винищені союзниками з ним гунами (437), в бою з якими, як повідомляє літописець, загинув король Гундікарій (*Gundicarius*) "разом з родом і плем'ям". Пам'ять про це в німецькому героїчному епосі ("Едда" і "Пісня про Нібелунгів"), де король Гунтер гине разом зі своєю дружиною в бою з Аттілою і гунами.

Вціліла частина бургундів, зігнали зі своїх місць, була поселена Аецієм в південно-східній Галлії, в нинішній Савойї, звідки вони поширилися на південь по долині Рони. Т.зв.. друге бургундське королівство проіснувало до 532-534 рр., коли було зруйновано франками і приєднано до меровингської

державі. Від нього отримала назву Бургундія, значна частина якої утворила згодом французьку провінцію Бургонь.

У 476 р. германський воєначальник Одоакр скинув з престолу орстаннього римського імператора і оголосив себе королем Італії. Але його влада була нетривала: в 489 Італія піддалася навалі остготів під проводом Теодоріха, який після трирічної боротьби переміг суперника і запанував на його місці (493-526). У героїчних переказах німецького епосу Теодоріх оспівувався під ім'ям Дітріха Бернського (*Dietrich von Bern*; *Bern* - середньовічна назва Верони, одного з опорних пунктів панування остготів в Італії. При наступників Теодоріха остготське королівство було знищено візантійцями в правління імператора Юстиніана (555).

Остання велика подія Великого переселення народів - захоплення північної і середньої Італії західногерманським народом лангобардів під проводом Альбуїна (568). Лангобардське королівство в Італії існувало до 774 р., коли було приєднано до франкської імперії Карла Великого. Від лангобардів йде назва Ломбардія.

Більшість західногерманських племен до початку Великого переселення народів займає територію нинішньої західної Німеччини між Рейном і Ельбою. На нижньому і середньому Рейні мешкали франки, на південь від них (після відходу бургундів) - алеманни: східну частину вказаної території займають на півночі - сакси, в середині - турінги, на півдні - баювари. З цих з племен в подальшому складеться німецька нація. Землі на схід від Ельби населяють балтійські і слов'янські племена.

В середині 5 ст. група саксонських племен, що жили спочатку на південно-східному узбережжі Північного моря, в Шлезвіг-Гольштейн, - англи, сакси і юти - переселяється з континенту через море до Британії, на початку 5 ст. залишену римлянами. В результаті кровопролитної і тривалої боротьби з германськими прибульцями, кельти (бритти) виявилися частиною відтіснені в гористі околиці (Уельс, Корнуолл, північна Шотландія),

частиною ж виселилися в Галію, в сучасну Бретань, частиною змішалися з переможцями.

4. Меровінги і Каролінги

Історична доля західних германців, що залишилися на континенті, тісно пов'язана з долями франкської держави. Засновником її з'явився Хлодвіг з роду Меровінгів, який об'єднав під своєю владою салічеських і рипуарських франків. У 486 рю Хлодвіг захопив північну Галлію, знищивши в ній владу останнього римського намісника Сиагрія.

Меровінги - перша династія франкських королів (5 - сер. 8 ст.). Назва роду походить від імені Мерovej, або Мерoвет, особистості вигаданої. За переказами, він був плодом протиприродного союзу жінки з морським чудовиськом. Ця казка належить до числа етимологічних легенд і являє собою спробу пояснити ім'я Мерovej, що означає "народжений морем".

Засновник династії - Хільдерик I, за його сина Хлодвига франки хрестилися і з тих пір їх королів ховали в базиліках (Хільдерик ще похований в кургані, за язичницьким звичаєм). Усипальницею було обрано абатство Сен-Дені, згодом некрополь всіх французьких королів і найважливіший центр культури середньовічної Франції. Саме абатом Сен-Дені був Сугерій, "батько" готики.

Символом королівської влади при Меровінгах було довге волосся, відпускати їх дозволялося лише спадкоємцям королівського дому (подібно верховному богу германців Одину \ Вотану). Так Меровінги вказували на своє божественне походження. Цей знак королівського гідності носили все Меровінги аж до зникнення династії, тому в історію вони увійшли ще під ім'ям "довговолосі королі". Всі інші стриглися коротко. Безумовно, Хлодвіг був найбільш видатним представником династії. У 496 році він переміг на верхньому Рейні алеманів, в 507-509 рр. приєднав до франкської державі вестготську Аквітанію.

Його найближчі наступники поширили свою владу на турингів (531) і бургундське королівство в долині Рони (534). Таким чином під владою Меровінгів об'єдналося більшість західногерманських племен, які жили на старій германській території на схід від Рейну, так і заснували нові держави в межах романізованої Галлії. Зрозуміло, згуртування нової держави було неможливо без ідеологічної і матеріальної підтримки римської церкви, яка була найбільш потужним інститутом, яке пережило падіння Римської імперії. З цією метою в 496 р Хлодвіг приймає хрещення.

У другій половині 6 ст. держава Меровінгів поступово розпадається. Останній мав реальну владу король з дому Меровінгів - Дагоберто, встановив посаду майордома - "старший по будинку, керуючий королівським господарством". Його метою було зміцнення єдиновладдя короля над країною і ослаблення влади знатних франкських родів. Але призвело це до прямо протилежного результату.

Висунувся могутній рід майордомов Піпінідів, що закріпили за собою згодом королівський титул. Королі після Дагоберта - "ліниві" королі, вони не правили. Останній з Меровінгів, Хільдерік, був зміщений майордомом Піпіном і відправлений в монастир, що підтвердив і папа Захарій. Піпін відправив до тата послів з питанням: як той ставиться до королів, які не мають влади? Папа відповів, що краще називати королем того, хто має владу, ніж того, хто її не має, наказавши проголосити королем Піпіна. Папа Стефан, який змінив Захарія, ще більше зміцнив законність сану Піпіна і його синів помазанням на престол.

Сини Піпіна, Карл і Карломан, були проголошені королями після смерті Піпіна в 768 р. Карломан незабаром помер, і Карл залишився одноосібним королем франків. В історію він увійшов як Карл Великий (742-814). Він поставив собі за мету домогтися ще більшої могутності, знаючи, що сила і влада покояться на вістрі меча. Майже до самої смерті він вів нескінченні війни, перемаг лангобардів, баюварів, знищив аварський каганат, довго воював з саксами (майже 30 років) і таки перемаг їх. Насильницька

феодалізація саксів Карлом Великим відкрила шлях для інтенсивних культурних (зокрема, мовних) впливів франкського заходу і півдня на більш віддалену північну Німеччину.

Держава Карла Великого об'єднала майбутні Францію, Німеччину та Італію. В Іспанії Карл бився з арабами ("Пісня про Роланда". Руотланд був префектом Бретонської марки, укріпленого рубежу, який оберігає від вторгнень. Убили Руотланда баски, коли військо поверталось з Іспанії). Прекрасно розуміючи важливість союзу з церквою, Карл Великий міцно тримав її в руках, не терпів втручання церкви в політику, але сам втручався в релігійні питання.

Карл змінив систему управління, розділивши франкську державу на 200 графств. Графи призначалися королем і користувалися всією повнотою влади, але контролювалися т. зв. "Посланцями". Карл з приближеними постійно переїжджав з місця на місце і особисто стежив за ходом справ у державі. Погодженням королівської політики з волею знаті служили генеральні збори знаті, що проводилися в травні.

Карл посилав посольства в далекі краї. Каліф багдадський Гарун-аль-Рашид навіть надіслав йому в подарунок слона, який прожив при франкському дворі близько 9 років і супроводжував Карла у всіх походах, поки не помер в Саксонії. Сучасники вважали це головною сумною подією року, і в літописах зберегся такий запис: "У тому ж році, коли помер слон, помер і король Італії Піпін".

Карл не був чужий культурних інтересів, вмів читати, писати, правда, не вмів, але бавився з буквами. При своєму дворі він заснував Академію, яку очолив Алкуїн - Альбін, наставник Карла в науках, сакс з Британії, "чоловік у всьому світі найученіший". Радникам, які входили в Академію, Карл наказав записати закони всіх підвладних йому народів. Він встановив франкський календар, давши назви місяців, а також власні імена для 12 вітрів, перш же було всього 4. Був гостинний, мав чудове здоров'я, любив купатися і їздити

верхи, носив традиційний франкський одяг, був поміркований у їжі і пиття і найбільше ненавидів пияцтво.

Членом Академії був також найбільший історик епохи Карла Великого - Ейнхард, який написав "Життя Карла Великого", перший історик франків. Він народився близько 770 р. і навчався в Фульді, потім прибув до імператорського двору. Ейнхард був універсальним генієм: відрізнявся в різьбі по каменю, обробці дерева і роботі по металу, наглядав за громадськими роботами. Згодом він став особистим секретарем Людовика Благочестивого і наставником його старшого сина - Лотаря. Твір його компактно і написано на чудовій латині, носить суто світський характер. У ньому створено ідеальний образ правителя і людини.

Ще один знаменитий франкський історик - Нітхард, онук Карла Великого, син його дочки Берти. Під кінець життя Карл осів в Ахені, де спорудив чудову базиліку, в якій і похований; він сильно дбав про майбутнє імперії, і не дарма. При найближчих наступниках Карла заснована ним імперія розпадається на частини.

Розквіт європейської культури при Карлі Великому увійшов в історію як "Каролінгское Відродження" (die Karolingische Renovatio). Століття Каролінгів - вік книг. Якщо книг, що дійшли до нас від епохи Меровінгів - всього кілька десятків, то каролінгських книг - тисячі.

В основному це - кодекси, тобто збірники з декількох текстів різної тематики. Поширенню грамотності і риторики сприяв сам імператор. Центром підготовки інтелектуальної еліти при Карлі була монастирська школа Сен-Мартен в Турі, яку багато років очолював Алкуїн. Його учнями були Ейнхард і Рабан Мавр, абат Фульди, автор енциклопедичного трактату "*De Universum*" ("Про Всесвіту").

Державні освіти давніх германців на території Західної Римської імперії мали різну долю. Там, де завойовників було небагато (Італія, Іспанія, Галлія), вони поглиналися місцевим населенням. До складу феодалної верхівки входили залишки місцевої рабовласницької знаті, а вільні германці, стаючи

кріпосними, змішувалися з місцевими напіввільними хліборобами і рабами. Римська культура користувалася в очах німецької знаті особливим шармом. Мови середньовічних Франції, Італії та Іспанії розвиваються на базі народної латини.

У старих німецьких землях на схід від Рейну, до яких приєднується досить широка лівобережна смуга, колонізуються франками і алеманами вже в 4-5 ст., зберігаються племінні діалекти західних германців, з яких в подальшому розвинеться німецька мова. В межах франкської держави Каролінгів і Меровінгів західна (в основному - романська) і східна (в основному - німецька) половини розвивалися в тісному культурному спілкуванні і в східних історичних умовах. Цим пояснюється цілий ряд аналогічних тенденцій в давньоверхньонімецькій мові і в ранній стадії французької мови.

У період Меровінгів і Каролінгів ще не можна говорити ні про німців, ні про французів в сучасному сенсі слова. Лише після Карла Великого намічається розмежування в області мови як одна з найважливіших передумов майбутньої національної диференціації. Суттєвим в цьому сенсі розділ імперії Карла Великого його онуками по Верденському договору (843), згідно з яким західна частина (майбутня Франція) відійшла Карлу Лисому, східна (майбутня Німеччина) - Людовику Німецькому, а південна (Італія) разом з імператорською короною дісталася старшому - Лотарю; йому відійшла також вся середня частина (долина Рейну і Рони), частина якої отримала згодом назву Лотарингії, та в подальшому не раз була предметом боротьби між німцями і французами. За рік до остаточного розділу (842) Карл Лисий і Людовик Німецький уклали перемир'я і союз проти Лотаря на спірній землі у Страсбурга. Їх договір - так звані "Страсбурзькі клятви" - був переведений на дві мови, щоб зробити текст присяги зрозумілим для воїнів обох братів.

Французький текст є найдавнішим пам'ятником французької мови, німецький - одним їх найбільш ранніх давньоверхньонімецьких пам'ятників. Це - свідчення доконаного мовного поділу.

Східнофранкське королівство стало Німеччиною, яка мала чітку межу лише на півночі і відчувала спокусу поширитися і на захід в Лотарингію, і на південь, де ідея підпорядкування Італії довго зберігала свою спокусу. Цей *Sehnsucht nach dem Süden*, попереджаючи або поєднуючись з *Drang nach Osten*, почався наступом на слов'ян, на довгі століття визначив німецьку зовнішню політику.

Не менш вражаючою була і скандинавська експансія. У 10 ст. вона поширилася на Ісландію, Гренландію і, ймовірно, Америку, де нормани, очевидно, висадилися близько тисячного року в Вінланді. Великих успіхів супроводжували їх в Англії, спочатку завойованої датчанами, потім - норманами.

Лекція 3.

Германо-скандинавська міфологія

Відомості з міфології континентальних германців вкрай уривчасті, зважаючи на порівняно ранню і глибоку християнізацію західногерманських племен; завдяки скандинавській міфології ми маємо в своєму розпорядженні незрівнянно більш повні літературні джерела з огляду на більш пізню християнізацію Скандинавії, а також дбайливого збереження дохристиянської культурної традиції в Ісландії аж до ісландського відродження 13 ст.

Найбільш цінні відомості про германську міфологію містяться в "Германії" Тацита. Тацит згадує землеродного бога Туїсто, ім'я якого означає "подвійна (двостатева) істота", що дає підстави для зближення його з кельтами близнюків (Кастор і Поллукс). Від Туїсто походить перша людина - Манн, а від Манна - родоначальник трьох племінних чи культових груп

германців - інгевони, іствеони і ермінони. З цих родоначальників за визначеністю встановлюється Інґ, згадуваний в англо-саксонському рунічному написі. Не виключено також, що згадуваний саксонським істориком X ст. Відукіндом бог Ірміно вважався предком ермінонов.

Тацит свідчить про шанування германцями Меркурія, Марса, Геркулеса і Ізиди, маючи на увазі під ними, ймовірно, Водана (сканд. Один), Тиу (Тюр), Донара (Тор), і, можливо, Фрей або Фрію (Фріґге). Один з аргументів для перших трьох ототожнення - збіг присвячених їм днів тижня. Меркурію, тобто Водану, за словами Тацита, приносяться людські жертви. Це цілком відповідає скандинавським уявленням про культ Одіна. Позначення Донара = Тора римським ім'ям Геркулеса цілком йому підходить, так як в міфах він постає богатирем, що захищає мир від чудовиськ. Але за своєю основною функцією він - типовий індоєвропейський бог-громовник, який можна порівняти з індійським Іन्द्रой.

Тацит у "Германії" повідомляє про богиню Нертус (Нерта), яка, без сумніву, була богинею рослинності, родючості, можливо, землі.

Деякі боги згадуються в найдавніших германських (німецьких) текстах - так званих Мерзебурзьких заклинаннях (записані в 10 в), які виникли в землях франків. У першому заклинанні фігурують жіночі божества - діси, родинні скандинавським Валькіріям і норнам. У другому Мерзебурзькому заклинанні згадується Водан як головний носій магічної сили, Фрія і її сестра Фолля.

Деякі дуже убогі відомості про германську міфологію містяться у творах історика готів Йордана (6в.) і візантійського історика Прокопія Кесарійського (6 ст.), у франкських хроніках Григорія Турського (6 ст.) і Фредегара (7 в.), в "Історії лангобардів" Павла Диякона (8 в.) і в "Церковній історії народу англів" Біди Високоповажного (8 в.). Павло Диякон переказує легенду про походження імені "лангобарди" (букв. "довгобороді"), в якій фігурують Водан і Фрія: Водан протегує вандалам, а Фрія - вінілам, вона радить вінілам зробити так, щоб їх жінки вийшли перед битвою раніше і

прив'язали свої волосся як бороди. Так як Водан передбачив перемогу тим, хто раніше виявиться на полі бою, то перемогли вінили.

У Скандинавії (південь Швеції і південний схід Норвегії) збереглися наскальні зображення епохи бронзи (2-а пол. II тисячоліття до н.е.), що відображають культові сцени і символи: кораблі, вози, оранка, культовий танець і священний шлюб, солярні символи у вигляді колеса, сокири, люди і тварини, що асоціюються, ймовірно, з культами родючості та культом мертвих. Фігура людини з сокирою може бути порівняна з Тором. Північнонімецький хроніст Адам Бременський (11 ст.) повідомляє про язичницький культовий комплекс в Упсалі (Швеція), в центрі якого стояв священний тис і де особливо шанувався Фрейр. Топоніміка виявляє сліди культу Тора, Тюра, Одіна, Улля і деяких інших богів.

Систематичні дані є тільки по скандинавській міфології останніх століть до прийняття скандинавськими народами християнства, відображеної головним чином в ісландських літературних пам'ятках ранньохристиянського часу. Головними джерелами є поетична "Старша Едда" - збірка міфологічних і героїчних пісень, що дійшла в ісландському рукописі 2-ої половини 13 ст., і прозаїчна "Молодша Едда" - підручник поетичного мистецтва скальдів, складена теж в 13 в. ісландцем Сноррі Стурлусоном і, яка містить зразки поезії скальдів (починаючи з 9 ст.), розшифровку скальдичних міфологічних іносказань (кеннінги) і огляд самої міфології.

Відлуння міфології є і в складеній Сноррі історичних хроніках "Хеймскрінгла" - "Коло земне", де викладена легендарна історія норвезьких і деяких шведських королів. Християнізація Ісландії сталася в 1000 р і стародавня міфологія трактувалася Сноррі частково як історична алегорія. Майже одночасно зі Сноррі датський хроніст Саксон Граматик в "Діяннях датчан" дає багато міфологічних сюжетів, замінюючи богів на королів і героїв. Таким чином, в якості міфологічної системи нам відома тільки скандинавська міфологія, в основному як поетична еддична міфологія.

Скандинавські міфи цікаві самі по собі. Можна дивуватися фантазії давніх, що створили ці нескінченно різноманітні, одночасно мудрі і наївні розповіді про богів, велетнів і безлічі інших мешканців міфологічного світу. Але якщо ми спробуємо глибше вникнути, що ж таке ці міфи, які дійшли до нас в піснях «Старшої Едди» і в переказах Сноррі Стурлусона в «Молодшій Едді», то мимоволі задумаємося. Адже Ісландія була хрещена за два з половиною століття до того, як їх записали.

Серед вікінгів були і дани (предки данців), і свеї (предки шведів), і норгеї (предки норвежців), а також сакси, англи, юти і представники інших германських племен. Скрізь, де вони висаджувалися з своїх драккар і засновували поселення, вони «зводили язичницькі капища поганим ідолам». Але міфологія збереглася лише в Ісландії, заселеної близько 970 р. Цьому значною мірою сприяло географічне положення Ісландії. Якщо на материку боги германців були змушені бути сусідами з богами інших народів, не кажучи вже про Білого Бога християн, чий тріумфальний хід по Європі завершився до 11 сторіччя, то на острові цим богам було привільно.

Вигнати язичницьких богів з Ісландії не вдалося навіть християнству. Підтвердження чому - сучасний офіційний статус нового язичницького культу Асатру як рівноправної християнству релігії. До того ж в 12-13 ст. - часу запису «Едди» - вся освічена Європа писала на латині. Ісландська ж писемність ґрунтувалася на рідній народній мові, що теж зіграло важливу роль в збереженні міфологічного фонду в майже первозданній чистоті. Двобіжжя характерно не тільки для Ісландії, але і для всієї Скандинавії в цілому. В інших землях правителі, приймаючи хрещення і стверджуючи християнство серед підданих, відкидали древніх богів і все, що з ними пов'язано. Скандинавські ж конунги продовжували вірити в Одіна, асів і ванів.

Просторова модель світу германської міфології включає "горизонтальну" і "вертикальну" проекції, причому перехід від однієї до іншої передбачає деякі трансформації. Горизонтальна проекція

антропоцентрична і побудована на протиставленні населеного світу людей, що займає центральну частину землі, Мідгарда, і пустельної, кам'янистої і холодної околиці землі, Утгарда, Йотунгейм, де живуть велетні-Йотуни, а також океану, де живе чудовисько Ермунганд.

Це протиставлення розкривається як опозиція центру і периферії, внутрішнього і зовнішнього - особливо Мітгард і Утгард - "свого" і "чужого", "культури" і "природи". Крім того, країна велетнів маркована як та, що знаходиться на півночі і сході. Північ в скандинавській міфології особливо демонізована (як і в багатьох інших, наприклад у фінів і народів Сибіру), на півночі також локалізується царство мертвих - Хель, але виразніше і яскравіше воно виступає в вертикальній космічній проекції. До обох проекцій відноситься мотив чотирьох карликів-цвергів, що носять імена чотирьох сторін світу - Аустрі, Вестрі, Нордрі, Сурдрі - підтримують небо по кутах.

Основу вертикальної космічної проекції становить світове дерево - ясен Іггдрасіль. Воно пов'язує землю, де живуть люди - Мідгард, з небом, де в Асгарді знаходяться боги і де поміщається своєрідний "рай" для полеглих воїнів - Вальхалла, а головне - з підземним світом, де знаходиться царство мертвих Хель і різноманітні водні джерела. Можна навіть сказати, що Хель є тією точкою, де з'єднуються горизонтальна і вертикальна проекції світу.

Вертикальна схема протиставляє богів і людей, небесне царство мертвих для обраних - Вальхаллу і підземні селища для простих смертних, відповідно - небесних валькірій, які живуть біля коріння світового дерева, і норн - дві категорії богинь долі. На верхівці світового древа сидить орел, біля підніжжя - живе змія Нідхьогг, на середньому рівні - чотири оленя, поїдають листя ясена, співвідносні з чотирма сторонами світу. По дереву снує білка, що з'єднує верх і низ. Крім того, небо і землю з'єднує райдужний міст Біврест. Ця модель світу однотипна не тільки у більшості індоєвропейських міфологій, а й іншим (наприклад, сибірським), в якій є структурно організоване світове дерево.

У тимчасовому відношенні скандинавська міфологія ділиться на космогонічну і есхатологічну - міфи створення світу і кінця світу. Симетрія між ними неповна. Світ виникає з взаємодії води і вогню з холодом і гине від пожежі і повені, холоднечі і спеки, в "початкові" і "кінцеві" часи повторюються приблизно одні ж ті ж поєдинки богів і хтонічних демонів. В той же час аси і вани (основні групи скандинавських богів), спершу ворожі одна одній, виступають в кінці як єдине плем'я богів.

Виникнення світу малюється як заповнення порожнечі світової безодні Гинунгагап і перетворення хаосу в космос. Велетні не тільки протистоять богам в просторі, але і передують їм у часі. Первоістота велетень-гермафродит Імір виникає з остигаючих підземних вод (Елівагара), що заповнили світову безодню Гинунгагап. З його пахв, а також від тертя ніг народжуються інші велетні. Боги вбивають велетня Іміра і створюють з його тіла світ.

Боги піднімають землю з первинного океану і влаштовують на ній прекрасний Мідгард. Вони оживляють давні прообрази, які повинні жити в Мідгард. З'являються норни, що визначають їх долі. Боги влаштовують небесний звід і визначають ролі сонця (Сіль) і місяця (Мані), сестри і брата. У процесі світоустрою вони вгамовують хтонічних чудовиськ - змія Ермунганда, вовка Фенрира і їх сестру Хель - господиню царства мертвих.

Але згодом, з наближенням кінця світу, чудовиська знову вириваються на волю. За "золотим століттям", коли все було з золота, а боги і люди насолоджувалися спокоєм, скоро прийде перша війна між асами і ванами. Порушуються обітниці і моральні норми, виникають чвари і настає трирічна холоднеча. Світове древо здригається, коли чудовиська вириваються на волю, припливає корабель мерців, з'являються сини Муспелля (вогненної країни) і вогненний велетень Сурт. В останній битві - Рагнарк, в якій на боці богів беруть участь також полегли воїни, боги і хтонічні чудовиська вбивають один одного. Сурт підпалює світ, який гине у вогні і повені, після чого, правда, він повинен відродитися.

За межами міфів творіння і кінця світу залишаються численні міфологічні розповіді про взаємини і боротьбу богів з велетнями-Йотун і карликами-цвергами. В основному на тлі горизонтальної проекції розгортаються події постійної боротьби богів з велетнями (наприклад, походи Тора на схід), чому не заважають любовні стосунки і навіть шлюби з їх дочками. Йотун намагаються відняти богинь і чудові атрибути богів (молот Тора, волосся Сів, молодильні яблука Ідунн і т.д.) і за них йде боротьба, але спочатку чудові предмети і еліксири (спис Одіна Гунгнір, його золоте кільце Драупнір, молот Тора Мьелльнір і т.д.) виготовляються майстерними карликами-цвергами, і боги все це добувають силою або хитрістю.

В основі таких сюжетів почасти лежать етіологічні (пояснювальні) міфи, в яких боги виступають у функції культурних героїв і борців з чудовиськами. Однак в сюжетах етіологізм сильно завуальований, і перед нами скоріше розгортається своєрідна картина "циркуляції" цінностей між різними світами, в поєднанні з військовими походами.

Так, дуже важливим є міф про походження священного меду поезії, що дає сили, шаманський екстаз, поетичне натхнення і мудрість, перетворюється в розповідь про його циркуляції по колу: боги - цверги - велетні - боги. Цей та інші міфи про вічне оновлення магічних сил богів і джерел їжі співзвучна і образам котрі вбивають одне одного і знову оживають для бенкету в Вальхаллі героїв.

Боги протистоять ворожим монстрам і Йотун; підносяться над природними духами Альва (ельфами) і цверги, над жіночими доленосними істотами - валькірії і норнами, над земними героями. Вищий пантеон богів в скандинавської космогонії представлений як результат об'єднання двох груп богів - асів і ванів - після війни, а точніше, як результат асиміляції асами ванів - вельми обмеженою категорії божеств, пов'язаних з аграрними культурами, наділених магічним і пророчим даром, сакральним миролюбністю. (Ньюод, Фрейр, Фрейя). Аси представлені в міфах як очолювана Одіном

патріархальна родова община, в якій важливі питання вирішуються на тинге, велике значення мають ретельно бенкети богів з розпиванням священного напою.

У пантеон входять боги: Один - влада, мудрість, магія, в т. ч. військова справа, покровитель воїнів, господар Вальхалли; Тор - громовник з військовими і аграрними функціями, головний борець з велетнями і світовим змієм; Тюр - старий індоєвропейський небесний бог, покровитель військових зборів і поєдинків; Хеймдалль - страж богів і морового древа; Улль - стрілок з лука і лижник; Бальдр - юний бог ритуальна жертва; Ньєрд - родючість, море і судноплавство; Хед - сліпий бог, вбивця Бальдра; Фрейр - родючість, світ; Браги - бог-скальд і деякі інші Богині, в основному мають відношення до родючості і дітородіння, - перш за все Фрігге, Фрейя, Сів, Ідунн, а також мисливиця і лижниця Скади.

Особливе місце в скандинавському пантеоні займає Локі - міфологічний шахрай і насмішник, батько хтонічних чудовиськ, посередник між богами і велетнями. Локі виступає в міфах в ролі трикстера - негативного культурного героя, наділеного демонічними і комічними рисами, шахрая-бешкетника, досвідченого в витівках і підступах, що порушує табу.

Трикстер - персонаж-посередник між піднесеним і низьким, богами і Йотун, життям і смертю, космічним і есхатологічним. Найбільш яскраво комічна і двійникові складові образу Локі проявляються в еддичній пісні «Суперечка Локі», де він виводить на чисту воду всіх присутніх на бенкет богів. Брага - бога Скальдическая мистецтва - Локі звинувачує в боягузстві, Хеймдалля - в надмірному старанності. Тора - в страху перед велетнями. Оди́ну кидається такий закид: Мовчи-ка ти, Один! з початку часів Людей судив ти неправо: У розбраті не раз, Хто святкував боягуза, Тому ти дарував перемогу. Локі - бог кінця, по аналогії з Одіном, богом початку.

Міфи створюють враження, що міфологічний світ набагато більше того, що про нього розповідається. Він ніби існує сам по собі, живе своїм життям, а тексти лише відкривають нам його окремі ділянки. Причому ці ділянки-

сцени чудово різноманітні: в них є місце і ліриці, і повчань, і самому грубому фарсу. Для величезної більшості міфів не існує «до» і «після», є тільки «тут» і «завжди». Тому міфологічні події відбуваються як би у нас на очах, як свого роду сценічна вистава. Для скандинавської міфології - в тому вигляді, в якому вона дійшла до нас - характерно одночасне побутування в двох вимірах.

Перше - існування поза часом, тут і зараз, в колі вічного повернення. Другий вимір наповнене часом, це внутрішнє час міфологічної системи, що визначає і описує її виникнення, розвиток і загибель: вся міфологія, всі дії богів і героїв підпорядковані єдиному розгортається у внутрішньому часу есхатологічного сюжету про загибель світобудови у вселенському пожежі (варіант - в глобальній холоднечі). І ця міфічна ідеологія унікальна, подібного в індоєвропейських міфологіях немає. У такій «встановленій есхатологічності" явно відбилосся світовідчуття жителів європейської периферії, суворой Півночі.

Від повної безформності і невизначеності початкового хаосу до всеосяжної впорядкованості та структурованості божого і людського космосу - така «генеральна лінія розвитку" скандинавської міфології. Світова безодня Гинунгагап заповнюється простором і часом, в ній створюються земля і небо, виникають сторони світу і центр у вигляді світового дерева Іггдрасиля. неосвоених і хаотичним залишається лише світ велетнів Йотунхейм, десть на півночі або на сході, і світовий океан. Природа, втілена в хаосі, поступається місцем культу є, втіленої в діяннях богів.

Скандинавська міфологія відрізняється від інших міфологій індоєвропейського ареалу насамперед тим, що в ній особливе значення надається долі. Цей «світової закон» визначає не тільки вчинки людей (як, скажімо, в кельтській або грецькій міфології), а й діяння богів. Ніхто, навіть сам Один, який бажав б змінити того, що визначено долею: Бальдру судилося загинути, і він загине, незважаючи на всі зусилля асів; Фенріру судилося вирватися з пут - і він виривається, як не утримують його боги; світу

судилося бути зруйнованим - і він руйнується всупереч героїзму асів в останній сутичці перед кінцем світу.

Світ, створений з тіла велетня Імира, припиняє своє існування, залишається лише світове дерево, що пронизує і об'єднує всесвіт, - в усякому разі, в еддичних текстах не зустрічається згадка про його загибель. Доречно припустити, що новий світ виникає з пагонів «благословенного ясеня», з медяної роси, що капає з його листя, з коренів, які тягнулися в обителі людей, богів і велетнів. Новий світ виростає з води. До оновленого світу повертаються Бальдр і Хед, інші молодші боги. Крім молодших богів, Рагнарек переживуть і двоє людей, від них заново піде людський рід.

Міфологія зробила істотний вплив на германський героїчний епос. У сфері таємних наук, тобто усілякої ворожби і чаклунства, германські племена анітрохи не поступалися переможеним ними культурним народам півдня Європи. Навпаки, у них таємне, чарівне, надприродне входило в побут життя і злилося з нею ще тісніше. Всякого роду ворожіння у них були поширені, як ніде у світі. Їх чарівники (*menn forspair*) передбачали майбутнє всякими шляхами і способами: і ясновидінням, і чаклунством, і заклинаннями, і снотлумаченням. Ще великою пошаною користувалися вала (чаклунки, пророчиці). Тацит згадує про віщунок Велледе і Аурінію, яких народ почитав мало не за богинь.

В одній зі скандинавських вала розмовляє з самим Одіном, майже як рівна з рівним. Та й прості смертні, які не володіли секретами вищої магії, могли в кращому вигляді задовольняти свою цікавість за частиною вгадування майбутнього вельми нехитрими підручними засобами: кидали жереб, ворожили на паличках або приносили жертви богам, просячи їх відкрити майбутнє. А вже про північних чаклунів і говорити нема чого. Влада їх не було меж. По крайній мере, народ твердо вірив, що вони можуть творити, що хочуть. Сноррі Стурлусон і Саксон Граматик наводять цікаві сказання про походження скандинавських асів.

Все це були, виявляється, просто-напросто чаклуни, які влаштували скандинавську землю, завели в ній людський гуртожиток, населили її і за всі ці благодіяння чтилися потомством як боги.

Цікаво, однак, що у германців існувала як ніби відомий поділ магічного мистецтва на два сорти, визнавалося щось на кшталт білої і чорної магії. У скандинавських племен, наприклад, відрізняли *galder* від *seid*. Першим словом позначалося чаклунство терпиме і законне, другим - чаклунство злісне, як би протизаконне.

До першого типу зараховувалися магічні письмена, руни, які гравірувалися на всякого роду талісмани і ладанках; цими ж письменами писали змови і заклинання. Руни вважалися настільки важливою статтею надприродної сили, що саме верховенство Одіна приписувалося превеликим знанням ним усіх таїнств рунічного листи. Виходило так, що руни керують навіть рухом сонця і взагалі ними тримається весь лад і порядок природи. За рунами в дозволений магії слідували всякі приворотні зілля, талісмани, чарівні предмети на зразок мечів, ножів. За допомогою всіх цих засобів можна було творити справжні чудеса: обміняти зовнішність взаємно між двома людьми, наганяти нескінченно довгий сон і т.д.

Чаклунство чорне (*seid*) ґрунтувалося на використанні шкідливих таємниць природи або на користуванні силами злих божеств, особливо велетнів-Йотун. Чаклуни цього типу варили чаклунські зілля з будь-яких пекельних складових частин. Чоловіки цим не займалися. *Seid* вважався не злочинним, а як би за сором, кепським, ним займалися виключно жінки *seid-konur*. Саме слово *seid* відбувається, як вважають, від *sjoda* - варити. Могутність цих жінок визнавалося безмежною. Вони здіймали і припиняли бурі, надавали стаду баранів вид грізного війська, коли вони злилися, то під ними тремтіла земля. Звичаї у них - людожерські, в цьому вони схожі на бабу-ягу.

Вони бували на зборах, свого роду шабашах, на яких вони співали, танцювали, варили свої пекельні зілля. Збиралися найчастіше в ніч під перше травня - у Вальпургієву ніч.

Заняття таким чаклунством визнавалося ганебним і владою. Законом встановлювався штраф за назву жінки сейдовскою бабою, якщо обізвав не міг довести свого обмови. У скандинавському регіоні особливою популярністю в цілющою практиці користувалося рунічне чаклунство. У середньовічній континентальній Європі після християнізації воно майже не збереглося.

У канонічних текстах, які засуджують забобонні звичаї населення, руни частіше згадуються як якісь магічні знаки, які наносять на предмети, покликані бути цілющими - пояс, амулет, або на предмети, призначені для ворожіння, насамперед дерев'яні палички. Так, на рани і переломи мудрі жінки накладали пов'язки, з нанесеними на них магічними знаками, швидше за все - рунами, і виголошували над ними заклинання. Хворому пов'язували спеціальний пояс, також володіє магічною силою завдяки написаним на ньому заклинанням рунами, або тому, що він був принесений з якогось святилища.

З поширенням християнства цей звичай не зникає, а трансформується: рунічні заклинання замінюються християнськими формулами благословення, а священні місця замінюються місцями поклоніння християнським святим. Наприклад, цілющим вважався пояс, якщо полежати на могилі св. Олафа. У скандинавських джерелах рунічне чаклунство згадується дуже часто. У язичницькій давнині рунічне чаклунство вважалося добродійним в самих різних ситуаціях повсякденного життя. На рукояті меча слід вирізати руни перемоги, щоб знешкодити зачарований напій, на ріг слід нанести «руни пива», щоб оберегти себе від напастей, писали спеціальні охоронні руни на долоні.

Лекція 4

- 1. Літературна творчість давніх германців.**
- 2. Скандинавська епічна поезія.**
- 3. Англосаксонська епічна поезія.**
- 4. Епічна поезія континентальних германців.**
- 5. Поезія скальдів.**

1. Епічна поезія, що збереглася на Заході майже виключно в книжковій формі, виникла в надрах народної творчості та довгий час існувала в усно-поетичній формі, головним чином передаючись напівпрофесійними казками. В історії західноєвропейського епосу є два основних етапи: епос епохи розпаду родового устрою (ірландський, скандинавський, англосаксонський, давньоверхньонімецький) і епос феодальної епохи (середньо- і верхньонімецький, французький, іспанський).

В епоху періоду розпаду родового строю зберігається зв'язок з традиціями фольклору докласового суспільства, з богатирськими казками і легендами про "первопредків" - культурних героїв. Відповідно ці пам'ятники насичені міфологічною і частково казковою фантастикою. Кругозір їх творців обмежений родоплеменими відносинами, так що навіть грандіозні зіткнення народів (німецький епос) трактуються як родова незгода. У скандинавському епосі крах родових відносин трактується як загибель світу. Для цього етапу характерні короткі пісні і сказання, творцем і виконавцем яких був часто дружинний співець (скопа).

Але цей епос виявляє також сліди віршовано-прозової або навіть прозової форми.

2. Скандинавська епічна поезія

Найдавніші оповіді більшості германських племен відомі, як правило, зі скандинавських пам'яток, що збереглися майже винятково в Ісландії, тому скандинавський епос – необхідний вступ до всієї літератури германських народів. Скандинавські племена не брали участь в безпосередніх стосунках з

Римом і не брали участь в Великому переселенні народів. А готи і західні германці в 4-6 ст. переживали період військової демократії, розкладання патріархально-родових відносин і зародження ранньої феодальної державності.

Це був своєрідний "героїчний вік", що став епічним часом в епосі германських народів. Історичні імена і події, що згадуються в стародавніх піснях германських народів, в тому числі скандинавів, відносяться головним чином до цієї епохи. У Скандинавії занепад родового укладу і зародження держави відбувалися в 9-10 ст. Суспільні відносини "епохи вікінгів" в основних рисах відтворюють особливості історичного життя континентальних германців епохи Великого переселення народів.

Особливо завзято пережитки родового строю зберігалися в Ісландії, оскільки там не було королівської влади аж до приєднання до Норвегії (13 ст.) Реальною формою правління, незважаючи на наявність значної соціальної диференціації, був тинг. Християнізація Ісландії була пізньою, до того ж ще два століття (до 12 ст.) Християнство співіснувало з язичницькими віруваннями. Тому в Ісландії створилися особливо сприятливі умови для збереження архаїчної народно-епічної традиції, причому не тільки героїчного, але і міфологічного епосу.

У 12-13 вв. в Ісландії набула поширення писемність і були записані, а почасти й створені за старими зразками численні пісні і прозові сказання - саги. Найбільш архаїчні (за сюжетом, стилем і вираженого в них світогляду) твори давньоскандинавської літератури дійшли до нас у вигляді рукописного збірника на пергаменті, це т. зв. "Королівський кодекс" - "Codex Regius", судячи за палеографічними даними, складений в 13 в. в Ісландії. Збірник цей був знайдений ісландським аматором старожитностей єпископом Бріньольвом Свейнссоном в 1643 р. З тих пір за анонімнимною збіркою закріпилася назва "Едда", або "Старша Едда".

Звідки взялася така назва? Буквальне значення слова Едда не є ясным ("Книга з Одді" - хутора, де провів юність Снорри? "Прабаба"? "Поезія"?)

"Едда" Сноррі була Бріньольву відома раніше, ніж йому в руки потрапив пергаментний список з давніми піснями. Ряд словесних і сюжетних збігів змусив його припустити, що знайдена ним рукопись - джерело відповідних переказів і цитат у Сноррі. Здогадка вірна в тому сенсі, що подібним рукописом або рукописами Сноррі, безумовно, користувався. Тому Бріньольв вирішив, що перед ним-справжня, первісна "Едда", а "Едду" Сноррі, щоб відрізнити її від давньої (старшої) поетичної "Едди", стали називати "молодшою", або "прозовою".

"Codex Regius" включає 19 пісень. Ряд пісень або пісенних фрагментів, аналогічних за характером, був виявлений в інших давньоісландських рукописах. У зв'язку з цим виникло більш широке поняття еддичної поезії як свого роду жанрового явища, на відміну від прозових саг і віршів стародавніх поетів - скальдів.

Пісні "Старшої Едди" в цілому досить архаїчні і на західноєвропейському ґрунті з найбільшою повнотою зберігають риси найдавніших етапів розвитку словесного мистецтва. Незважаючи на деякі сліди різних впливів, еддична поезія, безумовно, передре іншим видам давньоскандинавської літератури. Час їх створення- 9-12 ст.

Зіставлення еддичних віршуваль і сюжетів героїчних пісень "Едди" зі збереженими пам'ятниками епосу західних германців переконує в існуванні безперервної епічної традиції, що зв'язує "Едду" не тільки з оповідями, а й з піснями епохи Великого переселення народів. Своєрідність стилю полягає у відносній скупості описів, переважання напруженого діалогу або ліричного монологу і яка витікає з них стрімкості розвитку дії. Відоме поширення набули метафоричні іносказання - кеннінги (замість Тор - батько Магни, замість корабель- вепр прибою і т.д.), але їх розквіт попереду.

Еддичний вірш - алітераційний. Алітерація - система повторення початкового звуку в кореневих складах слів, вагомих за змістом. Алітерація створює своєрідний ритм, що не послабляє, а підсилює звукові контрасти

мови. Хрестоматійний приклад алітерованого вірша знаходимо в "Пісні про Хільдебрандта": "*Hiltibrant enti HaPubrant undar herium tuem*".

У сучасній німецькій мові алітерація широко використовується в рекламних слоганах, заголовках і т.п.: "*Herrenhosen heissen Hiltl!*"; "*Viva Wahrig*"; "*Weißwurst, Wiesn - a Wahnsinn!*". Не цурається алітерації і сучасна німецька поезія: "*Dann geht es drauf und dran auf Welle, Wind und Wegen der neuen Welt entgegen*".

Ритмічної одиницею давньогерманського вірша є так званий короткий вірш, що складається з двох довгих тактів з непостійним числом складів. Два коротких вірша об'єднуються в довгий рядок, часто за допомогою алітерації. Така довгий рядок становить закінчене синтаксичне ціле.

Пісні "Старшої Едди" прийнято не зовсім точно ділити на міфологічні та героїчні. Далеко не всі міфологічні пісні розповідні. Їх герої в основному три аса: Один, Тор і Локі. Один-патріарх, глава скандинавського пантеона - бог чаклунства (є специфічно шаманські риси), мудрості, військового мистецтва, "господар" Вальхалли. Тор - бог-громовник. На відміну від мудрого і підступного Одіна, Тор - переважно воїн-силач, озброєний величезним молотом. Локі, на відміну від них обох, судячи з усього, не мав свого культу і був негативним варіантом міфологічного культурного героя, бешкетником-шахраєм (трикстер).

Розповідні пісні про Торі, Одіне і Локі є, як і відповідні прозові оповіді, є спадщиною вельми архаїчного міфологічного епосу. У них зовсім відсутні есхатологічні і фаталістичні мотиви, які чітко виступають у багатьох піснях "Едди". Гумористичний колорит тут - не результат вільної переоцінки давніх міфів на зорі християнізації, а характерна риса архаїчного епосу, який знає вищі форми релігійної ідеалізації.

Сивою давниною віє і від еддичних пісень дидактичного типу. Звід дидактики міститься в одній з найдавніших за прийнятою датування пісень "Старшої Едди" - "промовах Високого". Сам Один, виявляється, набрав мудрість і знання рун, принісши самого себе в жертву собі ж і провисів на

дереві дев'ять днів. Після цієї проби, що нагадує обряд ініціації, Один і отримує священний мед. Ця версія добування меду менш архаїчна, ніж первинний варіант викрадення його, як це розказано у Сноррі і згадано в іншому місці тих же речей.

Отриману таким чином мудрість Один передає людям. Один перераховує різні заклинання, але текст замовних формул не дається. Більша ж частина "Промов Високого" містить повчання життєвої мудрості у вигляді рад якомусь Лодфафніру або просто у вигляді приказок, явно і безпосередньо висхідних до народних.

Великий звід міфічних вимог міститься в "промовах Вафтрудніра" в формі діалогу (питання-відповідь), що представляє своєрідне змагання в мудрості між Одінном і велетнем Вафтрудніра, а також в "промовах Гримніра", - у формі монологу одина повчання юному Агнар, який подав меду стражденному подорожньому - Одину. До цього типу примикають і "Речі Альвіса".

Це спроби систематизувати стародавні міфи. Але ці міфи все ж менш архаїчні, ніж в оповідних піснях про Торі і Локи. Охоронцями міфологічної і генеалогічної інформації, носіями мудрості і пророчого дару в едичній поезії поряд з Одінном виступають також велетні (оскільки вони існували ще раніше богів подібно Вафтрудніра або Міміру, якому Один віддав очей за право напитися з джерела мудрості), або люди, близькі до смерті або прокинулися від смертного сну, а також особливі пророчиці (вельви); такий жанр самої чудової пісні "Старшої Едди" - "Одкровення вельви", вміщеній невідомим упорядником на початку збірки.

Тут використані народні і вчені традиції усного міфологічного епосу, і разом з тим відчувається рука індивідуального поета, причому, без сумніву, дуже обдарованого. "Одкровення вельви" розпадається на дві частини: розповідь вельви про минуле і пророцтво про майбутню загибелі світу. Початок пісні більш традиційно і по темі, і по її розробці.

У пісні розповідається, що спочатку нічого не було, світ був виведений зі стану хаосу асами, що підняли землю влаштували прекрасний Мідгард. Створений світ осіняє світове древо- ясен Йггдрасиль, вічно зелене над джерелом Урд. З шматків ясена і верби боги зробили людей. Настає золотий вік, але незабаром закінчується першою війною через чаклунку Гульвейг (в ній схильні бачити уособлення золота). Перша війна і подальше за нею порушення богами клятв - це вина богів, які внутрішньо підготовляли їх прийдешню загибель. Один намагається домогтися від вельви відомостей про долю богів і загибелі світу. З подій, що призводять до загибелі богів, центральним виявляється смерть сина одина Бальдра, убитого сліпим богом Хёдом стрілою з омели - єдиної незаговореної рослини.

У сюжеті про смерть Бальдра, ймовірно, позначилися міфи про походження смерті і ставлення до "тимчасової смерті" - обряді посвяти. Хёду помстився брат Бальдра - Валі, що народився за ніч до цього. Образ дитини-месника надзвичайно типовий для архаїчного епосу різних народів. Перед загибеллю світу настає хаос. Рядки, що описують загибель богів, зв'язуються зловісним рефреном.

Боги, люди, велетні і чудовиська гинуть у взаємному винищенні, світ згоряє. Але за загибеллю світу слід його оновлення, воскресіння молодшого покоління богів, примирення Бальдра і Хёда і відродження золотого століття. Не виключено, що ця картина підказана християнством.

Але в цілому "Одкровення вельви" породжене язичницької міфологічної фантастикою. Окремо стоїть група міфологічних пісень-лайок. Лайки на бенкеті або перед боем- явище і побуту, і ритуалу. У знаменитій "Суперечка Локі" зображується, як цей порушник спокою епічного світу є на бенкеті богів і по черзі паплюжить їх усіх (за боягузтво, жіночність, непорядні вчинки і ганебні ситуації, в яких вони опинилися) і богинь за розпусту, поки не повертається Тор , загрозливий йому своїм молотом. Ця та подібні суперечки - свого роду протокомедії.

Перехідний характер від пісень міфологічних до героїчних має знаменита "Пісня про Велунд", яка вважається однією з найдавніших в "Едді" і, судячи з західногерманського відлуння, є загальним надбанням епіки германських народів.

Велунд / Вёлунд - чудовий коваль, вождь альвів, захоплений в полон королем Нідуду, який змушує його для одного себе виготовляти майстерні вироби. Волелюбний Велунд мстить Нідуду: він вбиває його синів і гвалтує доньку, після чого відлітає. Образи ковалів (як коваль Ільмарінен в карело-фінському епосі "Калевала") так само, як мотиви помсти характерні для архаїчного епосу.

В "Старшій Едді" є три пісні про Хельга (Олег) - герой, мабуть, скандинавського (данського) походження, що підтверджується хронікою Саксона Граматика, де Хельг належить до знаменитого данського королівського роду скельдунги (Скільдінгов). Це - типові богатырські казки-пісні. Англосаксонська "Пісня про Беовульфа", "Діяння датчан" Саксона Граматика і відгомони в ісландських сагах свідчать, що, крім пісень про Хнрорельги, існував цілий цикл пісень і сказань про датських богатырів епохи скельдунги з мотивами драконоборства і міжплеменних воєн, однак цей цикл не отримав відображення в збережених піснях "Королівського кодексу".

Більшість героїчних пісень "Едди" пов'язано з циклом "Нібелунгів", сформованим спочатку у континентальних германців в епоху Великого переселення народів, а в наступні століття (6-7) поширився в Норвегії та Ісландії. В основі сюжету "Нібелунгів" - поєднання двох історичних подій: загибелі в результаті нашестя гунів бургундського королівства на Рейні в 437 р, коли впали король Гундікарій, його брати Годомар і Гіслякарій, і їх батько Гібіха, і смерті Аттілі (Етцель / Атлі) в 451 р. після бенкету на ложе полонянки Ільдико. Епічне сказання пов'язало ці два факти в розповідь про помсту героїні (Крімхільда / Гудрун) своєму чоловікові за вбивство братів - бургундських королів (ісландські Гьюкунгі).

Дуже характерно, що найбільші історичні події в архаїчній епіці переосмислюються як родова незгода. Але саме таке переосмислення сприяло збереженню сюжетів у скандинавських племен, які не брали участі в зазначених битвах.

Виріс з історичних переказів східногерманських племен (можливо, готів або бургундів) сюжет помсти Крїмхільди (Гудрун) можливо, у франків об'єднався з оповідями про Зигфрида (Сігурда), що не мають скільки-небудь достовірної історичної основи. Вони, подібно до сказань про Хельгу, швидше за все, походять від богатирської казки. Для них характерні розповіді про юнацькі подвиги, героїчне сватання і смерті героя, складові його поетичної біографії.

До основних мотивів можна віднести драконоборство, пробудження "сплячої красуні" - валькірії, виконання шлюбних випробувань за побратима, що відображає давню роль "свата" в шлюбному обряді: Сігурд замість Гуннара проскакує крізь полум'я і проводить три ночі з богатирською дивою Брюнхільдой, поклавши меч між собою і нею.

Сказання про Сігурда і Гьюкунгі сюжетно об'єднується саме цим сватанням Сігурда для Гуннара. Сігурд Гуннар віддає свою сестру Гудрун. Згодом Гьюкунгі, порушивши клятви побратимства, вбивають Сігурда, щоб заволодіти скарбом Нібелунгів. (У скандинавській версії скарбом карлика Андварі).

Після смерті Сігурда Гудрун виходить заміж за Атлі. Останній, прагнучи заволодіти скарбом, зазиває і вбиває Гьюкунгов, а Гудрун мстить йому за смерть братів.

Таке сюжетне ядро Нібелунгів. До нього примикають деякі оповіді, наприклад про Ерманаріха і Сванхільду. Ерманаріх (ісландський Ормунрек) - останній король причорноморських остготів, розгромлених в 375 р. гунами. Згідно "Історії готовий" Йордану (бв.), Ерманаріх велів прив'язати до хвостів коней і розірвати т.ч. на частини Сунільду за зраду чоловікові. За неї

мстилися брати - Сарус і Амміус з племені росомонів, тяжко поранив Ерманаріха.

Можливо, що в "Історії готів" вже відбився готський народний переказ. У германських переказах образ Ерманаріха як жорстокого володаря витіснив уявлення про Одоакра - вождя германських найманців, що захопив в 476 р. владу в Римі й увійшов в сказання про боротьбу з Одоакром Теодориха Веронського (Дітріх Бернський). Сказання про Теодоріха не включені в "Едду", але отримали відображення в пізнішій "Сазі про Тідрека", висхідній безпосередньо до германських джерел.

Поряд з еддичною поезією народно-епічна література давньої Скандинавії представлена також ісландськими прозовими сагами, які в принципі більш пізні явище в історії епосу, причому явище унікальне, Так як інші германські народи не знають епосу в прозі. Ісландські саги сходять як до усних, так і до літературних джерел. 13 ст.- століття записи саг, але є дані про те, що раніше вони побутували в усній формі. Прозові саги діляться на три групи: "Саги давніх часів", "Королівські саги" і "Родові саги" (остання група - основна).

В "Сагах давніх часів" значне місце займають відгомони еддичної поезії.

Така, наприклад, "Сага про Вельсунгах", що представляє в значній мірі переказ "Старшої Едди", причому не в тій послідовності пісень, в якій вони дані в "Королівському кодексі", але лише згадуються в формі зв'язної біографії Сигурда і його предків (генеалогічна циклізація). Докладно передаються в прозових вставках до пісень "Королівського кодексу" сказання про Вельсунгів і Сігмунда (дядькові і батька Сигурда), що містять досить архаїчні мотиви. Такі тотемічні "ряджені" в вовчу шкуру, народження богатиря Сінфьотлі від кровозмісної зв'язку Сігмунда і його сестри, – сюжети, типові для оповідей про родоначальників.

Ці сюжети переказуються і в норвезькій "Сазі про Тідреке" (13 ст.), Головною темою якої є сказання про Дітріха Бернського, передані, як зізнається автор, на підставі "оповідань і пісень чоловіків германських".

"Королівські саги" - це, власне, склепіння норвезької історії в формі життєпису норвезьких королів. Вершиною в цій жанрового різновиду є "Хеймскрінгла" - "Коло земної" Сноррі Стурлуссон, автора прозової (молодшої) "Едди". Ще в 12 ст. Арі Торгильссон написав "Книгу про ісландців" - коротку історію Ісландії ісландською мовою. На початку 13 ст. з'явилася "Книга про зайняття землі", що містить генеалогічні відомості про перших поселенців і їхніх нащадків.

Період від інтенсивного заселення Ісландії до її остаточної християнізації (930-1030) в ісландській традиції зазвичай називають "століттям саг", так як він виступає як свого роду героїчний вік (епічний час) в ісландських сагах. Герої родових саг - видатні люди з числа перших поселенців і їх найближчих нащадків. Навколо цих видатних осіб концентрується дія, але в якості другорядних осіб в сазі фігурують сотні людей, особливо в п'яти "великих" сагах: "Сага про Егіль", "Сага про жителів піщаного берега", "Сага про людей з Лаксдаля", "Сага про Греттір", "Сага про Ньяле". Персонажі групуються за сімейно-родовою і, що практично в значній мірі збігається, за територіальною ознакою.

Саги містять багату, часто вельми точну генеалогічну інформацію, яка мала для ісландців практичну цінність при вирішенні майнових і земельних конфліктів.

Історична пам'ять "родових" саг дуже важлива. Мабуть, в їх склад увійшла значна кількість родових і місцевих (топонімічних) переказів. Зв'язок з усною традицією підтверджується і виключно простою розмовною мовою саг, наявністю варіантів і повторюваних стилістичних моделей.

Ісландські родові саги слід розглядати як своєрідну посткласичну форму героїчного епосу. Улюблені їх теми - родові чвари, супроводжувані, з одного боку, класичної кровною помстою, з іншого позовами на тинге, а також успішні походи вікінгів. Сага описує головним чином вчинки, а не почуття людей, не даючи при цьому додаткових оцінок. Основні персонажі - героїчні характери, в цьому сенсі сага на свій лад продовжує еддичну поезію.

Наприклад, в сазі про знаменитого скальда і вікінга Егіля Скалагрімссоне і сам Егіл, і його родичі наділені шаленством, гордістю, сміливістю, норовистістю, що призводить до конфліктів з норвезькими конунгами. Егіл - типовий приклад епічного героїчного характеру в ламанні саги.

Але сага знає інший, по суті, вищий, можна сказати, посткласичний і національний тип - сміливий, але спокійний, готовий завжди битися в ім'я справедливості і збереження миру, стоїть вище узкородових інтересів. До цього типу належать мудрий суддя Ньяла і його друг Гуннар.

"Сага про Ньяла" з епічної докладністю показує, як в умовах багато в чому ще варварського світу, де сильні родові пережитки, Ньяла і Гуннар не можуть подолати стихію, втягуються, крім своєї волі, в родові чвари і гинуть. При цьому вони до кінця зберігають велич душі. Гуннар з любові до батьківщини відмовляється їхати у вигнання і, оголошений поза законом, сидить у власному будинку. Ньяла відмовляється вийти з дому, підпаленого кровниками, що помсти його синам, і спокійно лягати спати, знаючи, що згорить живцем. У розпалюванні родової ворожнечі в сагах велику роль відіграють жінки, але роль власне любовних мотивів незначна.

Ідеалізованого гіперболізму, поетичної піднесеності в прозових сагах незрівнянно менше, ніж в еддичній поезії, але зате в них з великою майстерністю відтворено картини побуту і суспільного життя Ісландії епохи незалежності. Здійснюючи значний крок в сторону побутової правдоподібності, саги знаменують початок руху від епосу до роману.

3. Англосаксонська епічна поезія

Англосаксонська (давньоанглійська) народно-епічна література почала складатися в період завоювання Англії племенами англів, саксів, ютів і фризів. Класичним діалектом давньоанглійської мови став Уессекський. Верхня хронологічна межа літератури на давньоанглійській - нормандське

завоювання (1066), що супроводжувалося проникненням французької мови та культури. Християнізація англосаксів пройшла набагато раніше і була набагато глибше, ніж в Скандинавії. Це мало істотне значення для літературного процесу.

Народно-епічна "язичницька" традиція, що існувала в усній формі, оброблялася в вигляді письмових творів кліриками або мирянами, які отримали церковну освіту. Англосаксонська література включає видатні зразки християнського епосу на біблійні теми, створеного на давньоанглійській мові алітераційний вірш. Переданий в "Церковній історії англів" Біди Високоповажного розповідь про пастуха Кедмоне, що почав складати пісні на біблійні сюжети після того, як йому це повелів уві сні ангел, разюче нагадує аналогічні розповіді про "покликання" епічних співців у інших народів.

Основним пам'ятником англосаксонського героїчного епосу є монументальна епопея про Беовульфа, що дійшла в рукописі 10 ст. Складена ж поема між 675 і 850 рр. Вона сходить до дохристиянської героїчної фольклорно-епічної традиції, про що свідчать метрика, стиль, сюжет і образи. Алітераційний вірш "Беовульфа" надзвичайно близький алітераційному віршу скандинавської і давньонімецької народно-епічної поезії. Як в "Едді", в "Беовульф" широко застосовуються синоніми, кеннінги (типу "блискавка битви" замість "меч", "шолом ночі" замість "темрява") і парні формули (два слова алітерують і співвіднесені між собою за змістом) (пор. суч. нім .: mit Kind und Kegel, drum und dran, bei Nacht und Nebel).

З точки зору жанрової природи "Беовульф", на відміну від "Едди" представляє зразок великої епічної форми. Як в гомерівському епосі, тут розвинений описовий елемент, дія розгортається поступово, розповідь рясніє відступами і ретардуючими подробицями. Особливо характерні детальні описи одягу та озброєння, церемоніалу на бенкеті і ін. "Беовульф" відрізняється великою композиційною стрункістю, підкріпленої тематичною єдністю. Основний сюжет складається з двох самостійних епізодів,

об'єднаних темою боротьби з чудовиськами, які заважають мирному життю людей.

Живе в болоті людиноподібне чудовисько Грендель (нащадок Каїна) та приходять щоночі в вибудовану датським королем Хротгар бенкетну "оленячу палату", викрадає кілька сплячих воїнів і пожирає їх в своєму лігві. На допомогу данцям йде зі своєї країни гаутській богатир Беовульф. Він смертельно ранить Гренделя, вирвавши у нього в боротьбі руку. За сина мстить мати Гренделя. Беовульф відправляється в водяну безодню під болотом, де вбиває матір Гренделя і відрубуює голову йому самому. Після урочистого бенкету, отримавши велику подяку і багаті дари, Беовульф повертається в країну гаутів.

У другій частині Беовульф - вже старий, правлячий Гаутами після колишнього короля і його сина. На землі гаутів нападає вогнедишний дракон, який зберігає незліченні скарби, як Фафнір. Беовульф в єдиноборстві вбиває дракона, а й сам гине від його отруйних укусів. Поема закінчується описом урочистого похорону Беовульфа. В основній розповідь вкраплені численні ремінісценції (у формі спогадів, передбачень, натяків) і генеалогічні відомості про датських, шведських, гаутських королів. Гаути (геати) - східногерманське плем'я, що жило в південній Скандинавії, мабуть, найближчі родичі готів.

Історичні імена і дати, що згадуються в "Беовульфi", фігурують також в хроніках, легендарної "Історії данців" Саксона Граматика, ісландських сагах. Майже всі персонажі - скандинави, тільки король Оффа - англієць. Таким чином, можна припускати, що сказання про Беовульфа сходять скандинавських джерел найдавнішої епохи, коли англійці і сакси були сусідами на континенті з датчанами. Абсолютно аналогічним чином героїчні пісні "Едди" продовжують культурні традиції готовий, бургундів і франків. Але Беовульф - НЕ історична постать.

4. Епічна поезія континентальних германців

Про епічну поезію континентальних германців повідомляють численні і різноманітні джерела: Цезар і Тацит, латинські твори середньовічних істориків німецьких племен: Йордана, Григорія Турського, Павла Диякона, Відукінда, Саксона Граматика, а особливо відгомони окремих мотивів в скандинавській та англосаксонській літературі. Вони свідчать про наявність у континентальних германських племен вже в перших століттях нашої ери багатющої епічної поезії. Як сказано раніше, епоха Великого переселення народів була героїчним століттям давньогерманського епосу.

В цей час в усній формі склалися ті сказання, які склали основний сюжетний фонд епічної поезії германських народів. Тацит, наприклад, говорить про те, що "до цих пір ще співають у варварських племен" про Армінія, герцога херусков, що дав відсіч Вару в Тевтобургском лісі. Інформація Тацита дає підстави припускати, що у германців в 1 в. вже були як міфологічні, так і історичні пісні. Алітераційний вірш і відгомони давніх міфів зберегли Мерзебурзькі заклинання.

Єдиний відомий нам справжній текст героїко-епічної пісні, що збереглася, та й то не повністю, в запису близько 800 р. на внутрішній стороні палітурки богословської книги з Фульдського монастиря, це - "Пісня про Гільдебранда". написана алітераційним віршем зі скупим застосуванням епічних параллелізмів. Її можна вважати зразком короткої епічної пісні, основне місце в якій займає діалог, що нагадує "Пісня про Велунд" з "Едди".

"Пісня про Хільдебранда" майже позбавлена описового елемента, складається з відповідного військового ритуалу і повного внутрішнього драматизму діалогу між старим Хільдебрандом, начальником дружини Дітріха Бернського, і його сином - молодим Хадубрандом, який виріс під владою Отахра (Одоакра) і тепер виступає на його стороні в битві проти Дітріха. Обмінявшись традиційними питаннями про ім'я, рід і плем'я, Хільдебранд і Хадубранд приступають до бою, так як Хадубранд не вірить,

що перед ним його батько, підозрює хитрість "старого гуна", а Хільдебранд також не може уславитися боягузом, пожертвувати своєю військовою честю. На цьому текст обривається, але можна припустити, що пісня закінчувалася розповіддю про поразку і смерті зарозумілого юнака.

У рамках циклу сказань про Дітріха Бернського - Теодоріха тут включений знаменитий сюжет бою батька з сином. Сюжет цей значною мірою викликаний руйнуванням старих родоплемінних зв'язків. Інший сюжет - про Вальтера Аквітанського - зберігся тільки в латинському перекладі. Тут отримав вираз конфлікт військової честі і родових зв'язків: Хаген спочатку відмовляється виступити проти свого побратима Вальтера, а потім бореться все ж з ним на вимогу короля після важкого шкоди, завданої Вальтером франкам. Мотив скарбів, через які розгорається боротьба, і найважливіші персонажі цієї оповіді - Гунтер, Хаген- пов'язують його з циклом Нібелунгів.

Тексти старонімецьких епічних пам'яток майже не дійшли до нас в силу щодо ранньої християнізації західних германців. Давньонімецька писемність з самого свого виникнення (8 в.) використовувалася виключно клерикальної літературою, старовинні оповіді і пісні продовжували існувати в усній формі.

5. Поезія скальдів

У романських країнах і у континентальних германців перетворення народної лірики в книжкову поезію відбулося в основному вже в рамках лицарської культури 11-13 ст. Навіть обрядовий фольклор: ритуальні загадки, заклинання, молитви збереглися у вигляді поодиноких фрагментів. Розвинена і надзвичайно оригінальна, генетично дохристиянська, лірична (точніше ліро-епічна) поезія Раннього Середньовіччя відома нам тільки в кельтській Британії (лише в уривчастих фрагментах пізніх записів) і особливо в Скандинавії.

Тут, а точніше, в Норвегії і Ісландії, виникла і розвинулася в 9-13 ст. своєрідна поезія скальдів, яка не має паралелей у світовій літературі.

Скальд (етимологія слова до сих пір не з'ясована) - це співак і виконавець творів, які він сам створював або запам'ятовував від інших. Виконання, мабуть, могло супроводжуватися акомпанементом, було протяжним, але і речитативним. Скальд- людина, тісно пов'язанв з життям скандинавської громади. Він нередко - багатий землевласник, вікінг, мандрівник, служила людина в дружині знатного скандинава.

Скальд, крім усього іншого, навчений знанням рун: в пору розквіту поезії скальдів в країнах Скандинавії інша писемність була або невідома, або відома лише небагатьом. Скальд володіє таємницею силою слова, він може творити волшбу або знімати ворожі чари.

Скальд близький до інших типів давньогерманських співаків-поетів, до готських і лангобардських співаків, про які так часто згадують латинські автори. Йдучи корінням в сиву давнину, поезія скальдів відокремлюється від інших видів усної поетичної творчості, очевидно, на рубежі 8 -9 ст. Бурхливий розвиток і розквіт поезії скальдів доводиться на 9 - 11 ст.

У ісландських сагах 12-13 вв. відтворені з найбільшою повнотою біографії скальдів (особливо в "Сазі про Егіль" і в "Сазі про Гуннлауге Зміїному мовою") і відтворені зразки їхньої творчості. В "Сазі про Егіль", наприклад, приведено багато віршів і пісень цього скальда, що свідчить про широке і тривале побутуванн поезії скальдів в народі. Поетика скальдів і найважливіші відомості про них були викладені в "Молодшій Едді" Сноррі Стурлуссон (13 в).

На відміну від виконавців епічних пісень скальди - ліричні поети, безпосередньо відгукуються на події, свідками яких вони були.

Вже найдавніший напівлегендарний скальд Браги Боддасон згадується незмінно як поет, котрий прославив настільки ж напівлегендарного вождя датських вікінгів Рагнар Шкіряні Штани. Уривки з пісень про Рагнара, приписувані Браги, різко відрізняються по віршованій системі і композиції від зразків давньогерманського героїчного епосу, хоча "Пісня про Рагнара" багато в чому і пов'язана з ним. Про Брагу і деяких інших скальдів переказ

говорить як про людей, що вийшли з крестянського роду. Але все частіше в 9 і в 10 ст. скальд, з якого роду б він не вийшов, перш за все - особа, близька до ярлу або конунга, якому служить не тільки піснею, а й мечем і життєвим досвідом.

На честь свого покровителя він складає хвалебні пісні-драпи - найважливіший і дуже характерний жанр поезії скальдів. З приводу загибелі свого владики скальд співає похоронну пісню - інший характерний жанр лірики скальдів. Знущаючи над ворогами свого конунга, скальд складає завзяту і хулительну пісню - нід, повну злободенних політичних натяків, нещадну, що іскриться грубим гумором. Так в поезію скальдів входить дуже важливий елемент сатири. Скальд складає пісню і в честь весілля свого пана, і пісню про його кохану.

Скальд супроводжує життя дружини та двору, при якому складається, своїми поетичними коментарями, що зберегли до наших днів аромат суворості і сповненою великих небезпек епохи, яка виховала і надихнула скальда.

Пізніше всі ці "вірші на випадок" стали історією. Вже найближчі нащадки сприймали розповіді скальдів як достовірні свідчення. Особливо багата на скальдів "епоха вікінгів". Переказ зберіг багато імен вікінгів, які оспівували конунга Гаральда Прекрасноволосого (9 ст.), наполегливого і жорстокого творця першого норвезького королівства.

Особливо відомий був Торбйорн Хорнкліві: він оспівав у великому, чудово побудованому вірші перемогу Харальда при Хафрсфьєрде. Характерно, що Харальд в цьому вірші "Речі Ворона" - виступає вже з усіма атрибутами епічного героя: канонізація конунга як героя, рівного великим героям давнього епосу, вже відбулася.

Діяльність скальдів тривала і при найближчих наступниках Харальда в 10 в. Сохранилася - без імені автора- надгробна пісня, в якій автор оплакує загибель конунга Ейріка Кривава Сокира. Однак вже до початку 10 ст. визначається провідна роль ісландських скальдів.

Особливості життя в Ісландії сприяли інтенсивному культурному розвитку. Ісландський скальд був представником щодо вільної країни, діяльної, яскравою особистістю з яскраво вираженою індивідуальністю, яка виявлялася в його ліриці. Індивідуальна поетична творчість була пов'язана в Ісландії з народною творчістю. Прислів'я, приказка, загадка, насмішка, поетичні слова любові і ворожнечі ще жили разом з повсякденною промовою, жили собою творчість народу і окремих, найбільш талановитих його представників.

Часто ісландський скальд ставав товаришем норманських мореплавців, Егіль Скалагрімссона ми зустрічаємо то на палубі корабля, то серед найманців англійського короля, то на засіданні тинга, то в далеких горах північній Норвегії, де він збирає данину. Але він усюди залишається талановитим поетом, знаходить в будь-якій життєвої ситуації матеріал для поетичного осмислення. Через свої пісні він наживає собі смертельних ворогів, але пісні ж і рятують йому життя. Однією з різновидів хвалебних пісень Егіль (як і багатьох інших скальдів) були вірші, які були своєрідним "викупом за голову".

Щоб уникнути суворої кари за який-небудь проступок, а то і просто умилювати кровожерного ватажка військової дружини - конунга або ярла - скальд складав вірші тим знаходив свободу, а часто і життя. Так, переказ розповідає, що Егіль потрапив в руки свого заклятого ворога-конунга Ейріка Кривава Сокира. У ніч перед стратою поет пише хвалебну пісню на честь Ейріка, яка тепер носить промовисту назву "Викуп за голову": Тут Егіль вживає типовий для скальдичної поезії прийом: кенінінг. Його можна визначити як перифраз, побудований за певними правилами. Один іменник замінюється двома новими, причому один з них служить означенням іншому, наприклад, лебідь поту шипа ран: шип ран - міч, піт шипа ран - кров, лебідь поту шипа ран - ворон. У нашому прикладі прийом оголений: поруч стоять перефразуєме слово і сама перифраза. Інші кеннінги, побудовані за тим же принципом: серп в жнивах - міч, земля краю сигів долини - жінка, що носить

золоті прикраси. Але такого сусідства скальди взагалі уникали. Прийом надзвичайно продуктивний, так як дозволяє будувати складні кеннінги, т. ч. Кенінг кенінга - і так до нескінченності: мова - шип мови, земля –д но печери вітрів, вітер - хижак дерев.

Той, хто так говорить, кожен раз задає своїм слухачам поетичну загадку, яку вони мовчки відгадують. Скальд і його товаришам повинні бути відомі сотні таких загадок. У найважливіших предметів наприклад, золота, були десятки поетичних імен. Один з трактатів "Молодшій Едди" - "Мова поезії" підсумовує незліченну кількість поетичних виразів. Не в останню чергу кенінг служить і перевіркою знань в міфології. У кожного з богів є різні прізвиська, в яких міститься натяк на його пригоди, його вигляд або його спорідненість з космічними стихіями.

"Які є кеннінги Хеймдалля? Його звать "сином дочки матерів", "стражем богів", "білим асом", "недругом Локі", тим, хто здобув намисто Фрей" та іншими іменами". Занадто ясне вважається у скальдів технічної похибкою.

Кеннінги і інші складні прийоми поетичної техніки, типові для лірики скальдів, здавалося б, повинні говорити про загострене почуття індивідуального стилю, про визрівання поняття авторства. Але цього не сталося. Відома добра сотня імен скальдів і прив'язаних до них віршів, але всі ці драпи, ніди і т. д. не несуть на собі друку авторської оригінальності.

Вироблені скальдами численні закони віршування давали широкий простір ліричної різноманітності, але клали межу творчій фантазії. Це аналог "формульного стилю", типового для народно-героїчного епосу середньовіччя.

Ісландські скальди були відомі в усіх границях, яких досягли скандинави. Один з пізніх норвезьких скальдів, Харальд Жорстокий, вивчившись у своїх ісландських родичів поетичної майстерності, сватався до дочки Ярослава Мудрого. Пісня Харальда про Ярославну - характерний приклад любовної лірики скальдів.

На початку 13 ст. Снорри Стурлуссон присвятив поезії скальдів трактат "Перелік віршованих розмірів", відомий як четверта частина "Молодшої Едди". Снорри викладає вчення про давньоскандинавську метрику і дає уявлення про її багатство й оригінальність. Цей трактат і попередня йому частина "Молодшої Едди" - "Мова поезії" - були для того часу узагальненням досвіду, здобутого скандинавською, перш за все ісландською, словесністю за століття її самостійного існування.

Лекція 5

- 1. Давньогерманські племена і їх мови. Класифікація давньогерманських племен.**
- 2. Історія германської писемності: Рунічний алфавіт. Латинський алфавіт. Готична писемність.**
- 3. Історія германської філології.**
- 4. Спорідненість мов і мова-основа. Порівняльно-історичний метод мовознавства. Загальноіндоєвропейські риси германських мов.**

1. Стародавньонімецькі племена і їх мови. Класифікація давньогерманських племен

Питання про мови не можна розглядати від питання про племена - їх носіїв та класифікації цих племен з історичної точки зору. Першу класифікацію дав Пліній Старший.

Він ділить все численні германські племена на 6 основних груп:

1. Вінділи: бургунди, карини, варини, гутони. Мешкали в східній частині території, населеній германцями.

2. Інґвеони (Інґевони): кімври, тевтони, хавки, а також анґли, сакси, юти, фризи і багато інших. Жили в північно-західній частині території, на узбережжі Північного моря і в Ютландії.

3. Іствеони (іскевони) - прирейнські германські племена: бруктери, хамави, салії і інші, пізніше злилися в племінний союз франків.

4. певкіни і бастарни жили на сході, в землях, які межували з даками.

5. Гермініони (ермініони): маркомани, квади, лангобарди, алемани, жили на півдні.

6. Гіллевіони - скандинави.

Класифікація Плінія приймається з окремими поправками і сьогодні, оскільки відображає дійсну картину розселення германських племен.

Пам'ятники давньогерманської писемності, на підставі яких зроблена класифікація мов, створювалися в епоху варварських королівств, християнізації германців і поширення серед них латинського письма і латинського алфавіту. Різні народи долучаються до культури письма в різний час, цим пояснюється той факт, що в перших письмових пам'ятках зафіксовано стан мов на різних щаблях розвитку.

Виділяються наступні групи давньогерманських мов:

1. Східна, представлена пам'ятками готської мови 4-6 вв. З руйнуванням остготського королівства писемність на готській зникла.

2. Північна (скандинавська) група, до 10 в. представлена пам'ятками рунічної писемності. З 10 в. в ній розрізняють давньодатську, давньошведську, давньонорвезьку і давньоісландську мови.

3. Західна група, представлена (починаючи з 7 ст.) пам'ятками на давньоанглійській, давньофризькій, давньосаксонській, давньонижньофранкській і давньовізантійській.

Якщо ми зіставимо класифікацію Плінія з мовної класифікацією, то виходить, що:

Вінділи - готи, бургунди та інші - були носіями східногерманських мов.

Інгвеони - тевтони, хавки, фризи, англери, сакси, юти і інші; іствеони - франки; гермініони - алемани, баювари, лангобарди та інші - були носіями західногерманських мов.

Гіллевіони - скандинави говорили північногерманськими мовами.

2. Історія германської писемності

Писемність - найнадійніше джерело відомостей про мову. Для того, щоб скласти уявлення про лексику і граматичний лад мови в дописемний період, філологи залучають різні опосередковані відомості, часто уривчасті і не завжди достовірні. Відсутній мовний матеріал можна "реконструювати" і методом порівняльно-історичного аналізу.

Стародавні германці з'явилися на історичній арені задовго до проникнення до них писемності. Зрозуміло, і в ту пору вони вступали в зіткнення з різними народами. За кілька століть до нашої ери вони стикалися на півночі Європи з фінськими, балтійськими і слов'янськими племенами. Ці контакти знайшли відображення в мовах деяких з них у вигляді германських запозичень. Особливо цікаві запозичення в фінській мові, що відносяться в більшості своїй до початку нашої ери:

ка	фінсь	готська	двн	
s	Renga	hings	ring	"кілеце"
gas	Kunin		kuning	"король"
	Kulta	gulþ	gold	"золото"
	Rikas	reiks	rich	"багатий"
s	Kauni	skauns	skoni	"красивий"

Фінське слово *Juhla* - "свято" запозичене з північногерманського ареалу, де позначало Йоль - свято, що тривало кілька днів і відбувався в кінці грудня - початку січня. Стародавні і сучасні дані показують, що багато складових ритуального комплексу цього язичницького свята органічно вбудовуються в атмосферу побутового і біляцерковного святкування Різдва.

Потрапивши в фінську, ці запозичення як би скам'яніли, зберігають давній тип морфологічної структури слова, дуже рідко засвідчений в формах слів, що зустрічаються навіть в самих ранніх пам'ятниках германської

писемності, т. ч. найбільш повний вид суфіксів і закінчень, які зазнали до моменту появи у германців писемності (3-4 ст.) більш-менш значну редукцію.

Починаючи з 4 ст., розширювалося і поглиблювалося знайомство германців з античним світом. У творах античних авторів, починаючи з Цезаря, зустрічаються, поряд з численними германськими власними іменами, окремі германські запозичення апеллятивів, як правило, в латинізованій формі, що позначають предмети побуту, культури, озброєння, а також назви деяких тварин:

о У Цезаря: *urus* "зубр", *alces* (мн.ч.) "лосі".

о У Плінія Старшого: *sapo* "фарба-мазь для волосся".

о У Тацита: *glesum* "буриштин", *framea* "(німецьке) спис", *barditus* "бойова пісня".

о У більш пізніх авторів: *medus* "мед" (напій), *flado* "коржик", *harpa* "арфа", *runa* "руна" і інші

Найцінніший з лексичної точки зору матеріал містять так звані "варварські правди" - зведення законів, записи звичайного права германських народів - вестготів, бургундів, франків, алеманнів і інших. Написані латиною, вони містять у вигляді вкраплень в латинський текст германську термінологію, яка відображатиме правові відносини германців в той період, особливо цікаві "правди" бургундів і лангобардів, які залишили ніяких пам'яток на своїх мовах.

Рунічний алфавіт

Рунічний алфавіт є найдавнішим видом германської писемності. Тацит у "Германії" писав, що германці надають особливого значення ворожінню-жеребкуванню: розкидавши на шматку тканини палички з вирізаними на них знаками і прочитавши молитву, жрець брав навмання три палички і гадав, читаючи знаки на них. Ці магичні знаки були літерами рунічного алфавіту.

Назва "руни" утворено від основи, що мала значення "таємниця" (гот. *Rūna* "таємниця", нім. *Raunen*. "таємниче, нишком шепотіти")

Одного кореня з "runa" і сучасне німецька назва мандрагори - *Alraun*. У давніх германців *Al (b) runa* - "відьма, демонічна істота". Ще Тацит розрізняє обряди, що здійснюються жерцями в "громадських цілях" і главою сімейства "приватно". Відомо про існування не тільки жерців, а й жриць, коли готи переходили Дунай, то кожен рід віз свою батьківську святиню, навколо якої йшли її служителі - жерці і жриці. Жрець - Гуді вибирався з родової знаті, містив капище, де проходили жертвні бенкети, і головував на місцевому тинге. Гот. *runa* означає і знак рунічного алфавіту, і таємний письмовий знак, застосований при ворожінні. До 4 ст. готи знали руни. Але у германців побутовали також і неалфавітні письмові магичні знаки.

Поряд з офіційними культами, готи широко вдавалися до так званої приватної, побутової магії поза прив'язкою до громадських культових заходів. Важлива роль чаклунок і чаклунів, це цілком незалежні і безумовно небезпечні істоти. "Волхви не бояться могутніх владик ...". У сфері магичного важливі і цікаві негерманські впливи, в першу чергу - фінські. Схоже, що через них германська приватна магія засвоїла ряд шаманістичних елементів. Одночасно чаклуни були травознатцями і лікарями.

Трави - важливі магичні знаряддя, неодмінний атрибут чаклунів і чаклунок, при їхній допомозі наводили морок. Злі чаклуни наводили порчу "поганим оком", завдавали хворобу і смерть, а також забирали силу і життя або передавали їх іншим.

Рунічний алфавіт германців, так звані "старші руни", мав 24 знака. За першим шести знаків він називався "футарк", його знаки являють собою комбінації вертикальних і похилих ліній. Горизонтальні лінії використовувалися дуже рідко, оскільки вони збігалися з деревними шарами і погано розрізнялися.

Відсутність круглих ліній, ймовірно, пояснюється технікою вирізання або видряпування рун гострими предметами - рунічними паличками - на

дереві, металі та камені. Направлення листа довільне: зліва направо, зверху вниз і навпаки. Часто слова не розділені ніякими знаками, хоча в якості нерегулярних маркерів словоподілу можуть виступати точки або деякі інші знаки, відсутня і розбивка на рядки. У творців футарка було дуже розвинене почуття звуку, рунічний алфавіт повністю відповідав германському звукоряду.

Руни використовувалися переважно в магічних, культових цілях. Їх знання - професійна таємниця жерців, вона передавалася від батька до сина. Призначення рунічних написів - захищати власника предмета від злих сил і ворогів, охороняти небіжчиків і утримувати їх в могилі і т.п. Писалися (вирізувалися) руни на дереві, кістках, камені (надгробках), пізніше - на металі, зокрема, золотих виробках. Дерево за поодинокими винятками, не збереглося і написів на ньому дійшло дуже небагато.

Найдавнішим видом німецької писемності є рунічні написи, що датуються 2 - 3 ст. н. е. Слід, однак, згадати більш ранню напис на шоломі з Негау, правда, її датування і деякі мовні особливості залишаються спірними. Рунічний алфавіт, що виник на основі одного з північноіталійських алфавітів, був засвоєно мігруючими германськими племенами в перші століття н. е. Є гіпотеза, що винайшли і поширили руни герули - східногерманське плем'я. Найдавніша різновид рунічного алфавіту представлена 24-значним, повністю зафіксованим на Кюльверкском камені (Готланд, Швеція, 350 - 475 pp.), Вадстенскому і Мотольскому (Естер'етланд, Швеція, 500 - 550 pp.):

Написи, виконані старшим рунічним алфавітом fudark'ом (їх близько 150), датуються 2 - 7 ст. (Найдавніша - з Евре Стабія - 150 м, найпізніша - Еггьюмская - 7 в); вони локалізуються в основному на півдні Швеції, на півострові Ютландія і в Шлезвізі. Зміст написів стереотипний: магічна

формула, ім'я власника, майстра або назва самого предмета. Культовий характер використання рун проявляється не тільки у великій кількості формул типу *laðu* - "запрошення", *auja* - "добро, щастя", *laukar* - "лук", але і в їх ритуальному повторенні, в закріпленні за кожною руною не тільки фонетичного значення, а й певного поняття - так звані "понятійні руни", наприклад, перша руна - f - може означати і поняття "майно, худобу" (від нім. * *fehu*). Мовний статус старших рунічних написів не цілком ясний, найдавніші з них зазвичай трактуються як койне, перший наддіалектний варіант германської мови, особливе проміжна ланка між загальногерманською і зародженням окремих германських мов.

Старший рунічний ряд зазнав локальні модифікації, в результаті яких виник 32-значний англо-фризький рунічний алфавіт і 16-значний - скандинавський (молодші руни). У молодшому рунічному листі відбулися істотні зміни: були усунені голосні середнього підйому, була відсутня опозиція між перегласованими і неперегласованими голосними, дзвінками і глухими приголосними. Спрощення алфавіту, ймовірно, пов'язано з прагненням відобразити нову фонологічну систему.

Скорочення кількості рун, що позначали голосні, ймовірно, пов'язано із закріпленням за руною певної фонемі з усією сукупністю її аллофонів, що утворилися в результаті різних видів умлаута і переломлення; в системі консонантизму, можливо, відбулася заміна протиставлення по дзвінкості / глухості (наприклад, d / t) на опозицію за способом утворення (наприклад, d / ð, т. є "проривних / спіранти"). Молодший рунічний ряд виглядає наступним чином:

ƿ	ᚋ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚷ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚼ	ᚾ	ᚿ	ᚰ	ᚱ	ᚲ	ᚳ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
f	u	þ	ā	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	r
v	o	ð	æ		g	γ		e	æ		d	p			
	y		ē		ng			æ	e		nd	mb			
	ø		o		nk			ø	o		nt				
	w							j							
	au							æ	i						

Примечание: В младшем руническом ряду различаются (4) и (10) (т. е. а носовое и а) и два вида r ((5) — исконное r, (16) — r < z).

Молодшими рунами виконано близько 5000 написів на рунічних каменях меморіального характеру, на перехрестях, біля мостів, на місцях тинга, в церковних дворах. Традиційний зміст молодших рунічних написів - формула, що складається з імені замовника, наказу вирізати руни, імені покійного, встановлення родинних (або іншого роду) відносин між ними, імені майстра.

В середині 9 ст. на півдні Швеції і в деяких частинах Норвегії виникли шведсько-норвезькі, або короткоствольні, руни в яких проявилася тенденція до полегшення накреслення звичайних ("датських") рун.

Вельми недовго використовувалися хельсінгські, або "безстволі", руни, в яких принцип спрощення досяг найбільшого розвитку; з початку 11 ст. були винайдені пунктовані руни, в яких в якості діакритики використовувався пункт. Крім рун, в давньогерманських текстах використовувався готський алфавіт (тільки в готських текстах), по-видимому, винайдений єпископом Вульфлі в 6 ст. нашої ери на основі грецького алфавіту з додаванням деяких знаків з латинського або рунічного алфавітів.

Після християнізації германських народів великого поширення набуло латинське письмо в формі Мінускул, що мало два варіанти - інсулярний (англо-саксонський) і континентальний (каролінгський) мінускул. У 12 ст. починає застосовуватися готичний шрифт. У мові ідиш використовується єврейська графіка.

З Англії і Німеччини рунічних написів дійшло дуже небагато, всього відомо близько 150 предметів з рунічними написами 3-8 ст. Більшість написів - окремі слова (найчастіше - імена власні). Кожна руна сама по собі теж мала магічне значення, тому нерідко виписувався весь алфавіт або його частина, що повинно було приносити удачу і захищати від нещастя.

Стислість або фрагментарність більшості написів, їх погане збереження і магічний сенс привели до того, що близько третини розшифрувати не

вдалося. А багато, що вважаються розшифрованими, мають досить спірні тлумачення.

Рунічні написи континентальних германців відносяться головним чином до епохи Меровінгів (6-8 ст.). В основному це амулети і фібули з алфавітом, короткими написами магічного характеру і рядами рун, непідвладними тлумаченням. Остання значна знахідка була зроблена в 1945 р., це запис футарка в рукописи з монастиря в Фульда (8-9 ст.).

У англосаксів в зв'язку з фонетичними особливостями їх діалектів число рун було збільшено до 28. Таке їх число в рукописи 7 ст., в так званому "Зальцбурзькому кодексі" - "Codex Salisburgiensis", а староанглійська "Рунічна пісня" 9-10 ст. містить вже 33 руни. Таким чином, англосаксонський футарк є розширеним варіантом континентального. Мова найдавніших рунічних написів - проміжна ланка між германською мовою-основою, форми якої можна лише реконструювати, і мовами найдавніших писемних пам'яток різних германських народів. Давньорунічне письмо архаїчніше готського, в ньому збереглися давніші граматичні явища, зокрема, основотвірні голосні.

Специфіка застосування рунічного алфавіту відбито і в лексиці германських мов. Так, в ньому. Buchstabe "буква" спочатку означало "букова паличка" (пор. гот. *Boka* "буква", мн.ч. *bokos* "книга", так. *Bokstæf*). Німецьке дієслово *lesen* "читати" спочатку означало "підбирати, вибирати (розкидані букви палички)" і зберігло це значення, як менш уживане, поряд з новим "читати", старе ж найкраще збереглося в дієслові *auflesen* "підбирати" і в ряді складних іменників - *Weinlese*, *Kartoffellese*.

Англійське дієслово *to read* "читати" спочатку означав "вгадувати, відгадувати" (пор. нім. *Raten* "відгадувати"), а дієслово *to write* "писати" мав раніше значення "дряпати, видряпувати" (пор. нім. *Ritzen* "дряпати" і *reißen* в значенні "креслити", а також *Reißfeder* "рейсфедер").

В процесі християнізації германці знайомляться з латинським алфавітом (готи - з грецьким), в результаті чого у Франкській державі до 9 ст., а на

Британських островах - до 11 в. рунічний шрифт повністю витісняється латинським.

Ранні такти, написані вульфільянським або латинським алфавітом, хронологічно диференційовані: готський (Біблія Вульфїли) - 4 ст., англосаксонський (частини "Англосаксонської хроніки") - початок 7 ст., давньоверхньонімецький (глоси) - початок 8 ст., давньосаксонський (змови, уривки молитов, "Хеліанд") - 8-9 ст.

У Скандинавії рунічна традиція виявилася більш стійкою, рунічний алфавіт було перенесено на пергамент і використовувалося не тільки в культових цілях, але і для запису законів аж до 16 в. У Швеції в приватних записах рунами користувалися ще і в 17 ст.

Латинський алфавіт

Широкий розвиток писемності давньогерманськими мовами відноситься до епохи раннього середньовіччя (6-11 ст.) і пов'язане з християнізацією германців та засвоєнням ними греко-римської освіченості. Всі найважливіші соціальні і культурні функції майбутніх національних мов в варварських германських державах взяла на себе латина, єдина письмова та літературна мова того часу, мова церкви. Монастирі - головні осередки культури, монахи і клірики - майже єдині освічені люди свого часу. Освіта і писемність носили майже виключно клерикальний характер.

Так як латина була незрозуміла більшості, то перші зв'язкові записи на рідній мові з'явилися у германців як підсобний засіб при навчанні латині, а також з метою релігійної пропаганди. Західні і північні германці для запису на своїх до того часу практично неписьменних мовах звернулися до латинського алфавіту, а готи - до грецького. При цьому виник цілий ряд труднощів. У латинському алфавіті немає букв для передачі цілого ряду звуків в різних германських мовах, для передачі відмінностей голосних по довготі і стислості, відкритості і закритості.

Монастирські школи кустарно пристосовували латинський алфавіт до своїх потреб, а наявність різних цілком рівноправних діалектів ще більше збільшувала різнобій в написанні одних і тих же слів, передачі одних і тих же звуків. У латинський алфавіт вносилися різні зміни, головним чином, доповнення у вигляді нових букв і поєднань літер (наприклад, буква w в алфавітах більшості германських мов, поєднання букв ch для позначення глухого задньоязикового щілинного приголосного [x] та інші). В даний час алфавіти германських мов, в основі яких лежить латиниця, дещо відрізняються один від одного і за кількістю, і за складом букв.

У різних мовах одні й ті ж букви служать для позначення різних звуків, а один звук може позначатися різними буквами.

Традиційні орфографії германських мов склалися протягом багатьох століть, вони відрізняються непослідовністю і суперечливістю, зокрема, наявністю в словах невимовних букв і не позначаються окремими буквами звуків. Особливо це характерно для англійської мови.

На рубежі 8-9 ст. у Франкській державі був вироблений на основі дотеперішніх варіантів латинського алфавіту новий, невеликий за розміром, букви якого отримали назву "каролінгський мінускул". Він відрізнявся більшою чіткістю і впорядкованістю. Деякі дослідники вважають батьківщиною каролінгського Мінускул Італію. Однак з огляду на майже одночасне вдосконалення алфавіту в різних областях, зараз відмовилися від думки шукати його єдиний центр і джерело поширення.

Удосконалення листи було результатом "каролінгського відродження", тому що росла любов до книги, поліпшені були смак і техніка. Загальний вигляд букв каролінгського мінускулу був округлений і прямий, в Західній Європі їм користувалися до 12 в., коли мінускул був витіснений "готичним" шрифтом.

Готичний шрифт

Приблизно в 11 в. в Італії на базі латинського алфавіту виник новий тип письма - гострий чернечий шрифт, який з кінця 11 ст. поширився і в інших країнах Європи. Тоді ж виник новий, який прийшов на зміну романському, архітектурний і художній стиль. Це романський винахід найбільше прищепився в Німеччині. Відродження до всього середньовічного відносилось презирливо, а символом варварства для гуманістів були германські племена, і стиль середньовічної архітектури стали принизливо називати "готичним".

Те ж назву отримало і вугласте лист, до готам ніякого відношення не має. Вчені Ренесансу вважали, що стрільчата арка йде від пов'язаних між собою дерев. Джорджо Вазарі в "Життєписах" пише, що ця "потворна і варварська манера" йде від готів. Північний ламаний шрифт будувався в основному на гострих кутах, південний - на тупих. Кодекси дуже охоче переходять на цей шрифт. Для більшості готичних шрифтів характерно послідовне вживання заголовних букв на початку речення, після розділових знаків, відповідних точок, у власних іменах і інших словах, значення яких писар хотів підкреслити.

Подальшим розвитком готичного шрифту в 15 в. була т. зв. "Фрактура" (нім. *Fraktur* від лат. *Fractus* "ламаний") Зачатки її ми зустрічаємо вже в 14 ст., в документах богемської канцелярії. Як друкований шрифт фрактура введена в 16 ст. при безпосередній участі А. Дюрера.

В кінці 15 ст., в епоху Відродження, в Італії був створений шрифт для друкованих пресів, округлі форми якого представляли собою свідоме повернення (в знак протесту проти "варварського" готичного шрифту) до каролінгського мінускулу, які в той час вважалися зразком класичних латинських букв (лат. *littera antiqua*). Починаючи з 16 ст., антиква набула широкого поширення в Західній Європі, були створені її різні варіанти. В даний час латинський шрифт теж представлений різними варіантами антикви.

3. Історія германської філології

16-17 вв. в Європі стали епохою формування націй і національних мов. В європейських країнах виник великий інтерес до рідних мов, створюються перші описові граматики. Висуваються вимоги очищення рідної мови від іншомовних запозичень. Виходять у світ перші словники германських мов: у 1691 р в Німеччині з'являється тлумачний словник німецької мови, складений Каспаром фон Штілером "Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs oder Teutscher Sprachschatz", а в 1774-86 рр. - багатотомний словник Йоганна Крістофа Аделунга "Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart".

Інтерес до національних цінностей, в тому числі пам'яток на рідних мовах, проявляється і в збиранні та виданні найцінніших рукописів на давньо-і середніх мовами, з'являється Базельська видання давньоверхньонімецького Євангелія ченця Отфрида. У 1665 р виходить коментоване видання найдавнішого пам'ятника на германських мовах - "Срібного кодексу" ("Codex Argenteus"), що містить значну частину тексту готської Біблії. У багатьох країнах видаються народні пісні, в Німеччині в 1778-79 рр. з'являється складений Йоганном Готфрідом Гердером збірник "Volkslieder".

Вивчення окремих германських мов навело вчених на думку про значну подібність між ними. В кінці 17 ст. англієць Дж. Хікс видає першу порівняльну граматику деяких германських мов: готської, англосаксонської, франксько-німецької. У 1710 р голландець Л. тен Кате створив першу готську граматику, а в 1723 р - описав загальні закономірності сильних дієслів в германських мовах і вказав на відповідності в вокалізмі цих мов.

Серед вчених 18 ст., які висловлювали припущення про генетичний зв'язок мов і їх історичної мінливості, були такі видатні уми як Готфрід Вільгельм Лейбніц і М. В. Ломоносов. Знайомство з санскритом впритул наблизило мовознавців до найвеличнішої події в історії мовознавства - створення порівняльно-історичного методу. Санскрит виявив такі риси подібності у європейських мовах і так повно пояснював їх форми, що у

лінгвістів складалося переконання, що подібна матеріальна близькість мов могла виникнути тільки в результаті їх походження із загального джерела.

І в 19 ст., коли порівняльно-історичний метод був створений, вдалося науково пояснити багато відповідності індоєвропейських мов і відтворити процес їх розвитку, його основоположники - німець Франц Бопп і датчанин Расмус Раск. Бопп вперше описав систему відмінювання санскриту в порівнянні з грецькою, латинською, перською і германськими мовами. Він переконливо показав, що системна схожість в відмінюванні дієслів в досліджуваних мовах може пояснюватися тільки однією причиною - спільністю їх походження.

Раск довів спільність германських мов і намітив деякі важливі звукові відповідності між ними і іншими індоєвропейськими мовами. Велике значення в розробці методу мала "Німецька граматика" Я. Грима ("Deutsche Grammatik").

4. Спорідненість мов і мова-основа. Порівняльно-історичний метод мовознавства. Загальноіндоєвропейські риси германських мов

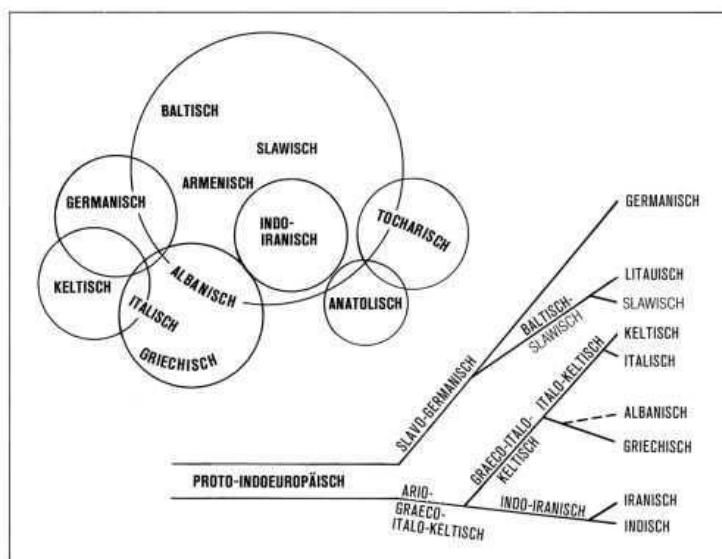
Передумова застосування порівняльно-історичного методу - можливість розпаду мов, можливість походження групи родинних мов з одного джерела. Розпад мовної єдності, в результаті якого виникла індоєвропейська сім'я, відноситься приблизно до третього тисячоліття до н.е. Спільна мова отримала назву мови-основи або прамови (нім. *Ursprache*). В окремих випадках мова-основа відома - наприклад, так звана "народна латина" для романської групи.

Найчастіше вона представляє собою гіпотетично відновлювану мовну модель, систему наукових фактів, отриманих за допомогою порівняльно-історичного методу. Відновлення служить з'ясуванню того, що в кожній мові зберігається від найдавнішого мовного стану або виникає як результат дії загальних тенденцій, а що є результатом самостійного розвитку кожного з мов.

Процес розпаду мови-основи не є прямолінійне розчленовування колись єдиного цілого. Припускають, що вже і загальноіндоєвропейська, і загальногерманська ділилися на діалекти. Диференціація в певних умовах могла змінюватися зближенням, змішанням з несумісними мовами, які отримали в порівняльно-історичному мовознавстві назву субстрату (підшару). Мова, що накладається на субстрат, називають суперстратом.

Модель індоєвропейських мов

Modelle zur Darstellung der Verwandtschaftsverhältnisse in der indogermanischen Sprachfamilie

Встановлення історичних зв'язків споріднених мов або діалектів однієї мови на основі матеріальних відповідників між ними доповнюється методикою ізоглос, тобто, встановленням меж загальних фонетичних, граматичних чи лексичних ознак. Область поширення цих ознак називають ареалом.

Відновлювані за допомогою порівняльно-історичного методу гіпотетичні мовні праформи - архетипи відрізняються великою точністю. На підставі порівняльно-історичного методу виділяють 13 індоєвропейських мов і мовних груп:

1. Хетська
2. Тохарська

3. Індійська група
4. Іранська група
5. Грецька група
6. Кельтська група
7. Італійська група (головний представник - латина)
8. Романська група
9. Германська група
10. Балтійська група
11. Слов'янська група
12. Албанська мова
13. Вірменська мова

Дана класифікація є генетичною, так як заснована на ознаці походження з о мови-основи.

Методика порівняльно-історичного аналізу

Наведемо деякі прийоми порівняльно-історичного методу:

1. Доказ матеріального спорідненості мовних фактів. Вирішальне значення має регулярність і системність відповідностей.

2. Зовнішня, або порівняльна, реконструкція і внутрішня реконструкція. Відновлення архетипу (першоджерела) проводиться на підставі порівняння мовних одиниць споріднених мов (зовнішня реконструкція) або різноетапних фактів однієї мови (внутрішня реконструкція). Реконструйована форма в лінгвістичних роботах позначається *.

3. Визначення хронології, головним чином, відносної хронології, тобто послідовності або одночасності мовних фактів щодо один одного.

4. Визначення ареалу мовних явищ. Кожне мовне явище має свої межі поширення, і нерідко досить розставити наявні матеріали в географічному порядку, щоб зрозуміти історичний процес.

Загальноіндоєвропейські риси германських мов

Наголос і система фонем

Наголос. У загальноіндоєвропейській наголос відрізнявся двома особливостями. Перша особливість - підвищення голосу (тону) на одному з складів. Це - тонічний, або музичний, наголос на противагу динамічному, пов'язаного з силою видиху. Друга особливість - наголос вільний, тобто міг падати на будь-який склад.

У загальногерманській вільний наголос змінився фіксованим на початковому (кореневому) складі. Тонічний наголос поступився місцем динамічному. В даний час він є в наявності в шведській і норвезькій мовах, а також в деяких датських діалектах.

Голосні. Для пізньої індоєвропейської може бути відновлена система, що складається з п'яти коротких і п'яти довгих голосних: е, о, а, і, у.

Приголосні. За способом утворення ділилися на сонорні, щілинні і проривні.

Морфологічна система.

Багато рис германського морфологічного устрою були успадковані від загальноіндоєвропейської єдності. Загальногерманська була мовою флективного ладу, мала розвинену систему відміни і відмінювання. Імена: іменник і прикметник склалися з трьох морфологічних елементів: корінь - основотвірний суфікс - закінчення. Корінь - носій лексичного значення, в чистому вигляді він не функціонував. За коренем йшов суфікс, який оформляв основу і визначав підклас імені. Закінчення приєднувалося до основи і було показником граматичного роду, числа і відмінка.

У більшості слів основотвірний суфіксів не піддається навіть приблизним визначенням. У найдавніших індоєвропейських мовах вони вже виступають як формальні показники іменникової основи. Може бути, вони були показниками класу предметів, об'єднаних за особливим ознакою - "класними показниками". Тому вважається, що розподіл за основами сягає глибокої давнини і передусє поділу за родами. У період індоєвропейської

спільноти вже існувало три роди: чоловічий, жіночий і середній. Той факт, що до одного і того ж типу основ могли належати іменники різного граматичного роду, підтверджує припущення про первинність ділення за основами.

Більшість дієслів також характеризувалося трьохморфемною структурою: коренем, що позначає дію або стан, основотвірним суфіксом, який в дієсловах часто мав словотвірну або формоутворюючу функцію, і особистим закінченням. Для індоєвропейської важливо також поняття тематичних і атематичних основ. Іменникові та дієслівні основи називаються тематичними, якщо закінчуються на -e-, що чергується з -o-, і атематичні, якщо вони закінчуються на дзвінкій приголосній або сонант.

У загальноіндоєвропейській існувала велика кількість слів, що відрізнялися індивідуальними особливостями відмінювання і дієвідміни, а також була значна кількість суплетивних утворень - відмінна риса найдавнішого стану індоєвропейської мови-основи. Загальногерманська успадкувала основну рису морфології загальноєвропейського - флективну будову. Але навіть в найдавніших пам'ятках германських мов, за винятком найдавніших рунічних написів і частково готської, трьохморфемна структура слова майже не збереглася.

Мабуть, уже в загальногерманській період діяла тенденція до виділення кореня як носія лексичного значення і закінчення як формального показника, їт.ч. тенденція до розвитку двуморфемної структури. Надалі, відповідно до германських законів, закінчення піддаються редукції.

У загальногерманській отримують подальший розвиток тенденції, що намітилися в загальноіндоєвропейській:

- заміна більш архаїчних атематичних основ тематичними;
- обмеження індивідуальних нерегулярних парадигм за рахунок поширення регулярних;
- зростання питомої ваги продуктивних похідних основ.

Лексика

У словниковому складі германських мов виділяється найдавніший шар, що сходиться до індоєвропейської епохи.

Шар германської лексики індоєвропейського походження

	altindisch	altgriechisch	lateinisch	gotisch	althochdt.
'Vater'	pitā	patēr	pater	fadar (atta)	fater
'Bruder'	bhrātā	phrāter	frāter	brōþar	bruoder
'drei'	trāyas	treîs	trēs	*þreis	drī (mask.)
'zehn'	daśa	déka	decem	taikun	zēhan
'hundert'	sātām	hekatón	centum	-hunda	hunt
'Geschlecht'	jānas	génos	genus	kuni	kunni
'kommen'	gámanti ('sie gehen')	baino	veniō	qiman	quēman
'ist'	ás-ti	es-tí	es-t	is-t	is-t
'sind'	s-ánti	énti	s-unt	s-ind	s-int
'wir tragen'	bhār-ā-mas	phér-o-mes	fer-i-mus	baír-a-m	bēr-a-mēs
'sie tragen'	bhār-a-nti	phér-o-nti	fer-u-nt	baír-a-nd	bēr-a-nt

Indogermanische Sprachen im Vergleich

Іменники загальноіндоєвропейського походження поділяються на кілька тематичних груп:

1. Терміни спорідненості:

Батько: скр. pitár, гр. patér, лат. pater, гот. fadar.

Мати: скр. mātár, гр. mātér, лат. māter, мак. mōdar.

Брат: скр. bhrātar, гр. phrātōr, лат. frater, гот. brōþar.

Сестра: скр. svāsar, лат. soror, гот. swistar.

Крім того: син, дочка, невістка, свекор, свекруха, дівер, зовиця, зять і інші

2. Назви тварин і рослин:

Вол і корова: скр. rāzuh, лат. pecus, гот. faihu, днв. fihi.

Вовк: скр. vṛkah, гр. lýkos, лат. lupus, гот. wulfs.

Журавель: гр. géranos, да. cran, свн. krane.

В цей же шар входять жеребець, кобила, козел, собака, ведмідь, миша олень, птиця, муха, оса, черв'як і інші

Назви дерев рідше мають індоєвропейську етимологію і зазвичай зустрічаються в меншій кількості мов:

Дерево (рослина і матеріал): скр. *dāru*, гр. *dóru*, гот. *triu*.

Бук: гр. *phēgós*, лат. *fagus*, двн. *buohha*.

А також береза, вільха, верба, дуб, ряд злаків.

3. Назви частин тіла:

Деякі ізоглоси назв частин тіла охоплюють весь індоєвропейський ареал, інші характеризують більшу або меншу кількість індоєвропейських мов, але не всі ці мови:

Серце: скр. *hrd-*, гр. *kardia*, лат. *cord-*, гот. *hairto*.

Зуб: скр. *dán-*, гр. *odōn*, лат. *dēns*, гот. *tunþus*, двн. *zand*.

А крім того: коліно, вухо, печінку, кров, очі, вуха і інші

4. Назви географічних понять і явищ природи:

Море: лат. *mare*, гот. *mar-*, двн. *meri*.

Сніг: лат. *nix*, гр. *nípha*, гот. *snaiws*, двн. *snēo*.

5. Назви інших предметів:

Колесо: лат. *rota*, двн. *rad*.

Судно: скр. *pauih*, гр. *paūs*, лат. *pāuis*.

Найдавніші дієслівні корені служили для позначення як звичайних дій, так і абстрактних понять: жити, вмирати, пити, їсти, спати, спати, лизати, кусати, бачити, чути, думати, знати, йти і інші:

Знати: скр. *jñāyate*, лат. *cognōscō*, гот. *kunnan*.

Спати: скр. *svāpiti*, двн. *swefan*.

Найдавнішими індоєвропейськими прикметниками були: новий, старий, молодий, давній:

Новий: гр. *ne (w) os*, лат. *novus*, гот. *niujus*, двн. *niuwi*.

Червоний: скр. *rudhiráh*, гр. *eruthrós*, лат. *ruber*, гот. *rauþs*.

Більшість особистих, вказівних, запитально-відносних і зворотних займенників мають загальну індоєвропейську етимологію. Форми, утворені суплетивно, мабуть, походять від самостійних займенників, і теж пов'язані генетично:

Я: скр. aham, гр. egō (n), лат. ego, гот. ik.

Мене: скр. māt, гр. emé, лат. mē, гот. mik.

Найдавніший за походженням клас слів є числівники, всі вони мають індоєвропейські паралелі:

Вісім: скр. astā, гр. oktō, лат. octō, гот. ahtau.

Сто: скр. śatam, гр. (he) -katon, лат. centum, гот. hund.

Лекція 6

- 1. Загальні особливості германського мовного ареалу: Наголос і система фонем. Голосні. Аблаут. Умлаут. Перше пересування приголосних. Закон Вернера.**
- 2. Основні риси морфологічного строю.**
- 3. Загальногерманська лексика. Ранні запозичення з кельтських мов і латини.**

1. Загальні особливості германського мовного ареалу:

Наголос і система фонем. Голосні. Аблаут. Умлаут. Перше пересування приголосних. Закон Вернера

Найважливіша загальна ознака германських мов - динамічний (силовий) наголос на першому (кореневому) складі. У корневих дієсловах і іменах перші склади збігаються. У дієсловах і іменах з префіксами місце наголосу неоднаково: в префіксальних іменах іменників і прикметників наголос падає на перший склад, префікс , а в префіксальних дієсловах - на кореневий склад: пор. гот. *'andahafts* "відповідь" і *and'hafjan* "відповідати". Один і той же префікс в залежності від місця наголосу в слові міг мати різний характер, різні звукові варіанти: більш повний - в іменникових утвореннях, в тій чи іншій мірі редукований - в дієсловах.

Причина такої відмінності в наголосі, мабуть, в різночасності виникнення даних утворень. Закріплення сильного динамічного наголосу на першому складі справило значний вплив на розвиток ладу германських мов і посилило тенденції, які діяли вже в період германської мовної спільності. Він виділив головний в смисловому плані склад і що сприяло, ймовірно, редукції ненаголошених складів; в результаті дії законів кінця слова довгі голосні скорочувалися, а короткі послаблялися і редукувалися або зовсім відпадали. Перший етап редукції пройшов вже, мабуть, в загальногерманській мові-основі, в подальшому ця тенденція діяла з різною силою в різних германських мовах.

Голосні

При вивченні германського вокалізму слід розглядати як мінімум два тимчасових зріза: період загально германської єдності і епоху роздільного існування германських мов.

Загальногерманська система голосних, відновлювана методом порівняльної реконструкції, складалася з коротких і довгих фонем.

Короткі голосні - *ă, ě, ĭ, ŷ* - утворювали таку систему:

голосні верхнього підйому - *ĭ, ŷ*

середнього підйому - *ě*

нижнього підйому - *ă*

Довгі голосні - *ō, ē, ī, ū*

Голосні верхнього підйому - *ī, ū*

Середнього підйому - *ō, ē*

Аблаут

Аблаут (Ablaut) являє собою спонтанне, тобто не обумовлене оточенням, чергування голосних, яке було успадковано германськими мовами від

періоду загально індоєвропейської єдності, але отримало в германському ареалі подальший розвиток і систематично використовувалося в словотворенні і в словозміні. Це найдавніше явище полягало в чергуванні голосних в корені, суфіксі або закінченні (при постійному складі приголосних) в залежності від граматичної форми або від значення слова.

Таке чергування не є виняткова риса індоєвропейських мов, воно представлено і в інших мовах, особливо широко - в семітських. Є два типи чергування по аблауту: якісне і кількісне.

Якісний аблаут являє собою чергування різних голосних і стосується в основному голосних е і о (довгих і коротких), наприклад:

грец. *légo* "говорю" - *logos* "слово",

лат. *tegō* "покриваю" - *toga* "одяг",

пор. в російській - *бреду* - *брід*, *беру* - *собор*.

При кількісному аблауті чергуються різні по довготі голосні однієї якості. Залежно від довготи голосного виділяються три ступені аблаута: нормальна (повна), ступінь подовження і нульова ступінь (ступінь редукції).

Нормальна ступінь представлена голосними *ē* і *ō*, від яких результатом подовження були *ē̄* і *ō̄*: лат. *sedeō* "сиджу" - *sēdi* "сів".

Нульова ступінь, або ступінь редукції - це "нуль" гласного, тобто його випадання, або скорочений голосний.

У деяких рядах чергуваннях брав участь і якісний, і кількісний аблаут. Виникнення чергувань по аблауту пояснюють впливом різного рода наголосів: в кількісному вбачають вплив динамічного наголосу (в ненаголошених складах - нульова ступінь, в ударних - нормальна або ступінь подовження). Якісний аблаут пов'язують з музичним наголосом.

Чергування по аблауту в германських мовах є подальшим розвитком індоєвропейських чергувань: індоєвропейських якісному чергуванню *ē* - *ō* відповідає германське чергування *ē* - *ā*:

двн. *stelan* "красти" - *stal* "вкрав".

Іншим типом якісного чергування було ē - ō, представлене, наприклад, в готській мові у дієсловах VII класу:

гот. *lētan* "залишати" - *lailot* "залишив".

З кількісних чергувань найпоширенішим було ě, ě - нуль:

гот. *qiman* "приходити" - *qums* "прибуття".

Індоєвропейське кількісне чергування ō - ō внаслідок переходу і.-е. ō > герм. ě в германських мовах стає чергуванням ě - ō (якісно-кількісними). Це явище характерне для готських сильних дієслів VI класу:

гот. *graban* "копати" - од. ч. прош. вр. - *grōf* - мн. ч. прош. вр. - *grōbum*, прич. II *grabans*.

Індоєвропейське кількісне чергування ě - ē представлено таким же германським. Найбільш поширеною формулою чергування в германських мовах була формула ě - ě - нуль: днн. *beran* "народжувати", *barn* - "дитя", *giburt* "народження".

В якості внутрішньої флексії аблаут функціонував в давньогерманських мовах і в словозміні, і в словотворенні, але найбільш широке і систематичне використання він отримав в слововідмінюванні. Особливий інтерес представляють ряди чергувань по аблауту в відмінюванні сильного дієслова. Крім того, чергування по аблауту мало місце в окремих суфіксах, наприклад, -ing / -ung: *Merowingi* / *Nibelungi*. Припускають, що колись аблаут мав місце і в закінченнях, але внаслідок редукції ненаголошених складів не зберігся.

У словотворенні спостерігаються ті ж ряди чергувань по аблауту, що в сильних дієсловах, наприклад: гот. *drigkan* "пити" - *dragk* "пиття",

днн. *springan* "стрибати" - *sprung* "стрибок".

Умлаут

Як сказано раніше, в германських мовах діяла тенденція фонетичної асиміляції голосного кореня голосному закінченню. Вона здійснювалася в усіх германських мовах. Широке поширення отримав один з видів часткової регресивної асиміляції, якому Я. Грімм дав назву "умлаут" - "перегласовка".

Умлаут, мабуть, почав розвиватися з 5-6 ст.: в мові готської Біблії (4 ст.) його ще немає, але він відображений в більш пізніх іменах власних вестготів (7 в.). Поширеність і хронологія умлаута в різних германських мовах неоднакова.

Розрізняють декілька видів перегласовок, але суть їх тотожна: це часткова зміна голосного кореня під впливом голосного подальшого складу. Виникаючі в результаті цієї асиміляції звуки були спершу лише випадками фонем - аллофонами, а не фонемами. Після редукції ненаголошених голосних (загальногерманська тенденція), що викликали асиміляцію, варіанти фонем переставали бути фонетично зумовленими і фонематизувалися - перетворювалися в самостійні фонemi. В процесі розщеплення старої фонemi на дві в деяких випадках виникли зовсім нові форми.

Відмінність в фонемний складі однокореневих слів, що з'явилася в результаті перегласовки, могло набувати значення граматичного показника - внутрішньої флексії.

Найбільше значення для германських мов мала м'яка перегласовка або перегласовка на і / j (і- умлаут). Під впливом і або j в суфіксі або закінченні задні голосні в корені піддавалися палаталізації і переходили в більш закриті і більш передні, наближаючись по артикуляції до подальшого і або j, це - часткова регресивна асиміляція.

наприклад:

гот. *harjis* "військо" - свн. *here*

гот. *dōtjan* "судити" - да. *dēman*

гот. *kuni* "рід" - да. *сунн*

У давньоанглійській умлаут представлений дуже обмежено і виявляє в подальшому тенденцію до загасання. У давньоскандинавських пам'ятках, за винятком найдавніших рунічних, перегласовка на і (j) представлена досить широко.

Найбільшого поширення і розвиток м'яка перегласовка отримала в німецькому ареалі. Особливо починаючи з середньовісньонімецької мови,

умлаут широко представлений як внутрішня флексія і в словозміні, і в словотворенні.

Приголосні. Перший пересув приголосних

Порівняння приголосних в індоєвропейських і давньогерманських мовах дозволяє зробити наступне узагальнення:

- індоєвропейським глухим проривним p, t, k, kw відповідають германські глухі щілинні f, F, h, hw.
- індоєвропейським дзвінким аспірованим проривним bh, dh, gh, ghw – германські дзвінки щілинні F, ð, g, gw
- індоєвропейським дзвінким проривних b, d, g, gw - глухі змички p, t, k, kw. Це явище отримало назву першого пересуву приголосних (die erste Lautverschiebung) і було відкрито Расмусом Раском (1818) і представлено як система взаємопов'язаних фактів Я. Гріммом (1822).

іє. p, t, k > герм. f, F, h

отец	скр. pitār		лат. pater	гот. fadar	двн. fater
рыба			лат. piscus	гот. fisks	двн. fisc
три	скр. trāyas	гр. treis	лат. trēs	гот. Fpreis	двн. dri
подбородок			лат. mentum	гот. munFps	
ночь	скр. nak(t)	гр. nykt	лат. noct	гот. nahts	двн. naht
сердце		гр. kardia	лат. cord	гот. haírto	двн. herza

іє. kw > герм. hw

что			лат. quod	гот. hwa	двн. hwas
-----	--	--	-----------	----------	-----------

іє. bh, dh, gh > герм. F, ð, g (далее b, d, g)

брат	скр. bhrātār	гр. phrātōr	лат. frāter	гот. broFar	
средний	скр. madhyas		лат. medius	гот. midjis	
враг			лат. hostis	гот. gasts	двн. gast

іє. ghw > герм. gw

голос		гр. ombhe(*songhwa)		гот. siggwan	двн. singan
-------	--	---------------------	--	--------------	-------------

З усіх індоєвропейських мов тільки в санскриті зафіксовані bh, dh, в інших індоєвропейських мовах їм відповідають інші приголосні, gh відбито ні в одній індоєвропейській мові і відновлюється тільки методом порівняльної реконструкції.

іє. b, d, g > герм. p, t, k

слабый		лит.slâbnas	ст.-сл. слабъ			гот. slēpan
два	скр.dwā(u)			гр. dúo	лат. duo	гот. twai
десять				гр. déka	лат. decem	гот. taihun
я				гр. egō(n)	лат. ego	гот. ik

іє. gw > герм. kw

женщина	скр. qnā	гр. qunē	лат. quod	гот. qino	двн. quena
---------	----------	----------	-----------	-----------	------------

Т.ч. серед германських приголосних немає жодного, за винятком S, який залишився б в тому ж ряду, в якому він був в індоєвропейській мові-основі. Все піддалися пересуванню в інші ряди, за винятком декількох випадків.

Схематично ряди основних явищ першого пересуви приголосних можуть бути предсталені наступним чином:

іє. p, t, k > герм. f, F, h

іє. b, d, g > герм. p, t, k

іє. bh, dh, gh > герм. F, ð, g > b, d, g

Питання про час і причини першого пересування не вирішене остаточно. Логічно припустити, що сталося воно в період існування загальногерманської мови-основи. Фонетичну його сутність вбачають в характерному для носіїв германських мов запізненні дії голосових зв'язок. Це не єдиний системний зсув приголосних в історії германських мов і за їх межами. Відбувалися в більш пізній час другий верхньонімецький і датський пересув, а також

аналогічний перехід у вірменській мові проявляє ті ж закономірності, і охоплюють ті ж ряди приголосних.

Закон Вернера

Зіставлення індоєвропейських і германських форм показує, що в деяких випадках замість очікуваних за першим пересувом приголосних глухих щілинних спостерігаються дзвінки щілинні. Це явище було пояснено в 1877 р датським лінгвістом Карлом Вернером. Він звернув увагу, що германські щілинні залишалися глухими або дзвінками в залежності від того, на який склад падало наголос у відповідному індоєвропейському слові. Дзвінкість відбувалася, якщо безпосередньо передує голосний, який не мав на собі наголосу, і не відбувалося, якщо позиція наголосу в слові була іншою.

Встановлена закономірність дозволила зробити висновок про те, що в період дії першого пересуву приголосних наголос в загальногерманській мові був ще вільним. наприклад:

десяток	рус. десяток	гр. dekas		гот. tigjus	двн. zug
високий			лат. aldus	гот. alds	
бронза	скр. áyas			гот. aiz	двн. ēr

На питання про внутрішній механізм взаємодії наголосу і чергування за законом Вернера довгий час не мало задовільної відповіді. Ймовірно, воно пов'язане з особливим просодичним (що відноситься до явища тону, сили, тривалості) контуром кореневого складу в германських мовах. Внаслідок чергування просодій (одиниць сили, тони, тривалості) в корневих складах виникали слабкі і сильні ступені приголосних, які згодом, при зміні умов, перетворилися з варіантів фонем у відмінності дзвінких і глухих фонем.

Чергування глухих і дзвінких щілинних за законом Вернера спостерігається в германських мовах в формах сильних дієслів та носить назву "граматичного чергування за законом Вернера". Найбільш виразно

представлено в давньоанглійській, давньосаксонській, давньоверхньонімецькій мовах:

Інфінітив	Мин.ч. одн.	Мин.ч. множ.	Дієприкм.
kiosan	kos	kurum	gikoran
ziohan	zoh	zugum	gizogan

2. Основні риси морфологічного строю

Морфологічна структура слова

Один з головних процесів в морфологічній системі германських мов - перебудова структури слова. Індоевропейська триморфемна структура замінюється на двуморфемну: основа + закінчення. Словоутворюючий суфікс або зливається з відмінкової флексією в єдине закінчення, або сам стає закінченням, або зливається з коренем.

Таким чином виділяється основа (в германських мовах часто збігається з коренем) як носій лексичного значення і закінчення як показник граматичної форми.

Відмінювання іменника

Іменник мав в германських мовах категорії роду, числа і відмінка. Категорія числа, що складалася з одинного і множинного, не мала в давньогерманських мовах свого показника, відмінного від категорії відмінка: відмінкова флексія була одночасно і показником числа.

Іменники мали три роди: чоловічий, жіночий і середній. У давньогерманських мовах намітилася тенденція до об'єднання класів основ за родовою ознакою. Тому іменники різного граматичного роду починають отримувати диференційоване відмінково-числове оформлення. Визначення

типу основи проводиться методом реконструкції з використанням фактів окремих германських мов, насамперед - готської, а також на підставі порівнянних фактів інших індоєвропейських мов.

Відмінювання прикметника

У германських мовах існувало два типи відмінювання прикметника: сильний і слабкий.

Сильне відмінювання - старе, загально індоєвропейське явище, слабе – германська інновація, одна з найбільш характерних особливостей германських мов.

Спочатку іменники і прикметники становили єдину категорію імені. Тому основи прикметників в індоєвропейських мовах були ті ж, що у іменників:

Лат .: прикм. м.р. *bonus* "хороший" - ім.м.р. *hortus* "сад"

прикм. ж. р. *bona* - ім.ж.р. *mensa* "стіл"

прикм.ср.р. *bonum* - ім.ср.р. *donum* "дар".

Гот .: прикм.м.р. *blinds* "сліпий" - ім.м.р. *dags* "день"

прикм. ж.р. *blinda* - ім.ж.р. *stibna* "голос"

прикм. ср.р. *blind* - ім.ср.р. *waúrd* "слово"

Парадигма відмінювання спочатку теж була єдиною. Мабуть, одне ім'я, поставлене перед іншим, означало ознаку так само, як препозитивний елемент в складних словах. Пізніше, можливо, ще взагальногерманській, в сильну відміну прикметників проникають закінчення вказівних займенників. Таким чином, сильну відміну називають також "займенниковою".

Парадигма слабого відмінювання прикметників повністю збігається зі слабкою відміною іменників. Його виникнення пояснюють первісною семантичної диференціацією: прикметники з основами на -n- з самого початку позначали більш постійні і стійкі ознаки, ніж сильні форми, тому вони вживалися в якості додатку.

Ступені порівняння прикметників

У давньогерманських мовах порівняльна ступінь утворюється за допомогою суфіксів -iz, -ōz, найвища - за допомогою суфіксів -ist, -ōst. У північно-і західногерманських мовах спостерігався ротацізм z > r: двн. : "високий" *lang - lengiro - lengist*; "дорогий" *liob - liobōro - liobost*.

У деяких прикметників, що виражають абстрактні якісні та кількісні ознаки, ступеня порівняння утворюються суплетивно - від різних коренів: двн. "малий" *lu ʒʒil - minniro - minnist*.

Морфологічна класифікація дієслів

У всіх древнегерманських мовах дієслова поділяються на дві групи - сильні і слабкі - в залежності від способу утворення минулого часу. Сильні утворюють претеріт за допомогою зміни кореневого голосного по аблауту. Уже в епоху ранніх давньогерманських пам'ятників утворення минулого часу за допомогою аблаута не було живою граматичної категорією, здатної до новоутворень.

Залежно від неслогових елементів кореневого складу і чергування кореневого гласного в чотирьох основних формах виділяються сім рядів дієслівного аблаута і, відповідно, сім класів сильного дієслова.

Слабкі дієслова є в основному вторинними від імен та інших дієслів. Спосіб освіти колишніх часів слабкими дієсловами за допомогою суфікса -d - / - t- був єдиним продуктивним в германських мовах, він з самого початку був пов'язаний з категорією часу.

Граматичні категорії дієслова

Давньогерманське дієслово характеризується наступними категоріями:

1. особи,
2. числа,

3. часу: минулого і теперішнього, останній ж вживався в значенні майбутнього,

4. способу: індикатива, імперативу і оптативу,

5. стану: - активу і медіопасиву (тільки в готській),

а також неособовими формами - інфінітивом та дієприкметниками I і II.

Особисті закінчення були одночасно показниками цілого ряду дієслівних категорій: особи, часу, способу. Найбільш повно загальногерманські дієслівні категорії представлені в готській.

3. Загальногерманська лексика. Ранні запозичення з кельтських мов і латини

У словниковому складі давньогерманських мов виділяється значна кількість лексичних ізоглю, які не виходять за межі германського ареалу. Вони складають загальногерманський словниковий фонд, висхідний в основному, мабуть, до загального періоду. За письмовими пам'ятниками неможливо судити про лексичний склад германських мов, тим більше про лексику попередньої епохи, в усій повноті, але зафіксовані у всіх або майже у всіх германських мовах лексичні паралелі дозволяють встановити найбільш стійкий і - слідом за спільноіндоевропейськими словами - найдавніший шар лексики в германських мовах.

Іменник

Цей лексико-граматичний розряд слів включає кілька тематичних груп:

- Назви частин тіла: гот. *handus*, да. *hand*, днн. *hant*, дісл. *hand* "рука".
- Назви тварин і рослин: гот. *fugls*, да. *fuzol*, днн. *fogal*, дісл. *fugl* "птаха".
- Назви явищ природи і географічних понять: да. *storm*, днн. *sturm*, дісл. *stormr* "негода".
- Назви деяких предметів: гот. *skōhs*, да. *scoh*, днн. *scuoh*, дісл. *skor* "башмак".

- Абстрактні поняття: да. *līf*, двн. *līb*, дісл. *lif* "життя".

Дієслово

Дієслово представлене численними етимологічним паралелями:

- гот. *dringan*, да. *drincan*, двн. *trinkan*, дісл. *drekka* "пити".
- гот. *haldan*, да. *haldan*, двн. *haltan*, дісл. *halda* "тримати".

Те ж саме справедливо для багатьох прикметників, займенників, прислівників.

Ранні запозичення з кельтських мов і латини

Стародавньогерманські мови виявляють багато спільного в джерелах і можливих шляхах поповнення свого лексичного складу, що можна пояснити схожістю історичних умов їх розвитку. Словниковий склад германських мов в різні періоди їх розвитку поповнювався лексикою з кельтських і латинської мов.

З племен негерманських етнічних груп германці дуже рано зіткнулися з кельтськими племенами. З їхніх мов були запозичені слова, які свідчать, що в епоху запозичення племена кельтів перебували на вищому щаблі розвитку. Так, імовірно в середині першого тисячоліття до нашої ери з кельтських діалектів було запозичене слово зі значенням "залізо":

кельт. * *Isarno*- (дірл. *Iarann*), гот. *eisarn*, да. *īsern*, *īren*, двн. *īsarn*, *īsan*, дісл. *Īsarn*, *īarn*

До числа ранніх кельтських запозичень відносяться і слова, що позначають соціальне становище осіб і свідчать про більш високу цивілізацію:

кельт. * *Rig* - галл. *rīg*

дірл. *rī* род.в. *rig* "правитель", гот. *reiks* "правитель", да. *rīce* "влада, королівство",

двн. *rīhhi* "королівство, володар", дісл. *riki* "влада, королівство".

Етимологія ще кількох слів різної семантики дозволяє розглядати їх як кельтські запозичення цього періоду, наприклад: дірл. *closs*, да. *clugge*, двн. *glocka* - "дзвін".

Цей шар кельтських запозичень проник в германську лексику, мабуть, ще в епоху існування германської мови-основи і тому став загальногерманським надбанням.

Запозичення з латинської мови, навіть самі ранні, відносяться до періоду, коли германська єдність вже розпалася, але склад запозичених слів в різних германських мовах виявляє велику схожість. Характерною особливістю цього шару латинських запозичень є те, що вони проникали переважно усним шляхом і увійшли до загального вжитку.

Слова цього шару свідчать про різнобічний вплив римської цивілізації на матеріальну культуру і суспільний устрій давніх германців: лат. *saupōnāri* - від *sauro*= гот. *kaurōn*, да. *séarīan* "дрібний торговець", двн. *koufōn*, дісл. *kaura* "торгувати", лат. *molina* "млин" - да. *tylen*, двн. *muli* (n).

Підводячи підсумки розгляду загальних особливостей германського ареалу, потрібно відзначити, що в процесі самостійного розвитку германської мови придбали свої відмінні ознаки, які визначили їх своєрідність в колі індоєвропейських мов.

Найбільш істотні інновації в акцентуації, в системі голосних (зсув голосних і приголосних (перший пересув), в морфології прикметника (розвиток слабкої відміни) і дієслова (поява дентального суфікса минулого часу слабкого дієслова, формування системи відмінювання сильних дієслів за допомогою чергування по аблауту), новоутворень в лексичному складі германських мов, що виразилося в створенні германського лексичного фонду.

Лекція 7.

- 1. Основні етапи розвитку германських мов.**
- 2. Загальні закономірності розвитку племінних мов. Формування мов народностей.**
- 3. Утворення націй і розвиток національних мов: Східногерманська група мов. Готська мова. Скандинавські мови.**

1. Основні етапи розвитку германських мов

Давня історія германських мов - дуже складна картина сходжень і розбіжностей, змішень і взаємодій. Найбільш ранні пам'ятки германської писемності свідчать про велику схожість всіх германських мов, але в той же час в них є виразними сліди відмінностей, які є результатом змін, що відбулися в них в умовах роз'єднаності племен - носіїв германських мов.

У міру зростання населення плем'я розпадається на частини. З утворенням нових племен починають відокремлюватися їх мови. З різних причин у них з'являються нові риси і з загальної племінної мови-основи виникають родинні між собою за походженням мови.

У зв'язку з цим необхідно уточнити різницю понять "мова" і "діалект". Стосовно до стародавніх епох ці поняття не завжди легко розмежувати, вони часто використовуються в однаковому значенні. З виникненням племінних об'єднань, з появою певних ієрархічних відносин між засобами мовної комунікації, а саме з виділенням загальної "надплеменної" мови (тобто мови союзу племен), всі інші раніше самостійні мови племен, що входять в дане родоплеменне об'єднання, стають в підлегле становище по відношенню до "надплеменної" мови, і в цьому випадку до останніх можна застосувати термін "діалекти".

Історія германських племен свідчить, що об'єднання в племінні союзи проходило не один етап. Ще до Великого переселення народів об'єднувалися дрібні кровноспоріднені племена, пов'язані між собою до того ж і територіальною близькістю. До цього їх спонукала необхідність об'єднувати сили проти спільного ворога - римлян. Уже в 3 ст. н. е. алеманни, франки, сакси були племінними об'єднаннями, а багато назв дрібних племен, що згадуються Цезарем, Плінієм, Тацитом, пізніше зовсім не згадуються. В епоху Великого переселення народів виникали великі племінні об'єднання, вони були неоднорідними за етнічним складом, в них вливалися племена, що говорили на неспоріднених мовах.

Наприклад, в племінний союз, який очолював Ерманаріх, входили не тільки готи, а й інші германці, а також балтійські та східнофінські племена. Держава Ерманаріха розпалася під натиском гунів, а самі готи увійшли в таку ж недовговічну міжплемінну державу гунів. У таких союзах вже були зародки державної організації, але такі держави не були стійкими, не мали меж і легко розпадалися.

Поняття спільної мови союзу племен також характерно для цього періоду: це мова самого сильного в політичному і військовому відношенні племені, на якому формулюються, а потім і записуються обов'язкові для всіх закони, на якому глава племінного союзу звертається до своїх воїнів і підлеглих. Племінні діалекти таких великих об'єднань можуть мати більше відмінних один від одного рис, ніж племінні діалекти більш ранніх і порівняно невеликих об'єднань, а неспоріднені мови, що увійшли до складу таких союзів, або можуть зникнути, якщо їх носії розчиняться в більшості населення племінного союзу, або продовжувати відокремлено розвиватися в оточенні неспоріднених діалектів.

Германські мови належать до західної групи індоєвропейських мов. Що це таке? Ймовірно, індоєвропейська прामова вже в кінці 3 тисячоліття до нашої ери розпалася на два діалекти. Припускають, що з них з часом розвинулися дві групи - так званих мов Satem і мов Centum. Satem і Centum -

це різні фонетичні форми сучасного німецького слова "hundert" в іранській, і в латині. В одних індоєвропейських мовах старі задньоязикові смичні збереглися як такі: звідси - мови групи Centum. В інших - вони перетворилися в спіранти: звідси - мови групи Satem.

До перших відносяться в основному західні індоєвропейські мови: грецька, італійські, кельтські, германські, іллірійські, а також хетська в східній частині Малої Азії і тохарська в східній Туркменії. На мовах групи Satem говорять переважно на сході. В Азії до них відносяться індійські, іранські (давньоперсидська і мова Авести), вірменська. В Європі - балтійські, слов'янські і албанська.

2. Загальні закономірності розвитку племінних мов. Формування мов народностей

В процесі подальшого історичного формування складаються народності. Створювані феодальні королівства відрізняються більшою стійкістю територіальних кордонів. Якщо спільна мова племені височіє над племінними діалектами, то спільна мову народності, яка складається аналогічним чином, також виділяється серед всіх діалектів даної народності. Діалекти продовжують існувати, але не як племінні, а як територіальні, територіальні зв'язки стають міцнішими, ніж родоплемінні.

Тісне економічне і культурне спілкування всередині окремих князівств веде до стирання старих відмінностей в діалектах, на яких говорить населення того чи іншого князівства, і у них виникають нові, спільні риси. Інший наслідок феодальної замкнутості полягає в тому, що розвиток діалектів різних князівств, що входять до складу більш великого феодального держави, відбувається відокремлено, в результаті між ними виникають нові відмінності, нові риси, які віддаляють їх один від одного. Але діє і протилежна тенденція - до загальнодержавного мовного об'єднання.

Вона, як правило, виражається в тому, що у феодальній державі при сприятливих умовах починає підніматися над іншими і набувати особливий

авторитет один з діалектів - діалект найбільш сильного в політичному і економічному відношенні державного утворення. Він набуває високий соціальний престиж, на ньому створюються основні писемні пам'ятки, він стає мовою канцелярій і школи в інших регіонах, хоча місцеві (територіальні) діалекти продовжують служити для населення засобом спілкування. У міру виникнення і розвитку капіталістичних відносин необхідним засобом спілкування в усій державі стає єдина національна мова.

Місцеві діалекти не зникають, але витісняються з офіційної сфери спілкування, літературна діяльність на них припиняється, і вони переходять на становище мов побутового спілкування.

Формування мов народностей відбувається в тісній залежності від історичної обстановки, яка складалася в тій чи іншій феодальній державі: якщо політичний і економічний центр визначився рано, то виникнення мови народності також відбувається рано (Данія, Англія). Якщо цього не відбувається, то і мова складається відносно пізно (Німеччина, Норвегія).

3. Утворення націй і розвиток національних мов: Східногерманська група мов. Готська мова. Скандинавські мови

Спільна мова нації складається на основі мови народності, цей процес, як і утворення мови народності, може протікати в різних формах. Як правило, в ході формування національної мови відбувається закріплення і розвиток найбільш загальних тенденцій в мові народності. Наступність мовних традицій попередніх епох не виключає нових впливів, які можуть виявитися з політичним і економічним розвитком різних територіальних областей держави.

Особливо актуальними питання нормалізації мови стають з введенням книгодрукування. Друкарі з самого початку прагнули до однаковості, оскільки друкована продукція призначалася для масового поширення. Розвиток національних літератур є одним з головних факторів, що сприяють остаточному виникненню і закріпленню мовної норми. Національна мова,

будучи мовою всього народу, включає в себе як усну, так і письмову різновиди, причому усний різновид відрізняється на всьому протязі історії країни набагато меншою одноманітністю.

З одного боку, це літературна мова освічених верств суспільства, що наближається письмовій нормі, з іншого - широко поширені діалектні різновиди мови переважно сільського населення, а також мова певних верств міського населення, яке не долучається до освіти і культури. На завершальному етапі становлення національної мови важливу роль в цьому процесі відіграють засоби масової інформації та кінематограф.

Східногерманська група мов

Пліній Старший (1 ст. Н. Е.) включає готів в одну групу з в'єнділами, бургундами, каринами, варінами. Їх сусідами і, мабуть, одноплемінниками, були ругії (які проживали на острові Рюген), гепіди і герули. Я. Грімм відносить до готської групи також певкінів і бастарнів. У перших ст. н. е. готи жили в далекій східній частині Німеччини: готи - в гирлі Вісли і по той бік цього гирла, бургунди поселені Птолемеєм в басейн Варти до Вісли, а вандали Діоном Кассієм в Сілезії.

Але це не споконвічна батьківщина готів і їх родичів. У 2-1 вв. до н.е. вони переселилися на континент зі Скандинавії. Готський історик Йордан (6 в.) двічі згадує про цю подію в своєму творі "Про походження та діяння готів": "Ти повинен пам'ятати, що спочатку я розповів, як готи вийшли з надр Скандзи зі своїм королем Беріхом, витягнувши всього лише три корабля на берег по цей бік океану, тобто в Готіскандзу. " (Про перебування готів в Скандинавії і т.д. см. вище) З перебуванням в гирлі Вісли, можливо, етимологічно пов'язана назва Гданська.

Крім готської, в східногерманську підгрупу входили вимерлі мови: бургундська, вандальська, гепідська, герульська.

Бургундська - мова східногерманського племені, що жило у 2 ст. до н. е. на острові Борнхольм (іноді Борнхольм вважають проміжним пунктом для бургундів, які залишили Скандинавію). Міграція бургундів в гирлі Вісли в 1 в. до н. е. поклала початок Великому переселення народів. Про розповсюдження бургундів в гирлі Вісли можна судити по балтійським топонімам, в основі яких лежить їх етнонім. Готи, зайнявши пониззя Вісли у 2 ст., відтіснили бургундів на захід. У середині 4 ст. сусіди бургундів - алеманни.

На початку 5 ст. засвідчений перехід бургундів на лівий берег Рейну, де вони створили державу зі столицею в Вормсі, знищену в 436 р. в результаті нападу римських військ на чолі з Аецієм і гунами. Аецій переселяє переможених гунів в Сапаудію (сучасна Савойя). У 534 р. вони входять до складу франкської імперії Меровінгів.

Ймовірно, бургундська мова зберігалася аж до 1000 г. Бургундський словниковий фонд включає дві групи лексем: імена власні, що зустрічаються у класичних авторів, в реліктах бургундської писемності і у вигляді романізованих імен, і апеллятивної лексики в формі бургундських написів і запозичень в романських мовах. До наших днів дійшли такі пам'ятники бургундської мови: рунічний напис на списі з Дамсдорфа 3-го століття: ranja - «той, кого змушують мчати»; рунічний напис на фібулі з Шарне, перекладену як «(Бог) Од йде та знайде Ідду захист (від трупного звіра). Оплати вічність". Обидві ці написи вважаються бургундськими на підставі їх знахідки в старих бургундських областях. Далі це цикл написів латинським алфавітом на пряжках із зображенням Св. Данила. Нечисленні бургундські слова, в основному юридичні терміни, включені в латинський текст Бургундського права, ядро якого бере початок зі зборів законів бургундського короля Віндобада. Деякі події бургундської історії відображені в «Пісні про Нібелунгів".

Вандали також були східногерманським племенем, що об'єднувало різні групи - силінгів, хаздінгів і інших. Вважають, що початкові поселення

вандалів розташовувалися в Ютландії. Пізніше вандали влаштувалися на березі Балтійського моря; готи, покинувши Скандинавію, виявили їх у районі Одера і Вісли. На початку 4 ст. вони зазнають поразки від готів. У 5 ст. вандали в союзі з аланами та свевами зробили експансію на захід, просуваючись через Галію в Іспанію. У 418 р візиготи витіснили вандалів з Іспанії в Африку, де ті заснували державу, що проіснувала до 533 р. Тоді їх завоювали візантійці.

Вандальська мова представлена кількома десятками назв. Єдиний зразок апеллятивної лексики наведено в релігійному творі і реконструюється як «Господи, помилуй" - *froja armes*. Релікти вандальської мови зафіксовані в написах на монетах або в творах латинських і грецьких середньовічних авторів з 1 по 7 ст. Більшість власних назв відноситься до африканського періоду вандальської історії.

Про історію гепідів відомо наступне: перебування гепідів на островах в гирлі Вісли відображено Йорданом, до гепідів ця територія була заселена ругіями. В середині 3 ст. гепіди вторглися в Данію, де залишалися до 336 р, займаючи землі, що звільнилися після відходу готів і вандалів.

Після смерті Аттіли гепіди беруть участь в битві германських племен з гунами на Каталаунських полях, в якій гуни зазнають нищівної поразки. Володіння гепідів значно розширюються, вони засновують королівство в Данії, яке в 567 р знищують об'єднані сили лангобардів і аварів. Велика частина гепідів приєднується до походу лангобардів на Італію, інші підкоряються аварам. Останні свідчення про гепідів відносяться до другої половини 9 ст.

Залишки гепідської мови представлені іменами власними і нечисленними - близько двох з половиною десятків - апеллятивними запозиченнями в дако-румунській мові, що відносяться до 6 - 7 ст. Ці запозичення відображають різні сфери матеріальної і духовної культури: *ruda* - «жердина", *stingils* - «балка", *attewjan* - «вбиратися, *sterno* - «біла пляма на лобі тваринного ". На цьому тлі показово відсутність військової термінології,

такої характерної для інших германських племен, це, мабуть, свідчить про мирні контакти між гепідами і романським населенням.

Судячи з усього, з усіх східногерманських мов гепідська була найбільш близька готській. Можливо, якийсь час гепіди і готи жили разом.

Етнічний і мовний статус герулів не цілком ясний. Однак більшість дослідників висловлюється на користь їх східногерманського походження. Найдавніші поселення герулів зазвичай локалізуються в Південній Скандинавії, звідки вони були вигнані данами в середині 3 ст. Приблизно до цього ж часу відноситься поділ герулів на дві гілки. Південні герули з'являються в 267 р по сусідству з Азовським морем недалеко від остроготів, що підпорядкували їх собі.

Згодом разом з ними герули потрапляють в залежність від гунів. Після смерті Аттіли і повалення гуннського панування герули, просуваючись на захід, виявляються на території Римської імперії і приєднуються до гепідів. Не виключено, що частина їх мігрує в Азію, де їх сліди остаточно губляться. Навпаки, північні герули в 5 ст. здійснюють напади на Галлію та Іспанію. Після загибелі їх держави в північній Паннонії від навали лангобардів в 505 р частина герулів повертається на батьківщину до Скандинавії. Останні відомості про герулів датуються кінцем 6 ст.

Герульська мова представлена невеликою кількістю власних назв, в основному в передачі середньовічних латинських і грецьких авторів. Останнім часом їх запас кілька поповнився за рахунок чотирьох імен воїнів, виявлених на військовому саркофазі 394 - 395 рр. в Конкордії (Північна Італія). Дані про герульське мове набувають особливого значення у зв'язку з гіпотезою про винахід і поширення геруламб рунічної писемності.

З усіх східногерманських племен найбільш повні відомості збереглися про готів. Про інші племена, їм родинним, інформації або дуже мало, або не збереглося взагалі нічого, крім назв. (Наприклад, карини і варии). Племінна назва готів зафіксована в декількох варіантах. У готському календарі, зафіксованому в 7 в. , але складеному раніше, готи називають себе *gutþiuda*

"народ Гутів". Огласовку U має найменування готів в рунічного написі 4 ст. - gutani "готів" (род. в. мн.) В античних пам'ятниках назва готів зустрічається як з огласовкою на o, так і на u.

На початку 3 ст. готи просуваються на південь і поширюються від Дунаю до Дніпра, в середині 3 ст. починають здійснювати спустошливі набіги на Римську імперію, об'єднуючись для цього в великі військові союзи. Спочатку вони нападали головним чином на Дакію і Нижню Мезію, потім осіли в причорноморських степах, де розділилися на ост- і вестготів. Кордон між ними проходила по Дністру. Ці два основних готських союзи мали й інші назви: Greutungi "грейтунгі - степові готи" (від герм. * Greuta пор. дісл. Grjot "галька, пісок") для остготів і Tervingi «тервінгі - лісові готи" (від герм. * Terwa, дісл. tjara "деревна смола, дьоготь" або герм. * trewa, гот. triu, так. treo "дерево") для вестготів.

У 258 р готи захопили Крим. Кримські готи протягом довгих століть зберігали свою мову, і в 16 ст. фламандцеві Бусбек при зустрічі з кримським готом в Константинополі вдалося записати 68 слів їхньої мови. Лише в 18 ст. вони остаточно змішалися з іншими мешканцями Криму. У 4 ст. зіткнення з римлянами починаються з новою силою. У причорноморських степах утворився потужний племінний союз на чолі з остготами. Найбільшої могутності вона досягла при Ерманаріхі, але в 375 г його держава впала під ударом гунів і союзних з ними народів ("Пісня про Нібелунгів").

Рятуючись від гунів, вестготи звернулися до візантійського імператора Валента з проханням дозволити їм оселитися на території Римської імперії. Але умови їх життя там виявилися настільки важкими, що вони повстали за підтримки римських рабів і колонів і наголову розбили римську армію під Адріаноподем: загинув Валент і 40 тис. Римлян. На початку 5 ст. вестготи на чолі з Аларіхом рушили на Рим і захопили його в 410 р. Потім вони утворили в південній Галлії королівство з центром в Тулузі, потім проникли на Піренейський півострів, де їх королівство проіснувало до 711 р.

У 493 р Італія була завойована остготами під проводом Теодоріха (див. вище). Остготське королівство проіснувало до 555 р. Це - період найвищого культурного розквіту готів. Збережені готські рукописи дійшли до нас саме в остготських списках, хоча пам'ятники створені набагато раніше вестготами.

Готська мова

Поява готської писемності пов'язана з поширенням серед готів в 4 ст. християнства. Зберігся переказ, що прийняття його викликано ворожнечею між двома вождями - Атанаріхом і Фрітігерном. Валент допоміг Фрітігерну розбити Атанаріха, а той на знак подяки прийняв християнство. Першим готським християнським проповідником був Вульфа (Ульфіла: букв. "Вовченя"), він жив в 4 ст. (311 - 382). Згодом Вульфилу часто іменували «апостолом готів».

Для поширення нової релігії він створив готський алфавіт і переклав Святе Письмо на готську мову, в основу свого алфавіту він поклав грецький унціал, 2/3 букв грецькі. Деякі літери були запозичені з інших алфавітів - рунічного і латинського. Негрецького походження букви: w, f, u, o, q, r, s, P, однак повної ясності в цьому питанні поки не спостерігається. Всього в готському алфавіті 27 букв. Вони використовувалися також в якості цифр. (див. додаток до лекції: Готський алфавіт)

Мова готської Біблії відрізняється великою одноманітністю. Рукописи готської Біблії є пізнішими списками вестготського тексту, зробленого остготами в 5-6 ст. в період розквіту королівства Теодоріха. Є припущення, що це - не прості відтворення перекладу, зробленого одним автором, а результат тривалої обробки і вдосконалення. Збереглося кілька рукописів готської Біблії:

1. "Срібний кодекс" ("Codex argenteus") відноситься до 5 - 6 ст. Спочатку рукопис складалася з 330 листів, збереглося 188, вони містять уривки з чотирьох Євангелій, виконані на пурпуровому пергаменті срібними та золотими літерами. «Срібний кодекс» зберігається в університетській бібліотеці м. Упсала (Швеція).

2. "Амброзіанські кодекси" ("Codices Ambrosiani") відносяться до 7-8 ст. Зберігаються вони в Амброзіанській бібліотеці в Мілані і містять уривки Послань і Нового і Старого завіту.

3. "Каролінгський кодекс" ("Codex Carolinus") - двомовний рукопис 5 ст. на 4 аркушах, що дає паралельно готський і латинський тексти.

4. Так званий "Гиссенський уривок" (названий за місцем зберігання) був знайдений в Єгипті. Складається з двох аркушів пергаменту, що включають готські і латинські тексти. Все це палімпсести.

Більш дрібні фрагменти представлені вісьмома листами коментаря до Євангелія від Іоанна, уривками з готського календаря, Алкуїновим рукописом 9-10 ст., що містить готський алфавіт, глосами, готськими словами в двох латинських купчих. Є й рунічні написи, авторами яких, як вважають, були готи: дві короткі написи: напис на кільці, знайденому серед інших золотих предметів у скарбі з Пьетроасси / Румунія і напис на вістрі списа, що складається всього з одного слова, знайдено в районі Ковеля, приблизна датування - 3 ст.

Система фонем готської мови

Підставою для фонетичної реконструкції фонемного складу готської мови служать:

- звукове значення грецьких графем, включених у готський алфавіт;
- написання грецьких і давньоєврейських імен власних в готських текстах;
- фонеморфологічний аналіз готського матеріалу;
- зіставлення готських даних з даними інших германських мов;
- написання готських слів і власних назв у грецьких і латинських авторів

Готський вокалізм у своїй крайній простоті показовий для загальногерманського типу: 5 коротких голосних, 4 довгих, дифтонги. Система приголосних близька до загальногерманської.

Особливості готської орфографії

Для готської писемності характерна велика однаковість. У лінгвістиці не раз висловлювалася думка, що створений Вульфїли алфавіт був фонематичним, тобто відбивав фонемний склад готської мови того часу. Проте, визначення вимови деяких букв і їх поєднань важко, в цьому випадку на допомогу приходять дані фонеморфологічного аналізу і матеріали інших древнегерманських мов.

Морфологічний устрій готської мови

У морфологічному строї готської мови спостерігаються ті риси, які ми раніше відзначали як загальногерманські. Тому-то фактами готської мови часто користуються для ілюстрації загальногерманських явищ. Але необхідно виділити ті особливості, що характеризують її як найдавнішого представника германської групи, тобто ті граматичні явища, які не зустрічаються або майже не зустрічаються в інших германських мовах. Головні з них:

1. Триморфемна структура, чітко розпізнавана в багатьох формах змінюваних слів.
2. Чергування голосного основи (основотвірний суфікс) по аблауту в парадигмі відмінювання іменників.
3. Синтетичні форми пасивного стану - медіопасива.
4. Клас редуплікованих дієслів (VII клас сильних дієслів).
5. Категорія двоїни дієслова і особистих займенників.

Разом з тим в готській діють вже і нові тенденції, характерні для загального напрямку розвитку германських мов, такі, як редукція голосних в

ненаголошених складах, заміна триморфемної структури слова думорфемною.

Скандинавські мови

Коли перші германці з'явилися на території Скандинавії, точно невідомо. Найдавніші відомості про Скандинавію відносяться до перших століть до н.е. До цього часу, мабуть, вся Данія і значна частина Скандинавського півострова були заселені германцями. Перша згадка про них ми знаходимо в оповіданні грека Піфея, далі про них повідомляють Пліній Старший, Страбон, Птолемей, Тацит, Йордан, проте факти досить мізерні і нерідко суперечать один одному, так що відтворити картину на початку ери можна тільки приблизно. Пізніше про скандинавів писали Адам Бременський і Саксон Граматик.

Ряд племен, що жили спочатку на території Скандинавії, залишає свою батьківщину і спрямовується за тисячі кілометрів в центральну і південну Європу. Так, кимври і тевтони жили спочатку на півночі Ютландії. На південь від них жили юти і англи. Обидва племені до 5-6 ст. переселилися на Британські острови. Від них пішли назви Ютландія і Англія. Сучасна назва Данії (дат. Danmark) означає "прикордонна земля данів" - назва давньої прикордонної області на півдні Ютландії. Йордан пише, що дани прийшли з Швеції в 3 - 4 ст. і оселилися на датських островах, вигнавши там герулів, і в Ютландії. Герули пішли в центральну Європу, але в 6 ст. повернулися на південь Швеції.

Найдавніші форми - в джерелах 9 ст. Це спотворене Nordwegr "північний шлях, північна місцевість". Судячи з семантики цієї назви і джерел, в яких воно зустрічається, виникло воно південніше, у гаутів або данів, і спочатку, ймовірно, означало морський шлях уздовж узбережжя Норвегії, а потім було поширено на області, прилеглі до узбережжя.

У нинішній центральній Швеції жило велике плем'я свіонів, або свеєв, про які згадує Тацит. Від їх назви пішло слово Швеція (шв. Sverige). На південний захід від жили гаути або гети, про них нагадують назви шведських провінцій Вестерйотланд і Естергетланд. В етимологічному спорідненості з племінним назвою гаутів, мабуть, знаходиться назва готів.

Назва Скандинавія - латинська форма германської назви, яка збереглася в сучасній назві області Сконе в південній Швеції. Перший член цього складного іменника, мабуть, прасканд. * Skađin - "шкода, небезпека", друга - прасканд. * Aujo - "острів". Таким чином, слово означало, очевидно, "небезпечний острів". (Його творці не знали, що Скандинавія - півострів).

У перші століття нашої ери скандинавські племена жили в умовах первіснообщинного ладу. Матріархат вже змінився патріархатом, але ряд його пережитків зберігався. Основними заняттями давніх скандинавів були скотарство і землеробство. Земля перебувала у власності всієї громади, обробка її велася, очевидно, великої патріархальної сім'єю. Мореплавання було розвинене в Скандинавії задовго до нашої ери. Як і у інших германців, суспільний устрій представляло собою "військову демократію".

Народні збори - тинг - був вищим органом влади. У ньому брали участь всі дорослі чоловіки. Тинг обирав племінних старійшин і вождя-конунга, поступово стала виділятися родова знати, вожді і старійшини стали вибиратися з її складу. Згодом їх влада стає спадковою. Вожді збирають постійні дружини, війна стає промислом, джерелом збагачення. У ряді місць починають складатися племінні союзи, але процес цей ішов нерівномірно.

Епоха вікінгів

Під епохою (або століттям) вікінгів прийнято розуміти період історії скандинавських країн з кінця 8 в. - приблизно до середини 11 ст. Її характеризують дві основні ознаки: розкладання родового ладу, що призвело до утворення держав, і широка експансія скандинавів. Більше двох століть вони наводили жах на населення прибережних районів Європи. Відвідування

привели до захоплення скандинавами ряду територій і утворення ними кількох держав за межами Скандинавії.

Початок походів - напад морських розбійників зі Скандинавії на англійський монастир св. Катберта на острові Ліндісфарн в 793 р. Цей монастир був відомим центром книжкової майстерності, тому був багатий, але абсолютно беззахисний, адже ніхто з християн не наважився б напасти на настільки шановане місце. Але вікінги християнами були ... Незабаром пішли набіги на багато областей Англії, Шотландії, Уеллса, Ірландії. Вікінги, відомі в західній Європі під ім'ям норманів (днорв. *Norðmaðr* - "північна людина"), спрямовуються також на узбережжя Балтійського моря, Франції та інші прибережжя - від Білого моря до Сицилії.

Вони колонізують Оркнейські, Гебрідські, Шетландські, потім Фарерські острови. Потім вікінги заселяють Ісландію, засновують поселення в Гренландії, досягають за п'ятсот років до Колумба Америки. В кінці 9 ст. англійському королю Альфреду доводиться віддати вікінгам північний схід країни. У 911 р нормани, на чолі з Хрольва (Роллон), захопили область на північному узбережжі Франції і змусили короля Карла Простакуватого поступитися їм її. Так виникло герцогство Нормандія. Там скандинави швидко асимілювалися і всього півтора століття потому прийшли до Англії вже як носії французької мови та культури.

У 11 ст. нормандці - нащадки оселилися в Нормандії скандинавів - захопили південну Італію і Сицилію і заснували там своє королівство. Вікінги - головним чином вихідці з Норвегії і Данії. У східній Європі вони відомі як варяги. Основна причина їх походів - нестача землі для землеробства і скотарства, не випадково, що паралельно відбувається внутрішня колонізація - освоєння земель в глибині Скандинавії. Адам Бременський писав, що на морський розбій норвежців штовхає бідність їх батьківщини.

Є думка, що експансія вікінгів була реакцією на енергійну політику Карла Великого, оскільки вони не хотіли бути підкореними, пограбованими і хрещеними.

Слово «вікінг" (дрнорв. Vikingr) не отримало в науці безперечного тлумачення. Пов'язують його і зі словом vik - бухта, затока, і з ім'ям власним Vik, назвою області, прилеглої до Осло-фіорду, також з дієсловом vikja - повертати, відхилитися, тобто вікінг - "людина з будинку, яка упливла вдалину від батьківщини". Проти кожного з тлумачень можна висунути серйозні заперечення. В епоху вікінгів складаються стародавні скандинавські держави. Створенню їх зазвичай супроводжувала християнізація.

Класифікація скандинавських мов

Скандинавські мови діляться на західні і східні. До західних відносять ісландську, фарерську і "новонорвежську". До східних - шведську і датську. Букмол виявляє ряд рис, характерних для східноскандинавських мов, але також і деякі риси, властиві західноскандинавським, тобто не може бути однозначно віднесений до жодної з цих груп.

Основні відмінності між східними та західними мовами:

1. У східноскандинавських мовах сталася монофтонгізація давніх дифтонгів.
2. У східноскандинавських мовах мала місце так звана "прогресивна перегласовка на j".
3. Заломлення e, ja, jo представлено в східноскандинавських ширше, ніж в західних.
4. У східноскандинавських в певних позиціях з'являлися вставні d і b.
5. У західноскандинавських v відпало перед r.
6. Перегласовка різного роду більшою мірою представлена в західноскандинавських мовах, так як на заході воно пройшла послідовніше, крім того, у східноскандинавських форми з перегласовкою усувалися з парадигм в результаті вирівнювання по аналогії.

7. Зворотні форми у західноскандинавських мовах мають суфікс -st, в східноскандинавських -s.

Готський алфавіт

Букви, як і в грецькому алфавіті, використовувалися і як цифри. В цьому випадку зверху ставилося точка або риса. Числівники 90 і 900 позначалися спеціальними знаками, що не мали літерного значення.

Готський алфавіт 4-6 вв..

Буква	Транслітерація		Название	Транскрипція	Цифровое значение
ᚦ	a	A	ahsa / aza	/a, a:/	1
ᚷ	b	B	bairkan / bercna	/b/	2
ᚱ	g	Г	giba / geuua	/g/	3
ᚹ	d	Δ	dags / dagaz	/d, ð/	4
ᚺ	e	E	aiḥus / eyz	/e, e:/	5
ᚫ	q	Π	qairþra (qairthra) / qertra	/k ^w /	6
ᚵ	z	Z	ezec	/z/	7
ᚨ	h	H	hagl / haal	/h/	8
ᚦ	þ, th	Θ	þiuþ (thiuth) / thyth	/θ/	9
ᚲ	i	I	eis / iiz	/i, i:/	10
ᚱ	k	K	kusma / chozma	/k/	20
ᚯ	l	Λ	lagus / laaz	/l/	30
ᚼ	m	M	manna	/m/	40
ᚾ	n	N	nauþs (nauths) / noicz	/n/	50
ᚪ	j	J	jer / gaar	/j/	60
ᚰ	u	U	urus / uraz	/u, u:/	70
ᚱ	p	Π	pairþra (pairthra) / pertra	/p/	80
ᚴ		ᚴ	koppa		90
ᚷ	r	R	raida / reda	/r/	100
ᚺ	s	S	sauil / sugil	/s/	200

Das Vaterunser in Gotisch

ATTA UNSAR BU	IN	HIMINAM	WEIHNAI	NAMQ	BEIN			
atta	unsar	bu	in	himinam	weihnai	namo	bein	
Vater	unser	du	in	Himmel	geweiht	Name	dein	
UINAI	ƆINAINASSUS	BEINS	WAIRƆAI	WILJA	BEINS			
qimai	Ɔiudinassus	beins	wairƆai	wilja	beins			
komme	Reich	dein	werde	Wille	dein			
SYE	IN	HIMINA	GAH	ANA	AIRƆAI	HLAIF	TINSAKANA	
swe	in	himina	jah	ana	airƆai	hlaif	unsarana	
so	in	Himmel	und	auf	Erde	Laib	unseren	
ƆANA	SINEMAN	GIF	UNS	HIMMA	DAGA	JAH	AFLAET	UNS
Ɔana	sintēinan	gif	uns	himma	daga	jah	aflet	uns
diesen	täglichen	gib	uns	diesen	Tag	und	vergib	uns
ƆATEISKƆLAANS	SIGAINA	SƆASƆE	GAH	WEIS	AFLAETAN			
Ɔatei	skulans	sijaima	swaswe	jah	weis	afletam		
die	schuldig	sind	so wie	auch	wir	vergeben		
ƆAI	SKLAAM	TINSAKAIM	GAH	NI	BRIGGAI	UNS	IN	
Ɔaim	skulam	unsaraim	jah	ni	briggais	uns	in	
denen	schuldig	uns	und	nicht	bringe	uns	in	
ƆRAISTUBNƆAI	AK	LAUSAI	UNS	OF	ƆANMA	UBILAIN		
fraistubnjai	ak	lausai	uns	of	Ɔamma	ubilin		
Versuchung	sondern	erlöse	uns	von	diesem	Übel		
UNTE	BEINA	IST	ƆIUDANGARDI	JAH				
unte	Ɔeina	ist	Ɔiudangardi	jah				
denn	dein	ist	Reich	und				
MAHTS	GAH	WULƆUS	IN	AIWINS	AMEN			
mahts	jah	wulƆus	in	aiwins	amen			
Macht	und	Herrlichkeit	in	Ewigkeit	Amen			

-
-
-
- **Додатковий матеріал**

- Л.Н.Гумилев "Ритмы Евразии: Эпохи и цивилизации". Прогресс, 1993. Часть III. Народы великого континента. Хунны в Азии и Европе.(Фрагменты)
- Список Бусбека
- Берсерки
- Дон - родина викингов?
- Хейердал нашел викингов на Канарах
- Викинги (Всеминый следопыт № 24/2007)
- Готы (Вокруг света №6/2007)

Современная карта распространения индоевропейских языков в мире

Л.Н.Гумилев "Ритмы Евразии: Эпохи и цивилизации". Прогресс, 1993. Часть III. Народы великого континента. Хунны в Азии и Европе. (Фрагменты)

С.470. Король готов Филимер, при котором готы ко второй половине 2 в. появились на Висле, привел свой народ в страну Ойум, изобилующую водой. Предполагается, что эта страна располагалась на правом берегу Днепра. Там Филимер разгневался на каких-то женщин, колдуний, называемых по-готски "галиурунами", и изгнал их в пустыню. Там с ними встретились "нечистые

духи", и потомки их образовали племя гуннов. Видимо, так и было. Хунны, спасшиеся от стрел и мечей сяньбийцев (предки монголов), остались почти без женщин. Ведь редкая хуннка могла вынести тысячу дней в седле без отдыха. Описанная в легенде метисация - единственное, что могло спасти хуннов от исчезновения. Но эта метисация вместе с новым ландшафтом, климатом, этническим окружением так изменили облик хуннов, что для ясности следует называть их новым именем "гунны", как предложил К.А.Иностранцев.

С.485. За спиной у аланов было громадное готское царство, созданное Германарихом из рода Амалов. Оно простиралось от Балтийского моря до Азовского, от Тисы до Дона. Остроготы стояли во главе державы: визиготы, гепиды, язиги (визиготы и гепиды - западные ветви готов, язиги - сарматское племя в Паннонии), часть вандалов, оставшихся в Дакии (другая часть вандалов, сдавшаяся римлянам, была поселена в Британии в 277 г.), тайфалы, карпы, герулы (тайфалы - германское племя, жившее в 4 в. на Серете, союзники готов, но другого происхождения; карпы - племя на нижнем Дунае, Пруте и Серете, по-видимому, дакийское, воевавшее в 3 в. с римлянами, будучи в союзе с остроготами; герулы - "скифское", т.е. германское племя, жившее у Азовского моря, покоренное Германарихом), их южные соседи, скиры, и северные: росомоны, венеды (северные, т.е. прибалтийские славяне; южные назывались склафинами), морденс (мордва), мерене (меря), тьюдо (чудь), вас (весь) и другие были их подданными. Готам принадлежал и степной Крым, и Черноморское побережье северного Кавказа. При этом они были надежными союзниками алан. Так что последние считали, что их тыл обеспечен. Наконец, у алан имелись крепости. Гунны же брать крепостей не умели. Так почему же гунны победили и алан, и готов, чего не смогли сделать ни римляне, ни персы?

С.490. Готы тоже были молодым этносом, находившимся в фазе подъема. Но их держава была построена на принципе силы, без уважения к обычаям соседей и без симпатии ко всем, за исключением римлян. Последними готы восхищались и даже переняли религию потомков императора Константина Великого - арианство. Но поскольку большинство византийцев, т.е. ромеев-христиан, держалось православия, готы оказались в изоляции и тут. Да и митраисты - анты, венеды и склафины, видимо, не испытывали восторга от того, что ими управляли пришельцы, чуждые по крови и религии.

В списке племен, якобы покоренных Германарихом, привлекают внимание руги и росомоны. Первые - это племя, вышедшее с "острова Скандзы" задолго до готов. Готы застали ругов на южном берегу Балтийского моря и на его островах, м.б., на острове, ныне именуемом Рюген. Готы погнали ругов и их соседей вандалов на юг, до берегов Дуная, и неизвестно, удалось ли готам упрочить свою власть над ругами или те сохранили самостоятельность, передвигаясь вверх по Дунаю до Норика.

Руги интересны потому, что немецкие хронисты 10 в. называют киевскую княгиню Ольгу царицей ругов. Следовательно, в их глазах народ "Русь" был ветвью ругов. Иордан обитателей среднего Приднепровья называет росомонами. Это, очевидно, предки древних русов, но каково их отношение к историческим ругам, рассеянным в 5 в. по Италии? Крайне соблазнительно признать росомонов за группу ругов, убежавшую от готов не на Дунай, вместе с прочими, а на Днепр, но доказать это невозможно, ибо росомоны упомянуты только у Иордана и лишь один раз. Зато ясно другое: росомоны, как и руги, вандалы и анты, были не в ладах с готами. Иордан называет их "вероломным народом" и считает их виновниками бед, постигших готов. Думается, он прав.

С.491. Согласно сообщению Иордана, в 371 г. гуннские всадники увидели на Таманском полуострове пасущуюся там самку оленя и погнались за нею. Притиснутая к берегу моря, олениха вошла в воду и "то ступая вперед, то останавливаясь", перешла в Крым. Охотники последовали за ней и установили место подводной отмели, по которой шел брод. Они вызвали сюда своих соратников, перешли пролив и, "подобные урагану племен... захватили врасплох племена, сидевшие на побережье этой самой Скифии", т.е. Северного Крыма. Дальнейшее легко себе представить, гунны прошли через степи до Перекопа и вышли в тыл готов, которые, будучи союзниками алан, сосредоточили свои войска на Дону, обороняя его высокий правый берег от возможного вторжения гуннов. Гуннам никто не мог помешать развернуться на равнине Приазовья. Автор 5 в. Евнапий писал: "Побежденные скифы (готы) были истреблены гуннами, и большинство их погибло. Одних ловили и избивали вместе с женами и детьми, причем не было предела жестокости при их избииении; другие, собравшись вместе, обратились в бегство". Конечно, тут не обошлось без преувеличений. Многие остались с гуннами и сражались на их стороне на Каталаунском поле, а потом против них на р. Недао. Но важнее другое: держава Германариха представляла собой не союз племен, а "лоскутную империю". Разбив остроготов, гунны дали возможность завоеванным готами племенам освободиться и, надо думать, рассчитаться с захватчиками.

М.И.Артамонов полагает, что "Черняховская культура полей погребений" по своему характеру должна быть приписана готам. Она бытовала всего два века - III и IV. Даже если эта культура не была этнически монолитна, т.е. включала готов, сарматов и, возможно, славян (антов), то остается фактом ее исчезновение в IV в., что совпадает с гуннским нашествием.

Пройдя Перекоп, гунны столкнулись не с обскурантами, а с этносами, находившимися в фазе подъема. Энергии у них было даже слишком много, но доминанты, которая направила бы эту энергию в заданное русло, не было. Германариху было уже 110 лет, и он в силу своей дряхлости не мог быстро

находить выходы и применяться к изменившейся ситуации. Визиготы тяготились его властью, ибо их королей сделали просто "судьями", лишив титулов и власти. Всеми силами старались добиться независимости и гепиды, но хуже всех было венедам (славянам). Росомонку Сунильду Германарих за измену супругу приказал разорвать на части дикими конями. Тогда ее братья, Сар и Амми, нанесли ему удар. Хотя Германарих не умер, но и не выздоровел и стал управлять делами как больной старик, т.е. очень плохо.

Еще до этого Германарих подчинил "достойных презрения" (Иордан) венетов, которые были многочисленны и пробовали сначала сопротивляться. Он подчинил также эстиев (литовское племя айстов) приобретя таким образом еще одних подданных, которые ненавидели остроготов. Поскольку гунны, в отличие от готов, искали не врагов, а друзей, то все обиженные племена и народы вошли с ними в контакт. В 375 г. Германарих, видя неизбежность гибели, вонзил в себя меч, а остроготы частью подчинились гуннам, а частью ушли к визиготам, твердо решившим не сдаваться. Они управлялись родом Балтов (храбрых), издавна соперничавшим с королевским родом Амалов (благородных), и отчасти поэтому приняли решение, которое, как впоследствии оказалось, повело к этнической дивергенции: разделению одного этноса на два взаимно враждебных.

Гунны между тем продолжали идти на запад. Визиготы ждали их на Днепре. Отряд гуннов переправился через Днестр там, где не было охраны, напал на визиготов с тыла и вызвал у них панику. Большая часть готов бросилась бежать к Дунаю и там просила, убежища у императора Валента. В 376 г, они, с разрешения властей империи, переправились через Дунай и крестились по арианскому обряду (Валент был ревностным арианином). Меньшая, языческая часть визиготов во главе с Атанарихом укрепились засеками в густом лесу (гилее) между Прутом и Дунаем. Но, поняв безнадежность дальнейшего сопротивления гуннам, Атанарих договорился с императором Феодосием и в 378-380 гг. перевел свое войско на службу империи на правах федератов - союзников с автономным командованием.

Иначе сложилась судьба остроготов. Готы после гибели Германариха попытались вернуть себе независимость. Преемник Германариха Винитарий "с горечью поносил подчинение гуннам" (Иордан). В конце 1У в. он попробовал "применить силу, двинул войска в пределы антов. В первом сражении он был побежден, но в дальнейшем стал действовать решительнее и распял их короля Божа с сыновьями его в семьюдесятью старейшинами". Как понять такое странное самодовольство? Видимо, рассказ Евнапия о свирепости гуннов является преувеличением. Иначе откуда бы взяться у остроготов большому войску, после того как в 376 г. ушли визиготы и увели часть остроготов, а гепиды, хоть и готское племя, но отделились от остроготов при первом же ослаблении. В Дакии укрепились готское племя гепидов, вождь коих Ардарих был личным другом Атиллы. Остроготы,

ушедшие с визиготами в римские пределы, не ужились с ними. В 378 г. полководцы Алатей и Сафраг увели своих остроготов в Паннонию и поселили на берегах Дуная. В 400 г. на этой реке появились гунны. Мятежный готский федерат Гайна, проиграв столкновение с населением Константинополя, бежал за Дунай, был схвачен гуннами и обезглавлен. Около того же времени сын римского полководца Гауденция, Аэций, будучи заложником у гуннов, подружился со своим сверстником Аттилой и его дядей Ругилой, который затем стал царем гуннов. Итак, гунны заняли Паннонию без войны, при поддержке многих племен, среди которых, вероятно, были анты и ругии. Так выглядело "губительное вторжение гуннских орд"?!

Но были у гуннов и враги. Точнее, это были враги союзных с гуннами племен. Это были свевы - враги гепидов, вандалы - враги ругов, бургунды и злейшие враги самих гуннов - аланы. Эти этносы покинули свою родину, страшась гуннов. В 405 г. они ворвались в Италию. Вождь их, Радагайс, дал обет принести в жертву богам всех захваченных сенаторов, но сам был окружен войсками Стилихо-на, предан и казнен. Только этот поход и можно считать последствием гуннского нажима на этносы Европы.

...готы были одновременно проклятием и опорой поздней Римской империи. Они 90 лет (378-468) грабили население Италии и Балканского полуострова, так что древние этносы (македонцы, фракийцы, многие эллины, часть иллирийцев) просто исчезли с этнографической карты. Но вместе с тем готские наемники были наиболее боеспособной частью императорской гвардии. Они были арианами, арианство принято готами случайно, но потом оно стало символом этнического самоутверждения восточногерманских племен, знаменем, противопоставленным православию, которому покровительствовал враг готов - император Феодосий I. Конечно, догматические разногласия были непонятны безграмотным готам. Будучи арианами, они охотно подавляли народные движения в городах, где после Халкидонского собора 451 г. православные и монофизитские монахи придавали народным волнениям неслыханный размах. И за все расплачивалось сельское население, отдаваемое правительством империи в жертву воинственным варварам.

Берсерки

В древнескандинавской традиции известен образ берсерков - людей, способных в бою впасть в бешенство, становясь нечувствительными к телесным повреждениям. Слово berserki - "берсерки" - впервые употребляется (в письменной фиксации) у Торбьерна Хорнклови при описании одной из битв Харальда Прекрасноволосого: "...ревели берсерки... выли "волчьи шкуры" и железом гремели"; "выли берсерки, мечами бряцая..." В "Саге о Гуннлауге Змеином Языке" сообщается, что берсерк способен

сделать тупым любое оружие и не боится обычных мечей, но может быть побежден мечом - даром конунга. В "Саге о Ньяле" сказано, что некий берсерк не боится ни огня, ни меча, но теряет свою магическую силу, если его ударить крестом. Говорилось также: "Один мог сделать так, что в бою его недруги становились слепыми или глухими, или наполнялись ужасом, а их оружие ранило не больше, чем хворостинки, а его воины бросались в бой без кольчуги, ярились. Как бешеные собаки и волки, кусали свои щиты и были сильными, как медведи или быки. Они убивали людей, и ни огонь, ни железо не причиняли им вреда. Такие люди назывались берсерками".

Феномен berserkgangr обычно объясняется болезнью "ликантропии" - психическим расстройством, когда человек реально ощущает себя волком или медведем и в состоянии аффекта способен пройти сквозь огонь или оставаться невредимым под ударами мечей. Другая трактовка — действие галлюциногенов (мухоморов). Но физиологический аспект был следствием, причина - в культе (Одина), допускавшем и поощрявшем именно такие реакции. Параллели есть в индоевропейской архаической традиции, в культе божеств войны. О берсерках пишет и Саксон Грамматик: "...сей имел семерых сыновей, во всяком колдовстве искушенных, Так что часто, охваченные яростью, имели обыкновение иступленно реветь, кусать щиты, глотать раскаленные угли, проходить сквозь пламя, и не могло бушевание их неистовства быть излечено иначе, как заключением в оковы или убиением людей".

Дон - родина викингов?

Тур Хейердал, снискавший мировую известность океанскими путешествиями на "Кон-Тики", "Ра", "Тигресе", побывал в Ростовской области. 86-летнего археолога и этнографа привел на донскую землю научный интерес. Гипотеза неутомимого норвежца поистине сенсационна. Изучая происхождение народов, населяющих Скандинавский полуостров, Хейердал пришел к удивительному выводу. По мнению исследователя, древними предками викингов могли быть выходцы из Приазовья.

Хейердал рассказал ростовским ученым и журналистам, что подтолкнуло его к открытию. Несколько лет назад он ознакомился с малоизвестными старинными скандинавскими рукописями. В них описывалась история народа асов и его короля Одина. Жили асы в античную эпоху на реке Тана, в районе ее впадения в Черное море. Как известно, Танаис — это первое название Дона. Есть и другие "приметы", указывающие на донскую родину асов. Королевство лежало между Европой и Азией. Само слово "асы" созвучно названию города Азова. Примерно в 1 веке нашей эры, когда армия

Римской империи приблизилась к границам асов, Один увел часть своего народа на север.

Манускрипт сохранил описание исхода. Асы двигались через земли, которые именовались Русь, финские пределы, достигли нынешней Швеции. Тамошний правитель доброжелательно принял переселенцев, здесь асы осели. Произошло это, по подсчетам Хейердала, за 31 поколение до первых норвежских королей. Одину удалось убедить местное население в божественной природе пришельцев. После смерти Одина почитали как бога. В знак особого уважения его тело предали огню: это первый случай кремации в Северной Европе. Веру сохранили викинги. Таким образом, верховное божество скандинавской мифологии Один, хозяин сурового варяжского края — Вальхаллы — имел историческим прототипом уроженца приазовских степей. За много столетий до установленного торгового пути "из варяг в греки" донские асы мигрировали этим маршрутом в северные страны. Такова суть заключений Хейердала.

Посетив за пять дней визита археологический музей-заповедник Танаис, памятники древности в Азове, осмотрев коллекции областного музея краеведения, Тур Хейердал только утвердился в обоснованности своей научной догадки:

— Я имею веские основания полагать, что в древние времена существовали связи между именно этой территорией России и моей Норвегией. Намного раньше того, как норвежцы пришли в эти края, чтобы торговать, люди отсюда приходили к нам. На вопрос о том, что его предположение меняет традиционные исторические представления и, вероятно, будет критично воспринято научным миром, Хейердал ответил:— Мне часто приходилось выдвигать гипотезы, которые не воспринимались всерьез, но потом оказывались верными.

Впрочем, легендарный капитан "Кон-Тики" не отрицает, что его научная версия требует дополнительных доказательств. В скором будущем он собирается прибыть на Дон с российско-норвежской археологической экспедицией. Заручился поддержкой местных властей. Не обойтись и без сравнительной генетической экспертизы костных останков, найденных на раскопках древних захоронений в античном Танаисе и его округе. Возможно, она подтвердит, что в потомках отважных северных мореходов и завоевателей течет горячая "казачья" кровь.

Андрей КРЮКОВ . "24 ЧАСА" № 4, 2001

Хейердал нашел викингов на Канарах

Знаменитый норвежский ученый и путешественник Тур Хейердал отметил свое 85-летие выходом новой книги "Без границ", посвященной викингам. По

мнению автора, эти великие мореходы древности на своих ладьях-драккарах добирались от берегов Скандинавии до Канарских островов.

Теорию Хейердала подтверждают результаты раскопок на острове Тенерифе, где сейчас проживает ученый. Хейердал собирается создать там парк-музей викингов, который, по его мнению, будет очень популярен у туристов.

Максим Токарев, "Комсомольская правда", 17.11. 1999

Література

Базова

Арсеньева М.Г., Балашова С.П., Берков В.П. и другие Введение в германскую филологию. М., 2003

Додаткова

1. Акулова К.П., Баева Г.А. Развитие морфологии имени существительного в немецком языке. СПб., 1992.
2. Бах А. История немецкого языка. М., 1956.
3. Вессен Э. Скандинавские языки. М., 1949.
4. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. История немецкого литературного языка IX-XV вв. М., 1983.
5. Древние германцы: Сб. документов / Сост. Граков Б.Н. и другие ; Ввод, статья и ред. А.Д.Удальцова. М., 1937.
6. Ермолаева Л.С. Очерки по сопоставительной грамматике германских языков. М., 1987.

7. Жирмунский В. М. 1) Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. М.; Л., 1964; 2) История немецкого языка. 5-е изд., испр. М., 1965. 1-15.
8. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. М., 1976. С. 1-44.
9. Ильиш Б.А. История английского языка. 5-е изд., испр. и доп. М., 1968. С. 229-268, 425-473, 601-609.
10. История средних веков: В 2 т.: Учебник / Под ред. С.Д.Сказкина и другие 2-е изд., перераб. М., 1977.
11. Левицкий В.В. Введение в германскую филологию: Сб. задач. Киев, 1983.
12. Миронов С.А. Становление литературной нормы современного нидерландского языка (IX-XVI вв.). М., 1973.
13. Прокош Э. Сравнительная характеристика германских языков. М., 1954.
14. Расторгуева Т.А. Курс лекций по истории английского языка. Вып. 1-2. М., 1969.
15. Расторгуева Т.А., Жданова И.Ф. Курс лекций по истории английского языка. М., 1972.
16. Стеблин-Каменский М.И. 1) Древнескандинавская литература. М., 1979; 2)
17. История скандинавских языков. М.; Л., 1953.
18. Строева Т.В. Немецкая диалектология. Л., 1985.
19. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. М., 1969.

Тексты статей

1. gumilyov_lev_ritmyi_evrazii_epohi_i_tsivilizatsii.rtf
2. gumilyov_lev_ritmyi_evrazii_epohi_i_tsivilizatsii_www_knigosite_ru.fb2
3. andreev_a_istoriya_kryima_www_knigosite_ru.fb2
4. torsson-severnaja-magija.doc
5. torsson-runicheskoye-uchenije.doc
6. yeposy_legendy_i_skazaniya__starshaya_yedda.rtf
7. yeposy_legendy_i_skazaniya__starshaya_yedda.fb2
8. TSezar_Gay_YUliy.Zapiski_o_gallskoy_voynе.fb2.copy-0001.fb2

Послання та джерела

1. [Vulfila oder die gotische Bibel : mit dem entsprechenden griechischen Text und mit Kritischem und erklärendem Commentar nebst](#)

wulfila
project

- <http://www.wulfila.be/>

2. [Рömisch-germanische Geschichte Interaktiv](#)

3. Auf einer interaktiven Karte -

<http://www.zdf.de/ZDFmediathek/beitrag/interaktiv/718214/Roemer-in-Germanien>

4. Историческое шоу для детей "Великое переселение народов" (History-Show - Folge 1: Die Völkerwanderung)

5. [Кирилл Королев Скандинавская мифология. Энциклопедия](#) - <http://lib.rus.ec/b/184990/read>

6. Вебер Э. Руническое искусство - <http://dreamsilver-taro.narod.ru/libr/metod/gadan/runi/veber/index.htm>

7. Wiki: Руны (1/5)

<http://wapedia.mobi/ru/%D0%A0%D1%83%D0%BD%D1%8B>

8. <http://robert-pfeffer.spacequadrat.de/schriftarten/>

9. <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0211/005a/02111096.htm>

10. <http://lucero-kanchi.narod.ru/SKEIREINS.htm>

11. <http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=19&chapter=1>

12. <http://got.wikipedia.org/>

Фільми

- [Буря над Европой. Переселение племен / Sturm über Europa - Die Völkerwanderung](#)
- [Варвары:](#)
  - [Саксы](#)
  - [Остготы](#)
  - [Франки](#)
  - [Вестготы](#)
  - [Лангобарды](#)
  - [Викинги](#)
  - [Вандалы](#)
- [Германцы и викинги](#)
- [Немцы](#)

- [Karl der Große und die Sachsen \(748-814\)](#)
- [Otto und das Reich \(936-973\)](#)
- [Barbarossa und der Löwe \(1155-1190\)](#)
- [Friedrich II. und der Kreuzzug \(1194-1250\)](#)
- [Karl IV. und der Schwarze Tod \(1316-1378\)](#)
- [Thomas Müntzer und der Krieg der Bauern \(1489-1525\)](#)
- [Luther und die Nation \(1521-1555 \)](#)
- [August der Starke und die Liebe \(1670-1733\)](#)
- [Wir Deutschen](#)
  - [Römer und Germanen \(300 v. Chr. - 400 n. Chr\)](#)
  - [Karl der Große \(400 n.Cr. - 800 n. Chr.\)](#)
  - [Stauferzeit \(1100-1200\)](#)
  - [Kaiser und Kaufleute \(1200-1350\)](#)
  - [Das späte Mittelalter \(1350-1450\)](#)
  - [Luther \(1450-1550\)](#)
- [Schätze der Welt - Erbe der Menschheit](#)
  - [Deutschland: Der Kölner Dom](#)
  - [Deutschland: Der Limes](#)
  - [Deutschland: Städte des deutschen Mittelalters - Regensburg](#)
  - [Deutschland: Das Bauhaus](#)
  - [Deutschland: Völklinger Hütte](#)
  - [Deutschland: Das mittlere Rheintal](#)
  - [Deutschland: Dom zu Speyer](#)
  - [Deutschland: Trier](#)
- [Die Stadt im späten Mittelalter](#)

Навчальне видання

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
для студентів 2 курсу ОС «Бакалавр»

Галузь знань 03 Гуманітарні науки.
Спеціальність 035 Філологія, спеціалізація:
Мова та література (німецька),
Мова та література (англійська),
ПЕРЕКЛАД

У п о р я д н и к
Гутнікова Алла Володимирівна
В авторській редакції

Комп'ютерний набір
Гутнікова А.В.
Ум. друк. арк. 5,25